

Анзор Мықәба

ҚБАЛАШЬБЕИ

Q-қәгыларак змоу аҫоурыхтә драма

Апхәынтшәкәтыжьырта
Аҕәә 2015

Мықәба, А. К.

М 85 Қыалашьбеи : атоурыхтә драма / Анзор Мықәба. – Ацхәынтшәкәтыжырта, Ақәа 2015. – 112 д.

Адрама «Қыалашьбеи» атоурыхтә хтысқәа шыатас имоу сахьаркыратә цтамтоуп. Азеижәтәи ашәышықәса алагамтазы, ацсуа еимышьтрақәа зегы еидкыланы, ихыпшыму ахәынтқарра ашыақәыргыларә иеанишәеит Ацсны ахра иахагылаз Қыалашьбеи Ачачба, иагылиршеит Османтәи аимпериа алтра, итәыла ахыпшымра азаагара. Аха, ахақәитра анагзәра дахырыгзарц ртахымызт, уи иафәагылаз адәахытәи амчрақәа реицш, ацсуа феодалцәа иреиуазгы. Афымтақны иаарцшуп урт реифәагыларәқәа, аамта цьбара ахафәра, рыцсы рхатцаны сахьаркыралә иапцоуп атоурых ақны еицырдыруа ауаа рхафсахықәа. Афымтақны автор имоуп атоурых ақны атыц змаз ахтысқәа рзы ихатәы знеишыақәа. Афырхатцәа хада – Қыалашьбеи даарцшуп ижәлар рцеицш азы дыззықәцоз ахақәитра иақәдырзыз, аамта цьбара азеибафара иалазыз трагедиатә хатарак иакәны.

Атоурыхтә драма «Қыалашьбеи» – атоурых ахь ххьанарцшуеит, хазтагылоу аамта хазнархәыцуеит, хапхыаказы агәеанызаара ханатоит.

ҚЫЛАШЫБЕИ

Ә-қәгыларак змоу атоурыхтә драма

Иалоуп:

Қылашыбеи Чачба – Ацсны ах (Ацсха)

Рабиа Маршьянцха – ахкәажә

Батал – урт рца

Аслан – Қылашыбеи ицеихаб

Сафар – Қылашыбеи ахцатәи ипа

Дадын – ахтынра ахылацшы

Тайар – Трабзон уаанзатәи ацашья

Мариам – Қылашыбеи рацхьатәи ипхәыс

Шьрынбеи Зацшь - ица – уи лашья

Енвер-ага – Османтәи аимпериа ацхаражәхәә

Манучар Чачба – Самырзаканаа рах

Муратбеи Чачба – Қылашыбеи иаб иашья ипа

Мсауст Маршьян – Цабалтәи аамста ду

Нина Дадияни – Гыртәыла ахкәажә

Аинрал – аурыс еинрал, Гыртәыла ахылацшы

Мада – ахтнырцыс

Ахтнырцарцәа

Амацұы

Ахтысқәа мөапысуеит XIX ашәышықәса алагам-тазы, Ацсни Гыртәылеи.

Актәи ақәгылара

Актәи асахъа

Акәа абаакны икоу Қь а л а ш ь б е и иахтынра. Уафы ибар-тоуп амшын ахықә ала инашьту абаа атзи, уи иахы-хәхәо игылоу абааш ахәтаки. Игоит, амшын штынчым хзырдыруа, атзы инааханы ихәашхәаша ицо ацәкәырцақәа рыбжьқәа. Урт ирылазыоуа аафра иалагоит иаха-иаха аизҳара иаеу ачнышқәа рыбжьқәа. Зхапақәа цыртлоу акаба наужьны изшәу Қь а л а ш ь б е и даацәыртцны, ажәфан ахь дыцшуа даагылоит. Даацәыртцуеит, уажәы-уашьтан мфак дныкәларашәа еиҕкааны еилахәоу, ахкәажә Р а б и а. Қьалашьбеи даагәатаны иара иахь ләыналхоит, аха иара макьана уи дгәеитазом, дгылоуп ажәфан акны аилапырра иаеу ачнышқәа дрылацшуа. Рабиа, Қьалашьбеи днизгааигәаханы, иармарахь ала, иварахьшәа даагылоит. Иара уи димбазазшәа, лажәақәагы имаҳазазшәа дышгылац дгылоуп.

Р а б и а. Ахьта улоумтан, сах, уххязгеит. Ацша ачыхь ацуп, ацәаакырагы рацәоуп. Кабазатцәы азәы уибаргы...

Қь а л а ш ь б е и (*дахлафуа*). Еицәоу ала срымбааит... (*Ажәфан ахь дыңшуа*). Икоу ббоит!..

Р а б и а (*ажәфан ахь дыңшуа*). Уажәадагы исымбацт, абриакара ачнышқәа рееизганы. (*Хамтак ҕымтүа ачнышқәа рахь дыңшуа дгылоуп*). Анцәа хрыцқашья!

Рышьтахь шыкоу ала дыццакы-ццакуа даацәыртцуеит Б а т а л. Иани иаби аагәатаны иахьгылоу ахь иҕынеихоит, аха уажәы-уажәы ажәфан акны ачнышқәа реилауатырра далацшуа.

Б а т а л (*даатгыланы, амрагыларахь дыңшуа*).
Шэыпшы, шэыпшы, амрагыларахь шэыпшы! Арахь
иаауеит...

Р а б и а (*амрагыларахь дыңшуа*). Избо закэызеи,
Анцэа абзиа хатэашья! Амата еипшха тџа рымазам!

Амшын агэеисыбжь акыр ипсыҕоит, уажэы иаха-иаха
игэҕахоит ачнышқэа рыбжьқэа.

Б а т а л. Шэыпшы, шэыпшы! Хара хтэқэагы
рееизыргеит, ирзаауа ирабашьырц ртахуп сгэахэ-
уеит...

Иаха-иаха аизхара иаџуп ачнышқэа рыбжьқэа. Қыла-
шьбеи дышгылац дгылоуп.

Р а б и а. Рееизыргеит, аха ирылшарызеи? Ирзаауа
рацэазоуп, ажэџан рхыбит...

Б а т а л. Быпшы, сан! Ихиааланы иаауеит, ам-
шын зегы хырџеит! (*Игэы хытхытуа, ихы шытыхны
дрылаңшуа.*) Ируазеи, мшэан, хара хачнышқэа
ахьатра иалагеит...

Р а б и а. Аиеи, мшэан, ацара иаџуп! Амраташэа-
рахь еиханы ацара иаџуп. (*Аматанеира дналагоит.*)
Анцэа хрыцхашья, измааноузеи хазлаңшуа?

Б а т а л (*инапқэа уажэы-уажэы иџышьтыхуа*).
Шэымцан, шэынхэы, ачнышқэа!

Р а б и а. Иаа, хшамкэан хазшаз! Урыцхраа... Урыц-
храа...

Ачнышқэа рыбжьқэа зынза имацхоит, уажэы иаха
иааџуеит ацэқэырцақэа рыбжьқэа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Быматанеира рыхэап бгэахэуа-
ма, саққэажэ?

Р а б и а. Издыруазеи... Ишэаны ицеит, рыгаџа
ныжьны...

Қ ь а л а ш ь б е и. Рыгаџа ада цстазаашьяк рыма-
зам...

Б а т а л. Ихынхэыроуп, Анцэа имчала, ирҕагы-
лароуп агэы рымазар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агэы иазрыцхазам, аха ирыгу
даеакуп... Угэы ишцаанаго, Батал, ирыгузеи?

Б а т а л (*даамахань*). Аееидкылашьа изақэымшэеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Мзызс иамоузеи зугэахэуа?

Б а т а л. Апхьагылаф дрымам...

Қ ь а л а ш ь б е и (*ихь-игэы аалақахань*). Ажэлар-
гы убас ауп, рзеипш хадак данькам...

Еита агара иалагоит ачнышқэа рыбжьы.

Б а т а л. Шэыцшы! Шэыцшы! Ахеикэатцэақэа роуп
иаауа, ачныш хеикэатцэақэа!

Р а б и а. Анцэа хрыцхашьа, ари закэызеи? Агаҕа
зегьы хьбны реықэрыцсеит, хбаагэара ртэыртэит,
хахтынра иахацеит... Дгьыли жэфани зегьы рымпы-
царкит. (*Дматанеиуа ажэфан ахь дыцшуа.*) Иа, Анцэа
хазшаз, цэгьарак хзааумган!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Баамыццакын, Маршьанцха, ҳа-
ра хачнышқэа ахьмызг иатцалазом.

Р а б и а. Ихынхэуеит угэахэуама?

Қ ь а л а ш ь б е и. Апстазаара ртахуп, рыгаҕа рыхь-
чароуп, нас ишца!

Б а т а л. Шэыцшы! Шэыцшы амраташэарахь,
рееидкыланы иаауеит!

Р а б и а (*амраташэарахь дыцшуа*). Ассир збоит, ас-
сир! Ицаз рааста акырза ирацэоуп. Рақара рыцланы,
рееибытаны иаауеит!

Б а т а л. Ҳара хтэқэа роуп! Иргэагьит! Иргэагьит!..
Анибартцэара иалагеит... Ахеикэатцэақэа хланцы
рылашьтра иафуп.

Иаха-иаха агара иафуп ачнышқэа рнибартцэара иа-
хылҕеиаауа абыжьқэа.

Қышәла еицхауеит! Рыблақәа тѳбахуеит! Гәышпыла еижәылоит!

Р а б и а. Избо закәызеи!.. Хазлапшуа закәызеи!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*дрылаңшуа, игәалаканы*). Ишәых-хьандаз!..

Б а т а л. Ахеикәатцәақәа рацәазоуп, ҳара хтәқәа рааста жәантә еихауп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Рхыпхьазара рыхәазом...

Б а т а л. Шәыпшы, ахеикәатцәақәа ахьатра иалагеит, нана!..

Р а б и а. Избоит, избоит, рыпсы рыманы еихеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дыңшуа*). Ишәыххьандаз! Афе-рым!

Ацнышқәа рыбжы иаҳа-иаҳа имачхоит, уажәы иаафуеит амшын ацқәырцақәа рыбжы.

Б а т а л. Зегы нықәхәаша ицеит, макъана ишыра-цәазгы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Измааноузеи зугәахәуа?

Б а т а л. Ишамуаз рбеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацартагы рымоуп.

Р а б и а. Акы иазхәоуп... Анцәа дыррак ҳаитоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәара зегы азәк иеипш шәангыла, шәызтахым шәыриааиуеит, иагъа ира-цәазаргы, – абас адырра ҳаитеит. Ҳара ҳганахь дыкәоуп Анцәа!

Р а б и а. Ҳзитаххарызеи, ҳара-ҳара ҳаибатахым-зар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибмырцәацәаңан, ахқәажә, ацстазаара – цстазаароуп... Ашәартара хантагыла – зегы еидгылоит, ҳацнышқәа иреипшха. (*Батал иахь*.) Абас ауп, Батал! (*Рабиа ихы налықәкны*.) Ацстазаара қәцароуп, ахыхчашья зеақәзыршәаз ихалиргоит, изақәымшәаз...

Б а т а л (*хара амшын ахь дыңшуа*). Саб! Амшын аҕны шхэак хуп, арахь иаауеит сгэахэуеит. Уцшы, нахьхьи аназара!

Қ ь а л а ш ь б е и (*изнапык илахь инадкыланы дыңшуа*). Уџашьазар?

Б а т а л. Мап, саб, апра шкэакэа збоит. (*Инапы нарх-хо*.) Зны ацэқэырца иатцэахуеит, зны иханагалоит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дыңшуа*). Избоит. Абас еипш амшын аныбаапсу ахылара зегьы ирзыгэагьуам...

Б а т а л. Иаха-иаха ааскьара иаџуп, арахь иах-зауеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Рыцқарак ианиаз цьоук ракэым зар...

Б а т а л. Изынизаалакгы ихацэоуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахылапшџы игэиџантца, ашхэа-уаа реынейбыртаит, цхыраарак ртаххар...

Р а б и а. Изаке уаауггы хаздыруам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хагаџа ишыкоу акы анрыхь, их-хымзгуп, ахкэажэ, изакэ уаазаалакгы...

Б а т а л (*иахаз игды иахэаны*). Ирцылатэуп, саб, саргы...

Р а б и а. Уара иуусхэузеи, ицаша ыкоуп...

Батал дласны дцоит.

Ак иоухэандаз...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иџишэар итахызар, иџишэааит...

Р а б и а. Иа, Анцэа, хрыцқашья!.. (*Дматанеуеит*.)

Қьалашьбеи амшын дышхыпшылац дхыпшыло дгылоуп.

Алашара џыцаауеит

Аџбатэи асахья

Ахтыпра асаскыларта. Агэта иахьазеипшу, мацк иџышьтыхны иқегылоуп Ах итрон. Атызқэа ркны

ирыдкнахалоуп еиуеипшым абцъарқәа. Қь а л а ш ь б е и
даацәыртүеит, егы аганахьала Д а д ы н дааиуеит.

Қь а л а ш ь б е и *(уи даагәатәаны)*. Ашхәа еиханы
ацара иафуп, асқьала изадымгылазеи?

Д а д ы н. Иадгыларцгы иаламгазеит. Батал нышь-
ла дрызцеит. Ацъабаа рбеит, аха даргы зхыргеит, –
реидарақәагы. Гәыцфок еицуп.

Қь а л а ш ь б е и. Изустахарыда?

Д а д ы н. Имариоу цьюкы ракәым сгәахәуеит.
Реихабы уара уахь дахәоит, саҳ ухатцкы!

Қь а л а ш ь б е и. Даашьты!

Д а д ы н. Иабцъар...

Қь а л а ш ь б е и. Ихышәымхын.

Д а д ы н. Саҳ ухатцкы...

Қь а л а ш ь б е и. Асас амзырха дықәумырхан,
ахылацшфы.

Д а д ы н. Уара ишутаху... *(Днахырхәаны дцоит.)*

Қь а л а ш ь б е и. Гәакрак ианиаз цьюкы ракәым-
зар...

Қьалашьбеи итыц акны днатәоит. Иааиуеит Д а д ы н и
тырқәа мағәала еилахәоу, ахәачаца зыкәну, зхы-зфы
тахәхәоу а у а ф и. Дадын уи пхьака дноужьны, иахәа
амхаста аанкыланы, игәиеанны даагылоит. Асас, зны
Қьалашьбеи иахь днахырхәаны, нас иахәачаца ааихыхны
иғапцхьа инышьтатцаны, Дадын иахь дынхьахәуеит дцарц
шитаху ирдыруа.

Д а д ы н. Саҳ ухатцкы!..

Қь а л а ш ь б е и. Уусқәа рахь унеи.

Дадын днахырхәаны дцоит, асас дласны ихы-ифы ааирту-
еит.

Т а и а р. Аллаҳ дузыразхаит, Қьалашь Ахмед-бек,
Акәатәи апашья!

Қылашъбеи (*итың днахыңны*). Таиар-пашья!
Бзиала уаабейт! (*Днеиңыланы*.) Пхыз избарггы
ихастарымызт, абас иаалыркъяны уасасра хаутоит
хәа!..

Таиар. Исаашъахаз удыруазтггы...

Қылашъбеи. Иуашъазаалакггы, сахтына уа-
назааи, уасуп.

Таиар. Итабуп, Қылашъ Ахмед-бек!

Қылашъбеи. Уаатәа, уаатәа...

Инеибартәоит.

Абасейпш амшын агәы анеилашуа ахылара!..

Таиар. Амшын тынчаанза хәа саапшызтггы,
уара уқынзаггы сзаарымызт.

Қылашъбеи. Аллаҳ уихъчеит...

Таиар. Аллаҳ симыхъчазеит, Қылашъ Ахмед-бек,
ицхыраара иаха ианыстахыз акы дысзапсамхеит...
Уаха дықазам, иудыруаз, Таиар-пашья: азыхәаш
дартеит, акы дапсамкәа дқартцеит.

Қылашъбеи. Узыпсоу уагымхааит, Таиар,
агәамтра уеоумтан...

Таиар (*акыр иеиқәкны*). Мышқәак уажәапхья ар
насыжәтқан, сабихаан аахыс иқарқаз зеггы хамырхит:
сқытақәа амца рыхрыжбит, еимырцәеит, сматтура
сахырхәеит, сарггы саанкыларазы исышьталеит.

Қылашъбеи. Баша уизгәамтцеуеит, ацсра уа-
цәихъчеит.

Таиар. Сыпсажә сыманы сузааит, абри ак...

Қылашъбеи. Аллаҳ дуқәныхәазшәа уқан:
Ахтына Ду уалахәын, Ерзерум уахылапшөын, Траб-
зон пашьяс уахагылан, хъзи-пшеи угмызт, тқәа зма-
мыз амал уалатәан!

Таиар. Аллаҳ... Еснагъ псыцқяла иматц зуан, аха...

Қылашъбеи. Зыматц ууаз Аллаҳ иакәзамызт,
Таиар, аимпериа асултанцәа ракәын! Адашьяцәа
рыпсыцқяра алакә ақны ауп иахықоу...

Т а и а р. Уаргыы уцашьоуп, Қыалашь Ахмед-бек, – Акәатәи апашья!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усеипш исышьтоу шәара османаа шәоуп! Апсны ах, Апсха, – абас сырдыруеит сахракны.

Т а и а р. Османаа римпериа аматц зуаз уреиуа-замшәа!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Аматцура – иагыакуп, иагыѳбоуп. Сара стәы хазуп, – мчымхарала ианиаз азә соуп. Сабацәа Османтәи аимпериа иахамытцгылазеит аханатәгы. Аха хамч шәмырхеит, шыазагәазала шәнапакны хнажәгеит.

Т а и а р. Хатала сара скынтәи баацсрак шәаным-иацт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи тцабыргуп...

Т а и а р. Шәара шәыда тынха дсымазам, арахь сара сымшала баацсрак шәаниар стахзам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Цәгыарак уалахәымзар, уреи-шья хәақәхаршәап.

Т а и а р. Итцабыргытцәкьаны, исхароу хәа акгыы ыказам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Нас, ухырееира уашьталандаз...

Т а и а р. Химпериа аматцурауаа узымдыруа укам, зегьы рхи-рыпси роуп изышьтоу, знык ункахар, азәгы ушьтихзом. Цьара уафьцкыак дкаларгы, изыгәагьуам, аимпериа авезир хада Дилавер-цашья иҫагылара.

Қ ь а л а ш ь б е и. Авизир саргыы схы деипхыз-уеижьтәи акраатцуеит! (*Хәыцрак иенатаны даалеи-ѳеиуа.*) Стампылка неишьяк сымазам, аха асултан Селим изааигәоу апханагылацәа сымоуп. Цьоукы изнеиртә икастап, уеитазхәаша, шәыбжьара абжьа-казара еиҫызкааша.

Т а и а р. Селим-султан иубац иакәзам: адабла исхеит, аиарта дамоуп. Аимпериа зегь еипш, Ахтынра

Ду иахъа ацшәымас иамоу иара – Дилавер-пашъа иоуп. Асултән иахъ, иареи, иара иитаххаз рыда азәгъы дызнеизом, днаишьтзом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Асултән ихәсақәа реихабы, Уалиде Емине, хара дҳаиуоуп, дацсыуа тыцхауп, хаизықазашъа бзиоуп. Илылшап сгәахәуеит, избац лакәзар...

Т а и а р. Валиде Емине агәырџа хьантә лымоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агәырџа?

Т а и а р. Лца дыршьит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Лца! Рыуа дарбан?

Т а и а р. Решьат. Хәынгарыла дыршьит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Исоухәо закәызеи, Таиар! Иа, Анцәа... Решьат хазына... Дзыхдыркәазеи?

Т а и а р. Селим-султан харак дышзымнеиуа Ахтынра Ду ақны зегъы ирдыруеит. Иара ишьтахъ аимпериа ахагылара зыхәтаз ицеихаб Решьат иакәын, иудыруеит. Решьати Дилавер-пашъеи еизыуаамызт. Уи султәнс данықала: иара иматтура шицәызуаз, акнахара шизыпшыз идыруан Дилавер. Уи қамларц азы, имџа дапыригеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дышьтрақәкьаны*). Ахәынга, Дилавер... Ишцақалеи?

Т а и а р. Решьат қсатабзиа ашәарыцара бзиа ибон, иудыруеит. Акырынтә дсызнейхьан, хәицышәарыцахьан. Фымчыбжька рацхъа ифызцәақәак ицны деитасызнеит. Кара-Даг ашьхахъ ханхала, гәыпцгәыпцла хееиџахшеит. Решьатгъы саргъы хәицын. Аиџахаа хталаны хашнеиуаз, хамџа кны итәахъаз ацәгъауфы, сацхъа игыланы инеиуаз Решьат иқәкны дхысит. Ахысра қазтаз сишьталеит, акырынтә сишьтахысит, аха ахы дысзақамкит. Схынхәны санааи, Решьат рыцха ипсы ихытхьан... Аллаҳ раҳмет иитааит!..

Қыалашьбейи (дацраланы, ибжьыгы наимкыаны).
Таиар! Аллаҳ уитцапшуазар, аиаша сахәа, Решьат
ишьра уус алоума?

Таиар. Иухәашьбузеи, Қыалашь Аҳмед-бек,
убриакара слахшаны усызхәыцма?! Решьат изы
гәнахарак сатцызтгы, ианшьцәа шәтәылахь аара
сзыгәағрызма, Ө-хык схагылоума?!

Қыалашьбейи. Шаҳатс иҗада?

Таиар. Азәызатцәык. Дилавер иашьейтцбы,
Сервер-ага. Дхашьтәашәрыцо хашьтәхәала дааи-
уан, ашайтан... Абри иоуп асултан икны ица сара
схымтала дтаҳазшәа шаҳатра кызтаз. Иаҳаз агәра
игейт Селим-султан. Сара дысшьит хәоуп ишыл-
дыруа иан Валиде Еминегы. Асултан ськнахаразы
адца кайтцейт... Зегы еиҗызкааз Дилавер итәхын
иашьа Сервер-ага Трабзон пашьас иахаргылара, уи
азы...

Қыалашьбейи. Уаргы рымҗа уапыргатәын.
Хырәеишьа умазам, Дилавер ицсы танатцы... Хара
хәх ушааз уаазгаз рыда азәыр идыруама?

Таиар. Уаҳа азәгы. Сөызцәа сыртиуам.

Қыалашьбейи. Ицәырымтцау мазак ыказам...

Таиар. Қыалашь Аҳмед-бек! Сара сымшала
апсуаа акы шәаниар стәхзам, иара усгы цәымгыс
урымоуп. Исыцугы саргы Крымка хашьтразы аус
сзейҗырцаа, иулшозар.

Қыалашьбейи. Крым иуыкҗада?

Таиар. Сабгы саргы аурысцәа хаткәаны хан-
рымаз, ахәынтқарпцхәыс Екатерина иҳалтаз адгьыл-
кәа срыкәйтуп, афнгы хазгылоуп Левада.

Қыалашьбейи. Уажәыгы шәара ишәтәуп!..
Сыртахым хәа Порта Аҳтыра Ду уазашьуейт, ари
мацума угәра рымгарц азы?

Таиар. Акырынтә исәҗднихәахьан авизир.

Қ ь а л а ш ь б е и. Гәыбған зиүтозеи... Зны ара уқаз, иатахханы иқалар уахь уқашьтып, урыдыркы-лозар. Ара хатала уздыруа уаф дықазам, даеа хьзык нықәугар еиғхоит.

Т а и а р. Уара ишухәо...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахьарнахыс утуцьаруп! (*Ақәа-чаңа аақәхны инаидгало.*) Иудкыл уахәачапа!

Т а и а р. Атуцьар ахәачапа нықәигазом.

Қ ь а л а ш ь б е и (*ибжьы иргоит*). Ахылапшөы!

Д а д ы н (*дласны даины*). Сузызырөуеит, сақ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Асас ду дахтоуп, Сивастәи атуцьар, Саид-ага! (*Ахәачаңа наиркуа.*) Аамтала иныпхьак. (*Таиар иахь.*) Амөа хара уанысит, упсы шья. (*Дадын иахь.*) Ихәы дырмазеиаанза, алазцәа рнапы дантца: ахамам ахь днаргааит, иматц уны дыркәабааит.

Д а д ы н. Алазцәа рус рдыруеит, сақ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Унымхакәа усзааи.

Дадыни Таиари цоит.

(*Дрышьклаңшуа дгылоуп азныказы, аха нас аванценахь днаскьаны, ихы өышьтыхны ажәөан ахь дыңшуа даа-гылоит.*) Иа Анцәа Ду, ухьышььаргәытца сакәыхшоуп, улыпца-угәыпца хата! Уара уахмыр-пхашьартө еипш ахымөапгашья ҳақәыршәа!

Дадын (*дласны даины*). Сузызырөуеит, сақ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳасас ихухәауазеи?

Д а д ы н. Атуцьарра иацәыхароу азә иакәушәа збоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара иухәәнеипш – имариоу азә иакәым... Қәнамгарыла изнықәеит. Ҳара иахуалу – ихьчароуп.

Д а д ы н. Сыпхызқәа ҫеим, сақ ухатқы, аамта хьантак ҳзааиращәа...

Қыалашьбеи. Сара сыпхызқәа шыахәуп, ахылапшы! Асас – шә-насыпқ ицуп, рхәоит! Иудыр-уазеи, дымшны Анцәа дахзааигазаргы!.. (Дхәыцуа даалеиөеиуа.) Уаалаганы Аслан дысзаартә иқатца.

Д а д ы н. Аслан?

Қыалашьбеи. Аслан Ачачба, сңеихаб!

Д а д ы н. Шәеигымхааит аби цеи!.. Иаргәырғаша рацәаөхоит, сах ухатцкы!

Қыалашьбеи. Лыхнықагы азә дышьты, Сафаргы дысзааиааит.

Д а д ы н. Уи мариоуп, сах ухатцкы! (Днахырхәаны дцоит.)

Қыалашьбеи (инапқәа өышьтыхны ажәөан да-цашуа). Иа Анцәа, хьмызгык хаумырган!

Еилазөауа игоит амузыкеи, иаха-иаха ихало амшын ацәкәырцақәа рыбжькәеи.

Алашара ғыцәаауеит

Ахцатәи асахъа

Ахтынрақны. Қыалашьбеи қәадқәак илапш нархыго ақәыршә зкәыршәу астал дадтәалоуп.

Д а д ы н (даацәырцны, Қыалашьбеи днаеихыр-хәаны). Сах ухатцкы, Асланбеи дахзааит.

Қыалашьбеи. Ицда?

Д а д ы н. Гәыпшык ықоуп, асаз аамстацәа.

Қыалашьбеи. Еихаб дрылоума?

Д а д ы н. Иқәлацәа роуп, шхәа бзиақгы иаанагеит.

Қыалашьбеи. Дышиашаз даама?

Д а д ы н. Уи азы иазтцаара...

Қыалашьбеи. Иузымгәағгыт.

Д а д ы н. Сахьымзеит, сах ухатцкы!

Қыалашьбеи. Ус акәхап... Даашьты!

Д а д ы н (днaхырхэаны). Уара ишухэо, сах ухаткы!
(Дцoит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (иҗың дѡахыҗуа). Уаншыцэа
бзиахэқэа урывсны узаазар – ахатцара қаутцеит, Ас-
лан, аха Иашырақа умѡахытцзар...

А с л а н даацэыртцеуеит. Каба-кэымжэыла деилахэоуп,
аҗырқэа сарықь шкэакэа ихоуп. Иаб даагэатаны днаиеи-
хырхэаны, иеаанкыланы даагылоит.

Бзиала уаабеит, Аслан!

А с л а н (еиҗа днaхырхэаны). Убара гэахэа алысх-
уеит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иагья гэахэа убарын, лассы-лас-
сы убара хатэоушьозтгыы. Уеилахазар акэхарын...

А с л а н. Ишсыгхаз здыруеит...

Қ ь а л а ш ь б е и (иҗың днaхыҗны Аслан иахь
иѣынеихоит, иарггы уи днеиҗыланы, днaхырхэаны ина-
ны днагэзуеит). Шэанбадэықэлеи?

А с л а н. Ашамтазы ашхэа хталейт.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ашхэа бзиак уалааит рхэеит,
иѣыцума?

А с л а н. Иѣыцуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иааухэазар акэхап.

А с л а н. Сыпханагылак хамтас иситеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахир убааит! Иацсам ауафы аш-
хэа хамтас иртазом. Издыруа азэ иакэхап...

А с л а н. Иаб дудыруеит, Заница Беслан, ашацсығ-
цэа раамста ду.

Қ ь а л а ш ь б е и. Заница дыззымдыруа иқада!
Пату ду иқэуп уи ахатца, ицаггы бзиак иакэхап...

А с л а н. Амѡа дықэызтцо аб дихагылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уитцашыыцуеит сгэахэуеит...
(Хамтакы ашьташь.) Аби цеи ишрыхэтоу еипш
гэаартыла хнеицэажэап сгэахэын, убри азоуп узаа-
сыпхяз, усқэак умазарггы...

Қылашыбеи. Угәы иалақәоу рацәоуп... Сара сқинтәи иутаху ухәар...

Аслан. Ирацәазам.

Қылашыбеи. Уеизгы?

Аслан. Исыхәтоу анафс акы сахәазом, Аллаһ иныс! Уцацәа зеггы рыхәтаа рутеит, сара дгьыл фатқак сацсамхеит. Зацшыаа срахәшыацаны аира лахьынтқас исоузар, – уи азы сара соума ахара зду?!

Қылашыбеи. Уашьейтцыб Махметгы Зацшыаа драхәшыацоуп, аха Самырзақан ағырак иара итәуп, Анаклиа абаагы налатцаны.

Аслан. Абзыцқәа ахас друтеит, анхаф тыцқа илышаз ахқатәи уца.

Қылашыбеи. Цсаташкәакәа Леипца Мара са дынхаф тыцхан... Хара зеггы ацстазаара хазтаз Анцәа иоуп уиггы дызшаз. Уара ухәашьала, харас имоузеи Сафаранхаф тыцқа длыхшазар?.. Абзыцқәа дырхагылазар дырхыбаатәым, – ианшыцәа роуп, акысгы – дзаазазгы дара иреиуоуп.

Аслан. Ацсны агәтылса? Маршьанаа рахәшыацацәа ирутеит, изыхшаз ахқатәи ахкәажә шлакәуггы.

Қылашыбеи. Ахқатәи ахкәажә хәа узәу, лхақара пату уқәылцоит, Аслан, ухатқы калыршәуам...

Аслан. Саргы сылзыразуп Рабия-Ханым, лыххызгеит! Аха дызтыцқау табалаа...

Қылашыбеи. Цабалаа акыр имарахәуан, аха акақны хайцааит: ржәйтә гәанцьқәа рхадырштит, ахымфатгашья реакәдыршәеит. Маршьанаа рахәшыацацәа дгьылк рзысшазар, уара уи узахыбаари? Урт Чачбақәоуп, Ацсны ах ицацәоуп! Уара уашьейтцацәа роуп, Аслан!

Аслан. Сашьейтцацәа роуп, сыгәгы рыздуп, аха абырла акәзаргы, иашьейхабзак дышрымоу рзымдыруа иқалейт: апсабара санзамшәа, ах ицеихаб сакәзамшәа!.. Сани уарей...

Қыалашьбеи. Уани сарей ҳайлытцит, ус икалеит... Аха, абар шыта җажәихәба шықәса тцеит, Аслан!

Аслан. Сара уи санышәахьеит...

Қыалашьбеи. Аха уаншыцәа? Уажәыгь еилыр-каарц ртахзам ииасыз азиас хнырхәышыбак шамам. Ван лакәзар...

Аслан. Санлтәы хазуп, дыпцхәысуп, деилкаатәуп.

Қыалашьбеи. Деилыскаарын, лашьцәа счыр-чара дакәытцызтгы, лычкәын иаб гәыхшәартас дилымтазтгы. Иашыра узахысуам, уан дбаны уна-хынхәны уцоит.

Аслан. Шықәсык знык-фынтә снейны сан дыз-бозар, уи азы гәыбған сытатәым, сзааз даеа аны-заргы, сан – сан лоуп, лыгра сытшеит.

Қыалашьбеи. Уи азәгы уахибаазом, Аслан, аха абгы дышумоу анухаштуа... (Аслан җымтүа дгы-лоуп.) Уаншыцәа ирымухатеит: цьоукы ирықәланы еимырцәалап, сышхәақәа мтадырслап, цьоукы сыч-дырчалап, атәыхәхәтра уеизгы изакәымтцит.

Аслан. Уртгы акы иамыргәамтүа икам...

Қыалашьбеи. Иртаху еилукаандаз, уалацәа-жәандаз!..

Аслан. Азәгы снапы ианимтцеит. Иара усгы, апсыуала зинс исымоузеи: дара – аншыцәоуп, сара – сияхәшыацоуп.

Қыалашьбеи. Аиахәшыаца бжәаказарак кайтцар изпырхагоузеи? Ргәацәыхьак ахәара узымгәагьуа, ажәытә гәаанцьқәа уерытаны уеырхшәашәаны зымҗа уахыгылоу еигьума? Иунатазеи, Аслан?!

Аслан җымтүа дгылоуп.

Саргы Анцәа иишаз уафьтәыҗсоуп, гхак змам дар-бану, зылпха ҳаура ида. Уара узы исхәыцуаз рацәан, аханатә асазқәа рахь аазара ҳәа уанысышытүаз инар-кны.

Аслан. Иухэыцуаз сара сазтцаазом, аха сзыхшазаалак уара упеихаб сакэын, исхароу хэа акы ыказаргы...

Қыалашьбеи. Аиҳа зхароу аитца зхароу хэа ихафсхыоу ртытуа хагэылалар – акакны хзеицааизом: иахыагы, уатэгы. Икалаз арееира – абри ауп уаргы саргы хыызхэыцша. Убзиязбахэқа сахауеит. Изыззарызеи, иабицара иацсоу азэ иоуп хэа анузырхэо, сара сзы уи еихау гэхэарак ыказам. Аха сгэи иамыхэо сазхэоггы мачыфзам уара узы.

Аслан. Хазтаху цыоук ракэым.

Қыалашьбеи. Ус акэхап. Шықэсык ацхыа Стампылка дупхэеит авезир Дилавер-пашыа.

Аслан. Ус икан.

Қыалашьбеи. Азэи инапала амат икыр итахын авезир. Убри акны уара уалихит, избан Аслан?

Аслан. Амахагыара згэагыуа азэ сакэны сахыицхыаз саргы ицхасшоит.

Қыалашьбеи. Цыара акы дақэымгэыгыуа унеицхыарызма?

Аслан. Аллах иныс, акэыркан аныс, саб, уара узы исықэнагам схы ишатэасымшьо! Гэынамзарак сымазаргы, сгэи итажбуп, хатала сара исгэыршоуп. Саб сзыхшаз – Ацсны ах узы иснымаало мөак санылар, схата сарцшзома?! Стампылнтэи сшаахынхэызтэқя ауаф нага дузаасышьтит, угэуеанызарц узаасыцхаит...

Қыалашьбеи. Ацхаражэхэаф дзатахыз аби-цеи хабжыара? Убри акара хайцэыхарахама, Аслан?

Аслан. Саргы истахын исахаз зеггы сфала иуасхэарц, аха уара уанысмыцхыа, ааира сзымгэагыт...

Қыалашьбеи. Иугэагындаз...

Аслан фымтуа дгылоуп.

Изуцөыззари, агәахәа снаҗеит, авезирунеиҗагыланы, умшәа-умырха ажәацьбарала ихәтаз ахьиоухәаз: апсуатас, хабицара иеиуоу ишихәтаз, иуххьандаз Аслан! Сыцкәын унапала, Апсны ахра хыда инижьырц итахын, ахәынга! Удмыршьыкәа уахьяуижьыз ауп ицьасшьо...

Аслан. Ападишьах ипа Решьаҗ ибзоуроуп: мазала ашхәа стартәаны, Трабзоньнза саартәеипш еиҗикааит, уинахыс имариан...

Қь а л а ш ь б е и. Решьаҗ хазына... Сыхшара уш-реихабу схамыштзеит, Аслан. Дгьыл җатцак акәзам уара иухәтоу... Саргьы сықәра ааит, ишубо...

Аслан. Аллаҳ назаза уҗатәеишьааит!

Қь а л а ш ь б е и. Сара сыцсра акәзам гәырфас исымоу. Акыр сылшақәеит, аха иҗегьы хаҗәғәахар стахуп. Апхьан ишысхәаз, уара узы исхәыцуаз акы ықан, аха аамҗак сазыцшын... (Даатҗыланы Аслан иблақәа дырхьышыло даагылоит.) Уаргьы саргьы хабжьара иҗазааит, макьана.

Аслан. Еилкаауп.

Қь а л а ш ь б е и. Сазны злаузымдыруа хәа акгьы ықам. Даргьы харгьы хазлеизуаам хәа гәаанць дук хабжьазам: хацәгьа-хабзиа еилахәуп, аизықара хабжьоуп, зегь рыла жәларык хауп. Аха ишудыруа, сахра иналцны хазы иҗазар цәгьа ирбом, акы иназгәамцыр, рәырсақьаны «ҳара хсазқәоуп» хәа иаагылоит. Уи хара хақзаара, хамачхара цнашәаауеит. Аамҗала, ахадара рызташа азә дырхасыргьылар стахын, аха ианыргәамцха, изыцшьазгаз аамҗала хәа сақәытцит, исыргьықыр стахымхеит... Сазны дахагылазароуп, раамста дуқәа зегьы зхатцгылаша, хара рызташа азәы.

Аслан. Асазқәа уи иашьцылазам жәытәнатә аахыс.

Қь а л а ш ь б е и. Иаршьыцлатәуп.

А с л а н. Имариахом.

Қьалашьбеи. Ацсуаа хкны имариоу ус ыказам, Аслан! Сычкэынаны, Акэа санахадыргылаз, азэгы дысхатгыларц итахзамызт. Аамста дуцэа зегы, Ацсны хара хада ах дыказам хэа игылан, арахь дара-дара анибартцэара иафын, ажэлар еибадыршыуан, ашыа рыбжьан, акакны изеицымааиуа маха-маха еиошан. Аха уиаахыс хэхынзааихьоу убоит: азэы хакэнишьо, азэы хмарианы хайбо хакам. Хгэылацэа, агырцэа пыршеикэа, рыгага иацэшэо икахтцеит, азахэкэеи хареи патула хайзыкоуп. Анаца инаркны Батымынза, хашхэакэа леиоциуа амшын ихуп, ар хамоуп, бцарла хайбытоуп... (Хамтэакы даалеиоциуа.) Сазны дахагылазароуп Ачачбақэа хтаацэара еиуоу, иныкэызгаша хатца нагак.

А с л а н. Усеицш калашьяк амоума, саб?!

Қьалашьбеи. Иамоуп! Абри уара уакэхароуп, Чачба Асланбеи, – Ацсны ах ицеихаб. Хжэытэ гэаанцкэа азы инатаны, абри аус хареироуп уаргы саргы! Сазны аныкэгара зылшаз, Ацсны ахра аныкэгарагы илшоит. Ихарееиуеит, хаилибакаар... Аха рееишьак аиоузом, уареи сареи хабжьара агэреибагара аныкамла.

А с л а н. Гэынамзарак умоуп...

Қьалашьбеи. Агэынамзара даеакуп... Гэрамгарак ублақэа ирхызбаалоит, сычкэын, сыгэра умгошэа збоит. Акэыркэан аныс, иудызгалаз гэыкала ишудызгалаз, Аллах аныс, Аслан!

А с л а н. Саб! Уаргы саргы абасеицш гэаартыла хайцэажэартэ еицш, зегы зымчу Аллах дуцца алшара ахьхитаз азы, насыц сыманы схы сычхэазоит.

Қьалашьбеи. Аллах илцха хэгимыжьааит уажэынахысгы! Сгэы узтынчуп, аха иаха итынчхоит, Аслан, уаргы атоуба шытоуцар.

Аслан фитуам.

Зегьякоуп сыгэра угом.

А с л а н. Аллахи аҕэыркани уанырныкэ нахыс...

Қ ь а л а ш ь б е и (Аслан иажэа далгаанза ибжыи ир-
гоит). Дадын!

Д а д ы н (дласны дааоналаны). Сузызырфоеит, саҳ
ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абраанза иахзаага, зылпха ҳаура
Аллах ишәкәы!

Д а д ы н. Уажэытәкьа, саҳ ухатқы! (Дласны дцоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (игэалаканы ихы ышытыхны).
Иа, хшамкәаны ҳазшаз, шьарда зымчу, иахьа исутаз
агәахәара инагзаны исырба! Ацәгыара ҳацәыхьча,
улыпха-угәыпха уаҳзамеигзан, ҳара умаццоәа!

Ақьафын шкәакәа зкәыршоу аҕэыркән иманы дласны
дааоналоит Д а д ы н, амаршәа кны астал иныкәтцаны
мацк аҕара днаскьаны днагылоит.

Д а д ы н. Уаҳа сутахума, саҳ ухатқы?

Қ ь а л а ш ь б е и. Маза ҳамазам. (Аҕэыркән иакәыр-
шоу аамхуа.) Уааскьа, Аслан, алпха умазааит!

Аслан астал днадгыланы иаргьа напы Аҕэыркән ина-
кәикуеит.

Ихәатәу уара иудырп...

А с л а н (ихы ышытыхны). Иа, зегьы зымчу:
ацсабарагьы, ауаатәыөсагьы, азгьы, амцагьы, аду-
неи икәу зегьы шамкәан изшаз Аллаҳ Дузза! Ажәфан
ақынтәи уара иахзылаушьтыз, ауаатәыөса ҳаазага
Аҕэыркән саргьа маәа нақәкны, уәапхьа тоуба
шьтастцоит: саб сзыхшаз, Ацсны ах, аб иахь аца
ихәтоу иматц аура ада даеакала ахымөапгашьа схы
ишатәасымшьо, бзиарамзар цәгыарак шизысым-
хәыцуа, дызхагылоу ахреи, ихатцгыло ацсуа жәлари
рныкәгаразы мөас илихуа, сара мөас сызнитцо
сшацныкәо, пырхагак шисымто, игәы дазыршьра
акы ақатцара идырны схы ишатәасымшьо! Сажәа
анысзынамыгза, сазыразны исыдыскылоит зегь

зымчу уара исықәнаурго! Исанаужьырц сухәоит, Аллаҳ Дузза, сымдырра иахъаны, сзыхшаз саб иахь иахъанза гәынамзарақәак ахьсымаз. Исанажь сыпсыгера! Алшара сыта: цыршәак сымамкәа уара уматц ауразы, саб сзыхшаз саргъажәфаны сивагыларц азы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Аллаҳ уихъчааит, сычкәын! (*Дадын иахь.*) Ақәырқан атыцахь инага.

Дадын Ақәырқан ақяфын инылахәаны зны Қыалашьбеи
Аслани дрыхәапшуа даагылоит.

Д а д ы н. Хауаажәлар рхъаа ахәырбгъыц ақәышәтцеит, шәеигымхааит аби цей, шәыххъазгеит! (*Днареихырхәаны ацара иезикуеит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и (*Дадын иахь*). Ацснаа зегъы ирахааит, раҳ игәтцәахы иалаз атцәымгъ жьакца нақ ишалихыз! Ргәы ацхарра талааит ауаа қыақәа!

Дадын деитанхырхәаны азныказ дцарц ифынеихоит, аха даатгыланы дырзыпшуеит, нас дцоит.

Аслан, уааскья арахь!

Аслан иаб днизаяигәаханы, инапы днагәзуеит, Қыалашь уи дааигәыдыхәәаланы дгәыдикылоит, абри аамтазы Д а д ы н фыц даафналаны дрыхәапшуа дгылоуп.

Уаргъы саргъы ххәоу еибытаны ханаайдгыла, иҳалымшара иқоузеи, сычкәын!

Д а д ы н. Саҳ ухатқы, асас дутоуп Стампылынтәи, Енвер-ага.

А с л а н. Стампылынтәи?

Д а д ы н. Авизир сааишьтит ихәеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сафар даахъазар арахь дааиааит.

Д а д ы н. Сафарбеи дмааизацт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Сазны ааста Лыхны харахама?!

Д а д ы н. Иаха Псырзха иақәланы еимыртцәеит хәа ажәабжък хзааит, убри дыннархеит сгәахәуеит.

Қыалашьбеи. Цстбара ыкоума?

Дадын. Икоуп рхәеит, цқба ихаздыруам, ауаа сышьтит.

Қыалашьбеи. Иашыраа ирыхгазам, иубалап! Асас даацхья!

Дадын дцоит.

Аслан. Сара сындәылтцып...

Қыалашьбеи. Ара указ! Усывагылаз саргъажә-
фа...

Дласны даацәырцуеит атыркәа маҗәа беиала еилахәоу
Енвер-ага, Қыалашьбеи днеизааигәаханы дйәацшуа
даагылоит.

Бзиала уаабейт, Енвер-ага!

Енвер-ага. Адунеи иқәу амсылманцәа зеггы
ирхылацшуа Аллах дузыразхааит, Қыалашь Ахмед-
бек! *(Днаиеихырхәоит.)*

Қыалашьбеи *(днхырхәаны)*. Деицаххылац-
шааит!

Енвер-ага. Уара уахь саазышьтыз – Османлы
авезир Хада Дилавер-пашья, салам уитоит.

Қыалашьбеи. Исалам шьардахааит!

Енвер-ага *(Аслан дихәаңшуа, дцарц шитәху
иньышуа)*. Мазажәак сымоуп...

Қыалашьбеи *(Аслан ихы наикәкны)*. Асланбеи
Чачба – сцеихаб иоуп.

Енвер-ага. Дындәылтцааит, сара ус истахуп.

Қыалашьбеи. Уара уцсы иаҗаху ахьудыруа
уцъысшьоит, ага, аха сцеихаб ицәыззо маза сымазам.
Җбагы, сыцшәмара сызутом...

Енвер-ага. Авизир хада ажәабжьны изнаргеит,
Трабзон пәсатәи аҗашья – Ғаиар уара уахь дызхытцит,
мазала дтцәахны думоуп хәа.

Қыалашьбеи. Ғаиар исасра шсатәеишьаз
Ацсны зеггы ирдыруеит...

Е н в е р - а г а . Авизир дазыпшын, деиқәцах дҕахәаны дизноугоит хәа.

Қ ь а л а ш ь б е и . Усеипш еиқәшахатрак хабжьаны сыздыруам, уоашьазар ага?

Е н в е р - а г а . Убри дақәгәыгуан, Аллаҳ иныс! Османлы атоурых иазымдыруаз ацәгъара баапсза кайтеит Таиар. Ауафы хәынга дудуқылеит, апашья!

Қ ь а л а ш ь б е и . Уажәа разаны уцәажәала, уххъазгеит... Ахәынгара зхы иатәазшьаз Таиар иоума, даеа уааума, – зегъы Аллаҳ идыруеит.

Е н в е р - а г а . Хәргыы иаадыруеит...

Қ ь а л а ш ь б е и . Иарбан ижәдыруа?

Е н в е р - а г а . А普林ц Решьят дызшьыз Таиар шиакәу.

А с л а н . А普林ц Решьят?!

Қ ь а л а ш ь б е и (Аслан иахь). Уахәара сахьымзапт... (Енвер-ага иахь.) Агәра ганы ижәдыруазар, дыкнашәхәндаз сара сахь ихы ирхаанза, уеизгъы ауаа рыкнаҳара шәзымариоуп.

Е н в е р - а г а . Изхарам азәгъы дыкнаххазом, апашья!

Қ ь а л а ш ь б е и . Усеипш аиашара шәылазар, аусцкьа итышәтцаа, изхароуи изхарами еилшәырга.

Е н в е р - а г а . Уа, Аллаҳ, Аллаҳ! Решьят дызшьыз Таиар иакәзам ухәарц утахума, апашья?! Нас дарбану, ура утәала?

Қ ь а л а ш ь б е и . Арахь уаазышьтыз ибзиазаны идыруеит: дызшьыз, дыззыршьыз, ишьра шеиҕкааз... Таиар-цашья ипстазаара зегъы асултан Селим иматц аура иазкын.

Е н в е р - а г а . Амца уалахәмаруеит, Қьалашь Ахмед-бек! Аамта баша иахгарым, амшын ахьынзатынчу амҕа хәқәтца. Османтәи аимпериа асултан Селим Ахпатәи ица дызшьыз изнагара дазыпшуп. Адтца рыта, Таиар аҕбахь днаргааит, даидҕахәаланы.

Қылашыбеи. Уеилкаара итеггы еиғзар акэын, Енвер-ага.

Енвер-ага. Избан иара?

Қылашыбеи. Таиар Ацсны дасасуп, ацсуаа зеггы дхасасуп.

Енвер-ага. Ацсны – химпериа дузза иахэтакуп, уи ахадара иудыртцо ажэак ахимхэаакэа анагзара ууалуп.

Қылашыбеи. Хара ацсуаа азэы ифеапхья уалк хақэны хаздыруам. Пату хақэызтаз хайшызоуп, ихақэзымтаз... Цьюкы рыцсы иатаххаз ала хазныкэом, ага. Таиар мчыла дауаагах, ихала дахзааит, хара ихахэтоу – пату икэцаны ибароуп. Дхазутазом, насггы, ишухэаз еипш, ахаиуан еипш дааидфеахэланы. Сахтынра уонагыланы, абри ашыза ажэа хьанта ахэара злоугэағызэеи, ишпасыкэнаургеи, ага?!.. Аллах иныс...

Аслан (*иаб мыцхэы дшацралаз аагэатаны*). Саб!..

Қылашыбеи (*ишааиқэкуа, Аслан иахь*). Закэ уаау убоит, Аслан, зыкны аус хамоу! (*Енвер-ага иахь*). Атыхэтэан иуасхэо абри ауп: асултан псыцқяла уизыкатцэкыазар, уизнеи Стампыл ушнеилак. Умшэакэа изеитахэа Решьат ишыра еифеызкааз авизир Хада иашьеи иареи шракэу, Таиар-цашыа иарбанзаалак харак шимам.

Енвер-ага. Сара хык ауп исхагылоу!

Қылашыбеи. Сарггы хык ауп исхагылоу!..

Енвер-ага фитуам.

Аллах иныс, асултан игэацэыхьяк акатцара шыстахым, сара уи атахмада ииашатцэкыаны дрыцхасшьоит...

Енвер-ага. Ацха уфьытцжжуеит, ацашья!.. Ианакэзаалак химпериа гэыцқяла ушазыкымыз хзымдыруа цьумшьалан...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акыршықәса шәфызара ныкәаа-геит...

Е н в е р - а г а. Иа, Аллах, Аллах! Нас, иупырхагада уажэнахысгы аныкәгара?! Адунеи абжа зымпытдаку химпериа ду цэымгс ухы зоутозеи, ужеларгы уаргы шәахькылнагаша ушцазазымхэиц-уеи, ацашья?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ххэицшья хара ихазныжь, ага. Хара, ацсуаа, даеакала еилахкаауеит ауафытэыфса ихымфәцгашья.

Е н в е р - а г а. Авизир Дилавер-пашья асултан Селим инапынтцала ажәа узааицхәит. Ражәа уахымпакәа, уара уахь сыззаарышьтыз аус анеицурцаа: х-бунчукк змоу ачын наутаны Ахтынра Дузза уаладырхәуеит, визирс укартоит. Ахацәа иреиуоу ухшара зегы «бег» хәа ахьз харакы рыхтәахоит. Урт зегы есышықәса хәба-хәба қьес ахы роуа икалоит. Уара уакәзар...

Қ ь а л а ш ь б е и (*иажәа анагзаха имтәкәа*). Енвер-ага, сычхара цумшәан, уххязгеит! Ачыни, аматцуреи, ахы рзы сахтынра амзырха италаз асас дшысымтиуа сызрахәа уаазышьтыз. Исызрахәа мыцхәи стәи сшадыршьыз, абри афыза амахагъара ахьсыдыргалаз азы.

Е н в е р - а г а. Адунеи шамкәаны изшаз, Аллах уигәацханы ацстазаара зитаз ацсуа ду Қьалашь Ахмед-пашья! Ауафытэыфса ицстазаара пату шақәтәтәу удыруан есқынгы, арыцхашьяра улан. Ападишьяхи авизири рәацхья акгы сацсамшәа сқаумтан. Снапы ианыртцаз сзынамыгзакәа Стампылка неишьак сымазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Неишьак умамзар, ара ухамаз, иузымдыруа иагъа жәабжь уеицәап Таиаргы. Асас пату хәзиқәуп ацсуаа, иагъа игзаргы.

Е н в е р - а г а. Таиар дызбар стахуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Саргы истахын шәеибабар, ифәла зегь уеицәарын, аха шәарыцара дыргеит.

Енвер-ага. Уаха ак соуҳәрц угәы иҗазами, аҗашья? (*Қылашьбеи аҗак аныҗаимҗа, иаҗиҗоит.*) Аллаҳ уитҗацшуазар мѳакы сықәтҗа... Таиар маҗыана иҗсы шҗоу сыҗара улымшозар, ма ихы хҗҗәаны Стампылҗа изгартә еиҗш усыҗхраа.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дааччаны, ибжыи наимҗыаны*). Ихы хҗҗәаны уҳәама?! Ихы хҗҗәаны иануахҗах, ихәамҗ иазаауазеи, ага!.. Аллаҳ апҗҗазаара зитаз ауафы ихы нықәкны ахҗҗәара хҗы излаҗәахшьярызеи?.. Уҗа, Енвер-ага, умѳа уқәла амшын узыҗәҗахаанза.

Е н в е р - а г а (*днышьамхнышҗылыаны*). Қылашь Аҳмед-җашья! Суҳәоит сыҗхастоумҗәын, җыара җсы-хәак сыҗкәтҗа...

А с л а н (*ибжыи наимҗыаны*). Уҗыл араҳь!

Енвер аҗылара дналагоит.

Ахымѳаҗашья уеақәыршәа, аимпериа аматҗуфы!.. Уанааиуаз ахырхәара уәтәоумшьязеит, убҗа ѳазшәа ухы ркыакыаны уҗылан, уажәы?!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Уҗа Енвер, унеи Стампылҗа, уара ухы азәҗы иҗахзам...

Е н в е р - а г а. Сара сҗаҗ, аха уиала инҗҗәазом ари аус. Сара схы рҗахымхарҗы, ирҗаххаша даеазә ихы калап...

Қ ь а л а ш ь б е и. Таиари сареи хәхқәа дышреиҗ-хызуа иара ихы иҗәымзааит авизир! Хилакысыр иҗахымзар, дхаламкысааит, хәимыргәамҗааит.

Е н в е р - а г а. Амѳа «бзиа» ылухит, иузыхирхааит, аҗашья! (*Дласны дҗоит.*)

Қылашьбеи амшын дхыҗшыло хамҗакы дҗылоуп, нас иаалырҗыаны, дымҗысзо игылоу Аслан ихы наикәкуа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихәашья уахаит...

А с л а н. Ихәартәеиҗш далақоуп, ихәашьязаа-лакҗы... Османаа римпериа алым иафызоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахапыцқәа акыр ицагәхьеит.
А с л а н. Ҳара ҳазымкако акынза ицагәзам. Иах-
зимур акәын Таиар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иақәшәашья ихатцашьоуп...

А с л а н. Ацсны далганы цъара дышьтызар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акыр хнатозар...

А с л а н. Цъара акҳазбароуп, айбашьяр хтахымзар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахтахзам. Драхтар акәхоит.

А с л а н. Исзеилымкааит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Айбашьяр хнарцап угәахәуазар,
Енвер-ага ишихәаз еипш, даайдәахәаланы днага-
ны дрыта! Дыкнархааит, ихы хырсааит, ицәа дырқа-
цааит, – дара дыртәуп, иртаху изыруааит...

А с л а н. Ацсны ах абри афыза ахәынгара ица
иатәеишьозар... Абри афыза сазыпшымызт.

Қ ь а л а ш ь б е и. Угәы уасыршьит!..

А с л а н. Спышәара заҫахыз?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳацстазаара зегьы цышәароуп,
усзымгәамтцын, Аслан. Уара уиашоуп, ҳзыниалакгы
хашуаау ҳаанхароуп. Стампылтәи Ахтынра Дуаа,
иара усгы, рцагъара ҳахьахзасыз рзыхгомызт,
уажәы Таиаргы данацла, зныкала ѿ-жък ркырц
рызбеит: Таиар итархара, ацсуаагы ҳахьырхәра. Аус
зыршо авизир хада иоуп, иалиго аабап...

А с л а н. Цъара цсыхәак катцатәуп, саб...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирызбашаз рызбахьеит, айбашья-
ра хзацәацом.

А с л а н. Ҳара ҳажәлар мачуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ужәлар кәнумшьан, Аслан! Саб
цсатабзиа Ацсны ахра данахадыргылаз ицегьы
имачын ҳауаажәлар. Иаргы дкәыпцын, жәаа
шықәса ракәзан ихытцуаз. Ацсны иакәлаз имеретаа
рақ Алықсандри, ахалцыхьтәи ацашьеи рырқәа
кәыбаса итеитцеит Кәыдры ахықәан, хынтә иара ир
ишреихазгы. Нас, ҳара акы ҳацсамкәа ҳакоума!

А с л а н. Амч еснагь азы азаагома?..

Қылашыбеи. Иаанагоит, амаа акышыа уаф дақәшәар!

Аслан. Иахьатәи османаа рымч ахьынзагәгәоу здыруеит...

Қылашыбеи. Сара исыздыруам угәахәуама?!

Афыңагы хамтак ғыртуам.

Ацсны снахагылазар аахыс, хынтәны, хуаа хатәрақәа ааизганы, мазала ацәажәара еиҕыскааит. Ускан, Акәа абаа знапаҕы иҕаз османаа рыруаа храбашыны рытцара рыдызгалеит. Азәырфы сажәа иахатгылеит, аха изтахимхаз еиҕахеит, ирзымгәаҕыт.

Аслан. Ирзымгәаҕыт?..

Қылашыбеи. Ирзымгәаҕыт, абри уара уеицш ихәыцуан азы.

Аслан. Сара сеицш?!

Қылашыбеи. Османаа амч ду шрымаз агәра ргон, аха даргыы акы ишацсаз изазхәыцуамызт, ҕагыларак ҕартцар уатцәы иахзаанагозеи хәа ихәыц-уан.

Аслан. Ишәаны-изаны ахымҕацгара ҕазшыа баацсума?..

Қылашыбеи. Ганкахьала ибаацсзам, иагыта-хуп! Аха, мыцхәы ихәыцыз ишыа изузом, Аслан! Ауафытәыҕса, илшара агәра изымго даныҕкала лахыцәгыроуп изыцшу. Ажәларгыы убас ауп!

Аслан. Мзызк амамкәа иҕам...

Қылашыбеи. Ххыицшны аҕазаара ихаланаа-зат әтәраказшыа хзаиааиуам, ихазхалцом, ихалаены хәхәәеуеит, агәаҕра хамнахуеит.

Аслан. Нас, иахьатәи хтагылазаашыаҕы хашца-калои?

Қылашыбеи. Аибашьра иалаго хара хакәзам. Азеицшшәартара ажәлар еиднакылоит. Уаан-за ирзымгәаҕуаз рымгәаҕыыр ада цсыхәак рымамкәа итанаргылоит. Хара, ацсуаа, ишудыруа,

ацсра ааста ахымызг атдалара ҳацәшәоит, уи азы, иҳалымшашагы җалҳаршоит, ашәартара абла хантацшлак. Җажәлар азәк иеипш ианейдгыла, ирылымшар акгы ыкам, ианейкәшахагы, реидкылара ус мариам. Абас Анцәа ҳаишеит! Җара ҳус хада реидкылароуп. Уи анҳалымша, ҳаиха зымчу дара иахьыртаху ҳазааргоит. Аурысқәеи османаа-атырқәцәеи еинааларашәа ак рыбжьазаргы, шьарда нцырак аиузом, харак имгакәа, аибашьра ғыц иалагоит. Ускан ҳаха роузом, ихадароу ҳара ҳакәзам азы, рымчқәа зеггы арахь ирзаашьтзом. Абри атагылазаашьа ҳара ҳхы иаҳархәароуп, Аслан!

А с л а н. Лассы-лассы сүҗцауазтгы иагьа хшыә сырҳарын...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихьшәазам!..

А с л а н. Удтақәа сырзыпшуп, саҳ ухатцкы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Актәи сыдта, иухоу атырқәа сарықь нақ иноухыхны, ацсыуа хылцарчк ухатца, иаҳа иунаалоит, Аҳ ица!

А с л а н. Сазхәыцхьейт, исырееиуеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аәбатәи азы ҳахшыә неилахтароуп... Адунеи абжа зымпытцаку аимпериа ақны аус ҳамоуп, иаҳзаауа риааира ҳзымариахазом. Ацхыраара ҳтаххоит. Азахәқәа ажәа рнахцар ушца-хәапшуеи, рацәас иаҳзырбарыма?

А с л а н. Рацәас иаҳзырбазом, саб. Җазтагылоу ақны, ацхырааразы ажәа анырнаҳамта ргәы иаҳаршьуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аибашьра еибашьроуп, ашьака-тәара ацгәышьоуп...

А с л а н. Җара ҳтәы ххәап, икарташа дара ирдыруеит. Османааи дарей акырынтә еидыслахьейт, иртахзам. Аибашьрақны апышәа рымоуп, ахатцарқны азә ишьтахь игылазом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Азахәқәа иахьа избама!

А с л а н. Ҳаиашъара пату ақэыртцоит. Хатала уара чыдала пату уқэыртцоит, иагьуқэгэыгуеит, Апсны Аҳ!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абри аус аиёкаара уара унапы ианыстцоит, Аҳ ица! Иутаху гэыцфок аашьтыхны урызца.

А с л а н (*днахырхэаны*). Еилыскааит, итабуп сыгэ-рагаразы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан! Апсны ацеипш апсуаа зегьы иҳахьымзгуп, аха чыдала ҳара, Апсны аҳцәа хабицара иҳахьымзгуп. Ҳажәлар анаҳзымхьча ҳацс-тазаара акгы иацсазам.

А с л а н. Саргы убасеипш схэыцуеит.

Алашара ғыцаауеит

Апшьбатәи асахьа

Абааш ашьапаны. Дадын инапқәа ишьтахьала инеиқә-тцаны амшын дхыцшыло дгылоуп. Р а б и а азәы дыш-ишьтоу лныцшуа даацэыртцны, Дадын даагәатаны зны даатгылоит, аха нас иара иахь ләыналхоит, азныказ лар-гы амшын дхыцшыло даагылоит.

Р а б и а. Амшын агәы тынчуп.

Д а д ы н (*даагәатаны*). Ма уи ак агәы тынчзааит.

Р а б и а. Ублақәа гәамтцрак рхызбаалоит...

Д а д ы н. Чыдала гәамтцрак сымазам, аҳкәажә быхьязгеит! Аамта хьантак хтагылеит.

Р а б и а. Ҳзалтцру?

Д а д ы н. Апсха Ду дахьхамоу...

Р а б и а. Ицеихаби иарей еинаалеит рхәеит...

Д а д ы н. Анцәа имчала!

Р а б и а. Ирзынагзару?

Д а д ы н. Иаб иҶацхьа атоуба шьтеитцеит Аслан...

Р а б и а. АоҶтаагы Аллах иҶацхьа атоуба шьтеи-тцахьан рхәоит...

Д а д ы н. Аѡстаа итэы хазуп...

Р а б и а. Ауаатэыѡса иаѡа еиѡуп угэахэуама?..
Цѡоукы-цѡоукы аѡстааггы духадырштып...

Д а д ы н. Убас иѡаз ракэын иахѡанза аби цей ирыбѡагылаз, аха Анцэа имтаны еинышэеит. Ҳаи, шыри, Апснаа зеггы ирбондаз сгэахэуан, игэы-деибаѡэѡала иангылаз!..

Р а б и а. Иаггэыдеибакылама?!

Д а д ы н. Еиѡыгэѡэааны! Игэзырѡагаха!

Р а б и а. Иаалыркѡаны ргэаанцѡкэа зеггы азы инатаны, еиѡыгэѡэаауа инеилатцэеит... Алакэ аѡеипш! Уара уоума даазыпѡхъаз?

Д а д ы н. Зыхъ згаша Апсѡа иансыдитца ауаа изысышьтит.

Р а б и а. Иухэѡаз каутцеит, аха уажэоума сара иансаѡэатэыз? Агэааштра умоушэа збоит, Дадын.

Д а д ы н. Акггы схамыштзеит, быхъазгеит... Бара былцѡа смоузтггы Аѡтынра ахылапшѡы иматцура пѡхызлаггы избарымызт...

Р а б и а. Сара устэуп хэа уаазгеит. Ахымѡапгашѡа уеузаѡэыршэар, уара иузеигѡуп, саѡэшьаѡа! Суз-гэамтар...

Д а д ы н. Бара бзы амцаггы салаѡалоит, Рабиа-Ҳаным бхатцкы, иаѡахханы икалар...

Р а б и а. Цыдала схазы акы сашѡѡазам, Анцэа исатэеишьаз сахашшаарггы гэнаѡароуп... Ҳара зеггы иахуалу, жэларык рхы – Апсѡа Ду ихзызаароуп. Ихы хэыцкггы алымшэо дыхъчатэуп...

Д а д ы н. Итѡабыргуп, дахъынзаѡоу зеггы ѡаѡоуп, Анцэа шыарда антѡыра иатэеишьааит!

Р а б и а. Анцэа иаѡзиххэыѡуа уарггы сарггы дыршьак ѡамазам... Данѡзымыхъча, ѡазѡагылараны иѡоу азхэыцратцэѡаггы сѡахым.

Д а д ы н. Ацэгыара иѡэыблазааит! Иа, Анцэа Ду, суѡэоит...

Рабиа (*иажәа днаҕыџланы*). Анцәа ихәара ма-
цара азхазом. Ацсха дзыцсоу дырны ихатгыло
рацәаџызаргы, дызтахымгы мачыџзам. Икәрагы
акыр инаскьеит, уи акәхап: даазкәылаз агәыцшқара
тигеит, ихшыџгы уаанзеипш ицхафыруам.

Д а д ы н. Усеипш ак идсымбалацт...

Рабиа (*иаарцъбараны*). Ублақәа цқба иаарты,
Ахтынра ахылацшы! Инаганы икәа итаиртәаз
аматацшь нак итцатәуп, ашхам иланатцаанза. Аслан
аџстаа дигратәоуп, Зацшыаа рышхам ишба иалоуп.
Ашәартара дыштәагылоу изгәатазом Ацсха.

Д а д ы н. Иахәара сзыМариам...

Рабиа. Иахәара атахзам, ихахьгы иааигазом.
Аус иара изымдыруа еиџкаатәуп.

Д а д ы н. Иарбан усу? Исызмырееиуа ак
сыдгалатәым, Рабиа-Ханым быххьазгеит...

Рабиа. Ацсха ипеихаби иареи цхаррак рыб-
жамлароуп, ибжъалахьазаргы, ирыбжыцсаартә
еипш икататәуп. Цъара акы дақәимыргәыгкәа
игәыдибакыларымызт... Хара дахшыаанза Анцәа
димшыааит, аха мышкы зны даныккамла, итәарта
Маршыанаа рахәшыацак изынхароуп.

Д а д ы н (*ахәара ицәыуадаџны, аха игәагыны*). Са-
фаргы дыкоуп...

Рабиа. Уи итәы мариоуп!

Д а д ы н. Батал макъана дычкәынцәоуп, аитц-
бацәагы...

Рабиа. Ихәычымкәаны изызхәада, Дадын!
Даеа џба-хца шыкәса роуп...

Д а д ы н. Еилыскааит, сан лахәшыа...

Са ф а р даацәыртцеит, ишеицәажәоз аагәатаны
даатгылоит.

Рабиа. Уа узгылоузеи, арахь уаскыа, Сафарбеи!

Дадын рџыцагы днареихырхәаны дцоит.

С а ф а р. Сышәпырхагамхазааит...

Р а б и а. Уара иуцәаазо хәа ихәмоузеи, Сафарбеи!..

С а ф а р. «Беи» хәа сахәатәым, быххьазгеит, ис-
нааларым...

Р а б и а. Иунаалоит... Асланбеи рхәозар, уара Са-
фарбеи зунымааларызеи?!

С а ф а р. Аслан итәы хазуп...

Р а б и а. Аслан аамста дукәа драхәшьацоуп,
уара анхәқтыцха улыхшеит, уи азы убжатаны ухы
уцхьазоит...

С а ф а р. Сара сацхьа Анцәа ацстазаара иитеит...

Р а б и а. Ацсны ах ица уоуп, ухы шьтыхны икыз,
Сафарбеи! Уеурмачыр, узтаху угәрагара рцәызуеит,
узтахым ицеггы удырмачырц иацшьыргоит. Уаб
уара чыдала дузыкәан...

С а ф а р. Дысыкәан? Исыкәнамгоз акыр кастама?

Р а б и а. Мап, мап, уара ахымәапгашьа удыруеит.
Икоузеи Лыхныкә, утаацәа шцакоу?

С а ф а р. Ааигәа исымбацт. Иаазгарц стахуп...

Р а б и а. Ах, Жәыргытынтәи иааумгазацт!.. Уахь
икәзааит макьана. Аслани уареи шәеикәшәахьоума?

С а ф а р. Аслан?..

Р а б и а. Уашьеихаб. Ара дыкоуп.

С а ф а р. Абыржәоуп Лыхнынтәи санааз, саб иахь
анеираггы сахьымзацт. Иаашьоузеи?

Р а б и а. Уареи сареи ихазхәода... Хтыск калеит,
Сафарбеи, угәы уазыршьыша.

С а ф а р. Сгәы сазыршьыша?

Р а б и а. Уаб иеипсахит... Ицеихаб дидцхьаны даа-
ганы динаалеит, иаггыдеибакылеит.

С а ф а р (*иахаз деигәыргьаны*). Аби цеи акакны еи-
цааизар, еихау агәыргьара абакоу, ахкәажә бхатцкы!..

Р а б и а. Ицеггы уеилгазар акәын, Сафар!

Алашара ғыцәаауеит.

Ахәбатәи асахьа

Ахтынраҕны. Инеикәцәажәа-ааикәцәажәо игылоуп: Му-
ратбеи, Манучар, Мсауст. Атрон аргъарахьала
ҕымтуа дгылоуп ахылпарч зхоу Аслан, армарахьала –
Сафар.

Д а д ы н (*даацәырҕны днареихырхәаны*). Шәтыпқәа
аанышәкыл, шәыххьазгеит...

М а н у ч а р (*Дадын иахь иныҕақишәа*). Игәалаҕа-
заара шҕаҕоу?

Д а д ы н. Ишпауасхәари...

Рыхыкгы инеивагыланы иаагылоит. Қьалашьбеи
даацәырҕны, ахцәа днареихырхәаны, итыпахь днеины
днарылапшуа даагылоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзиала шәаабейт, ахцәа шәхат-
кы!

Зегьы наиеихырхәаны аҕак ирҕоит.

(*Дадын иахь.*) Зегьы адырра рыҕара уахьымзеит
сгәахәуеит, Запшыҕа Шьрынбеи дызбазом...

Д а д ы н. Ишсыдугтаз еипш, схаҕа сизцеит, ух-
хьазгеит, патула даасыпхьейт, аха... Ацсҕа усыз-
иеихырхәа, иаапхьара сазыпшымызт, сазыҕаттам,
сашьцәагы снарызтаап, иахәтаны ианахәпхьазо
хизнеиуеит, абас узааицҕаит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Анцәа ахьзара ритааит!.. Аоны-
ҕагы унеимпхьазеит...

Д а д ы н. Саха имамызшәа збейт, сасцәақәак иҕан,
иатырқәцәоуп сгәахәуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дааехырччаны*). Рыхир ибааит!..

Дадын днахырхәан дцоит.

Акыршықәса ичхауа сааиуеит, аха саргыы ахахә салхзам, Аслан! Урызнейны урацәажәа уаншыцәа. Сара сатәарымбозаргыы, сызхагылоу ацсуа жәлар рахатыр рбааит, ахцәа ирыххәыцааит... Уаанза иранасыжьбуаз, уажәшьтарнахыс исызранажьзом. Стампылтәи «асасцәа» рыдкылара иакәытцааит... Сара, Ацсны ах, скәыншьара ианакәымтц, рматцүцәа икәныршьо акынза срызныкәоит, абри рдырааит! Цсырзхаа инарықәланы еимырцәеит, уашья Сафаргыы датәарымбазеит. Абригыы дырееиааит, мап рхәозар, – иахьынзахацәоу дсырбоит...

А с л а н. Срызнейуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Реааныркылааит! (Ахцәа рахь.) Ахцәа шәхаткы! Еицырдыруа уаф нагак ифызцәакәак иманы исасра ситеит, уажәааигәа. Иаара шмаз инхозар сгәахәын, аха усеипш изыкамлеит.

М а н у ч а р. Дабантәааи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Трабзонтәи. Стампыл Ахтынра Ду акны ирахаит ари ауаф хара хәхь дшымфахытцыз. Асултан ихьзала, авезир Дилавер-пашья иуафы маргәацалк дысзааишьтит. Хасас драхтар ртахуп, шәыххьазгеит!..

М с а у с т. Асас дахтиуа анбарбахьаз?

М а н у ч а р. Дзакә уафу хаздыруам...

М с а у с т. Дзакәызаалакгыы, асас – дсасуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихата дышәзымгәагьуазар, ма ихы хтцәаны ихашәта хәа хәашьяк кәаитцеит...

М с а у с т. Иара ихы хтцәаны даазышьтыз ирзышьтзар акәын ирыхәтаз!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи афыза ххы иахзатәашьом...

М у р а т б е и. Иара дызустәада, имазамзар?

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьта маза ыказам: Карс ахылацшфы, Трабзонтәи ацашья...

М а н у ч а р (иажәа днаңыфланы). Таиар-пашья!

Қ ь а л а ш ь б е и. Саид-Ахмед Таиар-пашья.

Мсауст. Адомбеикәа дреиузаап, Гыртәылака
дцзтгы иагъа кәрышь иладырхарын!

Мура т бе и. Алафхәара иазууазеи..

Мсауст. Цәгъарас икайтцазеи?

Манучар (днауңыфланы). Асултан Селим ица
Решьат дишьит, Гъачаа рахәшьаца.

Қъалашь бе и. Уара ишухәо иказам, Манучар...

Манучар. Иара ихата иоуп, Жәыргыт ахтын-
ракны иалацәажәон...

Мсауст. Уабхәараа ирхәазар иагъа ииашахап!
Ацсуаа хәхәшьаца дишьытцәкьазар, хара хәхь аара
шпейгәагърыз, дхагамзар...

Қъалашь бе и. Дхагазам. Ацәгъара зуз Дилавер-
пашья иуаа роуп. Ашьра кәзтаз Таиар иакәызшәа
агәра идыргеит асултан Селим.

Мсауст. Ари ус ихазныжьзом. Хәхәшьаца ишьа
хзымуазар, хуаауп хәа адунеи икәххуазеи! Хара
табалаа хнапы ианышәтца шәыххьазгеит, ихар-
еиуеит, хәцкәынцәа назахкыр, дахьыкәзаалак
дрыцшауеит...

Қъалашь бе и. Асултанцәа ршьа аура дара
ирусуп. Хара хзызхәыцша дәеакуп: хәсас дахтиир,
хәзлоу ажәларкәа ркны хпатудахоит, арахь, асултан
ица дызшьыз хәа иидыруа ацсуаа дтәахны дха-
моуп. Абас ажья зкыз дызтагылаз афыза хтагылоуп.
Халыргашьас икахтцара абри ауп хәзлацәажәаша.

Мсауст. Иаргы аф исааит, уаха цартак има-
мызшәа...

Қъалашь бе и. Ауафы арыцхара данакәшәа,
дзыкәгәыгуа рахьоуп деиханы дахьцо. Акысгъы,
иаб Батал-пашья, хара Чачаа дхәхәшьапан, убри-
гъы дазымхәыцкәа дыкам, саншьцәа дукәа срыхь-
чап ихәеит.

Манучар. Иабгъы бзиарак хзыкаимтцеит, иар-
гъы дмыжданы дахзааит... Аамтала, асқьар зхыганы
Акәа иакәлаз, Жәраб пса табзиа иахтынра дахцаны,

атырқәцәә наганы итазыртәаз, иара иаб Батал-пашья иакәзамзи?

М с а у с т. Атоурых уагәыламлацәан, Манучар, иахьякәым укылнагоит.

М а н у ч а р (*агәамҗра иныҗшуа*). Иабыкәу сахь-кылнаго? Еснагь гәалак шәымоуп шәара тцабалаа...

М с а у с т. Цыдала уара уахь гәалак хәмазам хара, тцабалаа хәа узҗу, уххьазгеит... Уагәыламлацәан хәа зхысхәаауа узымдыруа укам. Акәатәи абаа, җажәи цшьба нызкь франк хәа изтииз уашьяду Лаян Ачачба иоуп! Батал-пашья иматтура наигзон, ибзиарақәагы аадыруеит.

М а н у ч а р. Уи шьяхәуп, аха Таиар ибзиарас иаадыруазеи, зныкыр даабахьоума? Данкаха, иуацәа хәигәалашәеит, уаанза? Днызхыланы дахьынтәиааз дцааит: акгы ихарамзар, ихы иркыиааит, ихаразар, икәнаго ала дымҗасааит, абри ауп сара издыруа!

М с а у с т. Уанацалбеит, иухәашьоузеи?!

М а н у ч а р. Цкья уазхәыцыр еилукаауеит, аццабал! Асултан ица дызшьыз апсуаа дтәахны дышхамоу анидыруа иханаижьюама?! Ихатыцан уара указар иханаужьрызу?!

М с а у с т. Исызуахәом!

М а н у ч а р. Иханаижьзом. Аимпериа дузза хандатлап, аха... Атырқәак изы жәларык җатцахәыс иахзыкатом!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи ауаҗ дахзааит, исасра хәитеит, хҗеицьыка далахарчеит. Нас, уажәы хәаланы, уахьынтәиааз уца хәа злаиаххәари, ххы излатәахшьари?! Хәбацәа иныкәыргоз хәпсуа леишәа хәцәхьатцуама, рыпсәта хәрцәгьома?! Апсуара ианаалом, уххьазгеит!

М а н у ч а р. Апсуара ухәаргы... Апсуара ныкәзымгаз акыр рыхны удыруама?!

М с а у с т. Қылашыбеи уххызгеит, аказы сухэоит, ажэа рацэа хэумталан. Итцабыргны ар хэаарышьт-еит хэа удыруазар, иҕахтцаша хэахэа!

Қ ь а л а ш ь б е и. Манучар дахыиашоу ак ыҕоуп, айбашыра хэдыргалоит, изфэтыцыргаша рымоуп...

М у р а т б е и. Фышықэса рацхэа хшыҕаз еицш хэказтгы: Таиаргы дахэазомызт, уажэ хэазт-гылазгы хтагылазомызт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Избо, агэалақэа умоуп, Мурат-беи, инагзаны ихэа уаналага...

М у р а т б е и. Сара сгэала афыза згэалоу рацэа-фуп, иноуфэагыланы ирызхэом акэымзар.

Қ ь а л а ш ь б е и. Изырзымхэозеи?

М у р а т б е и. Ирызгэағуам... Атырқэцэеи хэреи хэизыҕазаашыа хэахаршыцылахэан. Уара уаалаган хрылухит, тэамбарыла урызныкэеит: асултан дузза иуатэеишьаз ф-бунчукк змаз учынқэа нықэжэааны ирхынхэны изушьтит, есышықэса иуртэоз жэанызкы хыы мап ацэукит, ажэлар иршэоз абаць ашэара иакэухит. Иааизганы ирахталон...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уаргы унацэа налушьуан! Анхэ-цэа урыхызаала, Муратбеи, иургэамтыр умгэа тадырцэуеит. Османаи хэреи аханатэ хэзхибаркыаз узымдыруашэа уцэажэоит. Аурысқэа рабашыракны хрыцхраарц ртахын.

М у р а т б е и. Аимпериа уаналахэха усоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахтахны хэлахэызма?! Жэытэ хэбдуцэа, иахэаны ирылахэхама, рымч дмырхеит. Уцэажэоит! Дара уеизгы еибашырак иалахэзароуп, ргэы пнатцэазом... Хэара хэцкэынцэа залахарзрызеи, хымхэацьымшыа! Иара усгы, аурысқэа хэзрабашыри, рыцэгьарас иаадыруазеи?!

М у р а т б е и. Уртгы мыцхэы хэрхынхэларым, уххызгеит, изакэ уааугы хэздыруам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Изакэ уазаалакгы, атырқэцэа иреицэазам. Унеи Крымынза, шака еифыркааз убап,

уахъ инеижътеи рацәак шымтцаугъы! Рыѡнқәа, рхан дукәа ғызғазуа, амѡа ґыцқәа, ацхақәа, ахәшәтәыртақәа, ршәырбахчақәа... Алакә аґеипш! Атырқәцәа Ацсны иґеижътеи амбатә тцеуит, аха иахъымдыруаз пшзарак хзааргахьоума? Баагәара затцәык дыргылеит, иара уигъы дара рхыхьчаразы! Уеиха еиґкаау урылахәызар бзиарак рґеутцаауеит, арт ирґахтцаараны иґоузеи, атәашья-агылашьатцәґья ззымдыруа... Рчынқәа хәа узызхьяауа, рхы иааныр-ґьяаит, рцарақәагъы дара ирымазааит, хара ххала иґазмырхауа хәґоума!..

М у р а т б е и. Оышықәса раахыс иахцырхагадаз?

Қ ь а л а ш ь б е и. Оышықәса атоурых азы агәыр ацынтцоуп изакароу! Ус шакәугъы, хазґеу гәазымто иблақәа амса рхуп. Уаанза ашхәақәа рыргылара хзахымсызар, иахья аґбақәа харгылоит. Абар, шыта иалгоит хынѡажәижәаба бзарбзан зықәхаргылаша аибашьыга гба!

М у р а т б е и (*дцәылхуа*). Абзарбзан зықәгылам аибашьыга гба!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзарбзанқәагъы хауеит. Ин-қыт аґбацәыртаґы аурысқәа рзы аґба аргылара халагахьеит, ижәдыруеит. Ханзалга, ацара бзиа хзыршәоит. Иґархаз ала абзарбзанқәагъы ааххәоит, даеа гба дукгъы аргылара халагоит. Аидарамѡангагақәа анхаргыла, ахәаахәтра ду иалахаргоит, адунеи зехьынцьяра ишыґоу еипш... Абцьяр, амаґәа, аихацсыхә цьярантәи изаахгари, аґатцартақәа абра иґаргылап, аґатцашья дхартцап...

М а н у ч а р. Уажәақәа слымха итаґәмаруеит, аха уи уатцәтәи усуп. Ар ду анахзаа хамч рықәхазом, ххы захжъари!.. Цхыраарак хазто даныґамла...

Қ ь а л а ш ь б е и. Абри уара унапы ианыстцоит. Гыртәыла иахылацшуа аурыс еинрал уимардааит уабхәараа, уаґа ирылхаршозеи. Арнапхгаѡы Гудович иґны хәитәиґәааит, ацхыраара хартәаит.

Манучар. Ари абыза аидара сатцоумтан, ух-хъазгеит... Исызмырееиуа схахы исызгом. Аибашьра иалагатѣкьар, изышѣцѣызари, саргыы сызшѣывамгылар калап...

М с а у с т. Иухѣашьозеи, Манучар?!

Манучар. Изѣоушьозеи? Аурыскѣа сырфициаруп, счынкѣа дара роуп исызтаз...

М с а у с т. Убри ада иупырхагоу даѣакы ыкамзар, учынкѣа аакѣхны уѣыба интатѣа, икѣалаша аныкѣалалак, иаатганы еита иныкѣаутѣап урылаѣырбо!

К ѣ а л а ш ь б е и (*днѣцраланы*). Ачачба Манучар! Хѣзтагылоу аамтѣкны аѣхьякра – аѣсахра иаѣызоуп. Уаргыы уѣавагылар утахым, ууаагыы хаутар утахым. Ужѣла умырѣхашьан, ма ишанаало иныкѣаугароуп, ма зынза наѣ иухухроуп! Абартѣ зегыы ишрахауа ажѣа устоит: хѣжѣлар рзеиѣш ус ишухѣтоу ала уанахамтѣгыла, ар сыманы сузнеихуеит, иузымырееиуа ахымызѣ уатѣастѣоит. Усѣыхьямшѣакѣа Егры нырѣѣка уѣсы узгар, унасыѣ иакит! Аха уаха Аѣсныка узыхынхѣзом, ухынхѣзаргыы, акы уаѣсахазом, удгыылкѣа зегыы иаѣсоу ауаа ишаны ирыстоит. Исхѣаз уахама?

Манучар. Исахаит.

К ѣ а л а ш ь б е и. Еилукаама?

Манучар. Еилыскааит.

К ѣ а л а ш ь б е и. Сажѣа сшамеижьо удыруеит сгѣахѣуеит...

Манучар (*днѣеихырхѣаны*). Издыруеит.

К ѣ а л а ш ь б е и. Муратѣбеи Ачачба!

М у р а т ѣ б е и. Сузызырѣуеит, сах ухатѣкы!

К ѣ а л а ш ь б е и. Аѣсныка уаанза уахыыказ угѣа-лашѣома?

М у р а т ѣ б е и. Бѣтым сыкан, уаб ѣсѣаташкѣакѣа иахтынраѣы.

К ѣ а л а ш ь б е и. Унапы злакыз закѣ усыз азбахѣ схѣарыма?

М у р а т б е и. Иатахым, саҳ ухатцкы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Усашьюуп хәа уабацәа ртәылахь уаазгеит, ѿ-қытак урхасыргылеит, ишыртахымызгыь ухәы наргалартә икастцеит, ус аума?

М у р а т б е и. Итцабыргуп, уххязгеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Самырзақантәи Ачаа урыласыр-хәит: ртыпқа дузаазгеит, шәчара зуит, Анцәа ихам-таны ыцъа ацацәа шәыцсы иахылтцит. Уаб, Шьар-уан цсатабзиа, ишытамта ахьейқәхаз сгәы аздууп.

М у р а т б е и. Уаапсара рацәа хадуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уабхәараа улымха итаҳәйтхәыт-уа усәадыргыларц уаназықартцо, абартқәа угәалар-шәала. Газарак умышәаит, бзиарак узалгазом! Дара азықазцо Егры нырцәаа роуп, абригы удырузааит. Ыбагы, уанцәажәо уажәақәа разаны уцәажәалар, уара уарпшзоит, саргы ыцпныхәас усозом.

Муратбеи ихы тыркәаланы дгылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хьрыцс-ица Мсауст! Пату ду зқәыстцо тцабалаа реихабацәа усызрейхырхәа, уххязгеит, сшәықәгәыҕеит...

М с а у с т. Ухарпцхашьом!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәызтахымхаз Тцабалқа дзым-ѿеирашәа хәыцшьак шәымоуп. Агауаа рхацәа ахь-зымхало шьхатәылак ықазам...

М с а у с т. Абри афыза ухәартамызт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Амахәра – махәроуп, апсҳара даеакуп. Амарахәра зқазшьоу цытѿык шәылоуп, шәнеилабжяқәа! (*Асланбеи иахь.*) Пату зқәыстцо асазқәа реихабацәа аасымпхъазеит, уара уазсырхеит. Уейтыбгы уаргы ажәа шәахамтазеит...

А с л а н. Хара ихәхәтоу азырѿроуп, саҳ ухатцкы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хтагылазаашья иахухәаауа зегы иахурҳар стахуп...

нахыс хылпарч гьагьа дук насхеитцахт, ихы-иҕгы аалашан, «абри ауп уара иунаало, цшзала иурхааит» ихэахит. Уигьы азырхакэа, ицагьцагьуа ахэачаца дук, «иахьутаххо иухэааит» хэа инасиркыхит. Нас даахьахэын, аеыхэа тоуган агэра нахаршэны, ашькылгы аанкыланы сеыжэитцарц дналагахт. Сара изухуам, «сеышькыл саб ишпоусыркуа, исыхэтам сумьркатдан» хэа аеырххара салагахт. Аха иара иухуам: «Анцэа убас итахуп, саргы истахуп» ихэахит. Абасала сыматц уны сеыжэимцар имуит. Цагьа-цагьа ахы шьткэыцэаа, агэышпы ргыланы иаасытцакэашахит азныказы, иара, акэадыр злафьчаз акэынакэагьы ахьытэцэа иафьзаха рыбжькэа аагахит. Уинахыс, агаҕа цырцэажэаауа иаакьыркьырхын, сагэра насымжэаауа, анацалбеит, ишьтыцраауама сгэахэуа, ашьхара шыказ саманы ағынанахахит. Ус, ишызбоз, амтэыжэоақэа аацэырганы инейтхны ацырра иналагахит, саргы сахэа аатцааны ирмацэысуа, сгэы тгэыргэаауа акакафхэа: «Ахахаи, амарцакэа!» хэа сыбжьы нтысцахит... Ус, сыбжьы саанарцшит.

Му р а т б е и. Ацъашьахэы убеит!

Ма н у ч а р. Қыалашьбеи, абзиара збаша, абри афьза ацхыз гэазырхага убаны уажэраанзагы иахзейтамхэакэа ушцаказ!

М с а у с т. Адырра хайтеит, илцха хамазает!

А х ц э а (*еицфакны*). Илцха хамазает!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны икэынхо хатца зхылахэоу зегьы агэаеанызаара рылашэхэа! Ахақэитра аамта аргама хамзырха иаалагылахьейт, амфадгашья хэақэхаршэап. Ххьыцшны аказаара азакэзам хшамкэан хазшаз ацстазаара ххайтаз, ихазы иалхны имаз атэыла хара изханейшьыз! Ххы агэра аагап, шэыххязгеит! Ахааназ апыршьа азтазом тфэантэыка имеихаз ацсаатэ. Ажэфан цаула

иацəымшəакəа амтцəыжəəақəа еитнахроуп, иа-
гьа чыхь баацсы ыказаргы! Адунеи иахарбап
Анцəа ихаитаз ацстазаара хшацсоу! Хазшаз илцха
хамзааит!

А х ц ə а (*еицҕакны*). Илцха хамзааит!

Алашара ҕыцəаауеит

Афбатəи асахьа

Ш ь р ы н б е и ионы амзырхаҕы игылоуп Шьрынбеи А с -
л а н и, уаанза излагахьаз реицəажəара иаццо.

Ш ь р ы н б е и. Абжьаацны Иашыра уавсуамызт,
уажəы икалазеи, ацша уавнагама сахəшьаца?

А с л а н. Сыццакуан... Ацсха дысзыпшын.

Ш ь р ы н б е и. Ица шуакəыз игəалашəеит!..

А с л а н. Зегьы аамтак аамтак рымоуп.

Ш ь р ы н б е и. Узитахыз?

А с л а н. Хаибабар итахеит.

Ш ь р ы н б е и. Нас, ушцаидикылеи?

А с л а н. Абык ишихəтаз.

Ш ь р ы н б е и. Шəеинаалеит!

А с л а н. Ашьа хабжьамызт...

Ш ь р ы н б е и. Атоубагы шьтоутцеит хəа сахəит.

А с л а н. Иуахаз табыргуп.

Ш ь р ы н б е и. Иузынагзару?

А с л а н. Инасыгзоит.

Ш ь р ы н б е и (*днацраланы*). Уахьахагзазом!

А с л а н. Ишəылшазом.

Ш ь р ы н б е и. Убас угəахəуама?

А с л а н. Агəра згоит, саншьа...

Ш ь р ы н б е и. Змызгəыт хжəаз апрашхəа, харак
изцазом... Ушхəа ацша иаанахəеит, Аслан!

А с л а н. Амызгəыт сыцсахит, апра ҕыцгы астеит!

Ш ь р ы н б е и. Избац Аслан уакəзам!..

А с л а н. Аиашеи ахәахәеи еилсырго салагеит.

Ш ь р ы н б е и. Акыр уақәиргәыгма?

А с л а н. Сара дақәсыргәыгит.

Ш ь р ы н б е и. Адыңыш угәы дтатәеит, Аслан!

А с л а н. Дтатәан, аха дтысцеит, саншьа, сеи-
цәызгеит!

Ш ь р ы н б е и (*иҗың дамкуа длеиәеиуа*). Утоуба
мап ацәукроуп.

А с л а н. Уи хәшәамазам, Аллаҳ иҗәпхәа ишьтас-
цеит, Акәырқан санықәны, насгыы истахны.

Ш ь р ы н б е и. Аллаҳ игәы разуп, угазара уанаи-
жъеит, Акәырқан уи азы иузгәамтцзом.

А с л а н. Урыхзасны ацәажәара унаалазом...

Шьрынбеи уи ақәҗитуам.

Уажәшьта сара уаасзызырфы, саншьа!

Ш ь р ы н б е и (*дҗәылхуа*). Слымха кыдтаны сузы-
зырәеит, Аҳ ица!.. Сшьамхнышгыларыма?

А с л а н. Цсырцхаа шәнарықәланы еимышәтәеит,
ишәзырузеи цәгьарас?

Ш ь р ы н б е и. Иуазхәада?

А с л а н. Зеггы ирдыруеит... Изыхшәырқәзеи?

Ш ь р ы н б е и. Уи хара иахусуп, уара узалацәа-
жәари... цсырцхаажәқәа уара гәырфәс изуоуры-
зеи?! (*Акы ааигәалашәазшәа*.) Хәи, аллаҳ, аллаҳ,
абзыцқәа рах хыбжа-җыбжа Сафар, уаб ицацәа дыш-
реиуаз хашпазымхәыци, иара иқытақәа ишреиуаз
зынзаск ишпаххашти!.. Цъара дуқәшәозар, абаа,
уаҳа хрылакысуам хәа хәзиахәа, гхак хәхьзарггы
хәтанеимтәаит...

А с л а н. Саншьа! Агха кәзтәз игха ирееироуп, нас-
гыы ианаамтоу. Ианизмырееи, изырееиуа даәа мчык
цәыртәеит. Саншьцәа шәоуп, баапсрак шәаниар,
сара сзыхәанггы игәырәахоит...

Ш ь р ы н б е и. Иарбан ихәрееиуа? Иарбан мчу
хзыцәуршәо, сахәшьаца?!

А с л а н. Цсырцхаа ирцэыжэгаз наганы ирышэта, нак иоушэыжь ишэхэынчаз, иташэырхаз ршыацса ртаацэа ирзышэшэа, атамзаарагы рзышьташэта.

Ш ь р ы н б е и. Уабажэ иоума убас еипш зыцсы иатаххаз?..

А с л а н. Ацсны ах, Қыалашьбеи Ачачба. Даеакгы. Ауафы дузаашьтны, патула ахтынрахы унеипхьеит, уара уаалаган уихзасны ажэакэа изынауцхаит, ахтынрахы анеирагы уатэоумшьеит.

Ш ь р ы н б е и. Еибакхэозеи иаргы саргы?!

А с л а н. Дзыкэгэыгуаз ахатэрақэа шэнеипхьеит, шэыхшыф итахын, Ацсны ашэарта итагылоуп, санша.

Ш ь р ы н б е и. Ацсны акэзам ашэарта итагылоу, иара ихата иоуп! Ацсны хэа узэу, зынзаскгы хьас имазам, ихы-ипсы ада, уаха акгы дазхэыцзом. Икаитцахыоу ацэгъарақэа шихьзо ибоит азы амца икеуеит, амат дафызаха дтэйтэиуа ишхам ауижьтуеит, ипсымтазы дыцхлымуа дахыцхара дашьтоуп.

А с л а н. Ацсха Қыалашьбеи Ацсны ашьапы икэзыргылаз иакэны ажэлар дырдыруеит.

Ш ь р ы н б е и. Ажэлар!.. Ажэлар лашэуп Аслан, икатэкьоу рбазом, ирыздырзом!.. Ацсны шитихыоу рызгэатазом! Аха хара ихамдыруеи! Османлы дуззеи хареи хаилихит, иахмабашьыр камло итаиргылеит, абри адагы иутахузеи Ацсны дшагоу аилкааразы! Таиар хэа махагъак днаидикылан, дыззитаху сыздыруам, қыаф уа дшэарыцо Псхэы дтоуп, арахь иара имшала ар аарышьтуеит. Нас, абри иоума Ацсны зтаху? Асултан дузза гас дышьтызхуа дубахыоума, абри ахеилага иакэымзар! Хапхаза ижэфахыр хататэан, иара даалаган, шэара шэхазуп, хара ххазуп хэа хаарылихит: хазхыцшуа мчык ыказамкэа, иахдеицшу хзымдыруа, адунеи халахэзамкэа... Трабзон, Самсун, Стампыл хдон, хаауан, хаилахэаахэтуан, акэрышь

хархауан, уажэы?.. Уажэраанзагы дзаҳачҳазеи, дзаҳамшызеи, ҳажэымта азахэа ахартцаит!.. Ажэлар абаџ рымшэо икастцеит хэа далаехэоит хэа саҳауеит. Иршэаландаз, иара хэаас изиоурызеи!

А с л а н. Саншьа, ар аарышьтытџџбап угэахэуама?

Ш ь р ы н б е и. Уи аус збоуп, дарггы харггы ҳаицэажэахэеит. Иахьаггы абра истан асултан иуаа. Закэ уаау убандаз: еилахэоуп-еилацоуп, рџыбақэа хыла итэуп, акы еигзазом, Аллаҳ итаҳны аџстазаара зитаз ахазынақэа!

А с л а н. Шэеицэажэаны шэеинаалазар...

Ш ь р ы н б е и. Ҳагъеицэажэеит, ҳагъеинаалеит. Аџсны еиқэырхатэуп, Аслан! Асултан ижэоахыр атқақа ҳқалароуп, уаанза ҳшықаз еипш. Уаб сызлаизгэамтџуа раџэазоуп. Аурыскэа рџызара хэа ак иманы дықэуп. Изустада, иабаҳдыруа, иаҳзеилоузеи дарггы харггы?..

А с л а н. Уи сарггы сыхшыџ азцазом...

Ш ь р ы н б е и. Дахьаҳмыгзароуп, Аслан, ҳаицхырааны акы анҳалымша, ҳара зеггы мцахэыцэароуп иаҳзыпшу. Ажэа хаақэак уеимҳэакэа дықам, аха урт рыгэра умган, Аслан, уаб дыцьнышуп, дыкнаҳатэуп, ихы хтэаны атэџан иахатцаны Аҳтынра абааш иахаргылатэуп: аламтқэа ахаабыџуа, алахэажэқэа ахақыруа, афџы шҳамха, ааигэара уаџы дзымнеиуа!

А с л а н. Узыхцэажэо ауаџы, зшьа салтџыз саб иоуп...

Ш ь р ы н б е и. Усеипш улахь иангэышьан... Аллаҳ ҳара ҳзы дишазшэа ақара игэы ҳзыбылуеит рхэеит, зхатқкы ҳџаша асултан ивезир хада, Дилавер-џашьа. Дҳацхраарџ итаҳуп, дагьҳацхраауеит. Аха уаанза ҳэааибаркны абаа ҳажэлоит. Қьалашь днахҳэаны унаганы итџџ ақны уҳартэоит! Ажэылароан уаҳҳагылароуп, уара уоуп изықэнаго!

А с л а н. Абаа ҳажэлартә еипш мчыс иҳамоузеи?
Апсҳа ир риааира...

Ш ь р ы н б е и. Ҳамацара ҳқалазом: ҳара, иашы-
раа, Гәымста ҳаруеит, гәмаа хыхьынтәи илбаа-
уеит, далаа адырра шраҳтаз иаҳзауеит, тцабалаа
макьана икәанызануеит, аха рағбырак иадамхар-
гьы иаҳзаап ҳәа ҳақәгәыґуеит. Муратбеи иакәзар,
ҳаицәажәахьеит, иуаа иманы Кәыдры дырны
иґәаиҳоит.

А с л а н. Муратбеигьы!.. Аус дукәа шәырееихьа-
заап...

Ш ь р ы н б е и. Ҳаҳәшьяца изы икаҳамтцара икоу-
зеи!.

А с л а н. Сан дабакоу?

Ш ь р ы н б е и. Макьана думбар еигьуп.

А с л а н. Лгәы баапсума?

Ш ь р ы н б е и. Дыбзиахәза дықан. Бычкәын
иаби иарей еиньшәеит ҳәа азәы иналеихәан, убри
инаркны лшьара дықәкьеит: илфом-илжәуам,
дыгәжәажәо аоны дыфноуп, алакмарҳәара даґуп.

А с л а н. Уи ҳарееиуеит...

Ш ь р ы н б е и. Уххьазгеит саҳәшьяца!

А с л а н. Саншьа, саргьы сажәа ухшыф азышьтны
уазызырфыр стахуп. Сыцәгьа сыбзиа шәахәшьяца
соуп, – цәгьарак шәаниар стахзам... *(Ҳамтқакы
ацәажәара дакәыңны дгылоуп.)*

Ш ь р ы н б е и. Уажәа нагза...

А с л а н. Саб даххәаны итыц аґны снагара ҳәа
узлацәажәаз, сара сус аґны иааизом. Ццакыра сьма-
зам, саншьа! Саамта анааилак, исыхәтоу атыц ахь
снеип: ҳатырла, ҳажәлар иртахны.

Ш ь р ы н б е и. Аамта ааины умзырха иаалагыла-
хьеит!..

А с л а н. Сара смаҳагьазам, саб убас сизныкәартә
еипш. Шәхы шәмырцхашьан, саргьы исатәам саґәа-
шәымшьан, саншьыцәа шәыххьазгеит.

Ш ь р ы н б е и. Абриакара шықәса, ххы аңбаба ар-
баны ахтынрахы унагара хазықәпон: ианатахыз –
хдағхейт, хматхейт... Зеггы уара узы акәын хзағыз,
хахәшьаца!

А с л а н. Шәуааны шәынхар, зеггы иреиғуп...
Цсырцхаа рус иаарласны ишәызба, Ацсха икынза
унеины уажәа хьантақәа рзы атамзаара шытаца.

Ш ь р ы н б е и. Инапггы сагәызрыма?

А с л а н. Ацсны ахинапы агәызра зеггы ираәөзам,
ихағыруп... Ухы уаиааи, саншьа!

Ш ь р ы н б е и. Сзымаиааир икалозеи?

А с л а н. Ацсха ир иманы Гәымста дыруеит.

Ш ь р ы н б е и. Иагыараан дахымакархейт...

А с л а н. Иахья даеа тагылазаашьоуп...

Ш ь р ы н б е и. Нас уарггы уицны уаауама?

А с л а н. Ацсха исыдиттар...

Ш ь р ы н б е и (*иеныныхцаны дыччо*). Исоухәаз
закәызеи, Аслан, уаншьцәа ухабашьуеит ухәама!..
Исахауазеи, астаафыр, Аллах сикәырбануп!..

М а р и а м (*даацдырҕны*). Иууазеи, Шьрынбеи,
уабацәа дуқәа рашта утакаркаруа, узыниазеи?

Ш ь р ы н б е и. Асас дахь дахтоуп, сахәшьа, бнеи-
зызырфеи, сзыниаз еилыбкаап!..

М а р и а м (*Аслан даагәатаны*). Аслан?..

Аслан дласны итыц днахытцны лнапы дагәзырц иеыназик-
уеит, аха лара лнапы наимжәааны имылхуеит.

Уеынастха! Уара снапы уасыргәызыр ааста...

А с л а н. Исыхъзеи, сан?..

М а р и а м. Абри азы акәызма узсыхшаз, Аслан?
Сара, Зацшьаа дуқәа ртыцха, сатәамбакәа исыгә-
тасыз, сыцстазаара ашәеикәатцәа ашәызтцаз ауаө
иоума узнаалаз, нан сычкәын?!.. Убри аңныш иоу-
ма иугәыдыхәхәала игәыдукылаз, Аллах уинықәны
атоуба ззышьтоутцаз?..

А с л а н. Аңныш хәа бызәу саб иоуп, даеа абык
дсымазам...

М а р и а м. Даеа аныкгы думазам... Мап ацәук-роуп утоуба...

А с л а н. Сан, уи сылшазом...

М а р и а м. Иулшароуп!

А с л а н. Исылшазом, сан...

М а р и а м. Схақ узымгааит!.. Игәагыны уаншыцәа рашта уагызлаталазазеи?! Апхамшыа уара, ахымзгыда... *(Шьрынбеи иахь лыбжыи иаха интыганы.)* Уаа, Шьрынбеи, иухъзеи абаакәа, амахагыа хамзырхахыи иаашьтра ухы ишцәтәоушьеи, уахәшыа рыцха!? Алақәа ишьтатца, нақ ашта дьтца, уара!..

А с л а н. Сан!..

М а р и а м *(дныфныцәааны)*. Сан хәа соумхәан! Уан уара узы уаха дыказам, – дыцсит, ахымзг дахәаеит... Сгәы атцаа баапс аграшәит, цсасишьак амазам, исзыузгыи уара уоуп, сыгратша! *(Шьрынбеи иахь.)* Иара иапхыа Аллақ симшыааит, аха сыцсыр, дысхашәмыргылан! Сәатахыа анеилажәга, шыардак мыртыкәа шәынсышьтаргалааит: уаргыи, Казлатгыи, Учангыи... Зацшыаа зеггы!..

Ш ь р ы н б е и. Ихабмырқбан, шыта бәаанкыл, Мариам...

М а р и а м. Ғынкылашыас исымоузеи, сашыа хазына!.. Узгылоузеи уееиқәырцшыыхаа: уашыцәа уаарыцхыа, ашәацхәацәа рылашәтца, шәхы шәаасуа, шәгәы шәаатасуа дышәтцәыуа шәахәшыа!.. Лгәыцрақәа зеггы башахеит, лыцкәын дыцсит: хызыда-цәада, хымзгыла дымфасит, уаха дыказам Аслан... *(Дласны илхаз лкасы налхыхны зымфа индәықәылцәоит, лыхцәы шлақәа налықәыңсоит, нас фнуцкала ләааизганы, арцәаа-арцәаахәа ахәхәара дналагоит, лнацәақәа рыла лзамфақәа цәыңуа.)* Уаа, зажәымта зәара ааста еицәахаз Зацшыцха Мариам, лахынцәацәгыа бара... Уаа, Чачаа рлақәа ирфаз, иагырызымхаз атцәыуатә бара... *(Алақмар шылхәо дцәоит.)*

Ш ь р ы н б е и. Абригы уамырхэыцзои, Аслан?

А с л а н. Сархэыцуеит. Башаза саб сизгэамтцуан, дахынзаичхазгыы цыашыатэуп!

Ш ь р ы н б е и. Асеипш еснагь даукахыз... Уаха илурхэозеи игэамтцыз апхэыс...

А с л а н. Иухэанеипш, дыпхэысуп. Аха уара иухъзеи, еицырдыруа ахатца, узтагылоу ахыантара ухакны ишпоузаамго?

Ш ь р ы н б е и (*өнуйкала иеааизганы*). Сзазымхэыцуа сыказам, Аслан, аха сымацара исзызбазом: хнеилатэароуп, хнеилазбароуп. Уаха аихабацэа зеггы аасыпхэоит, ирхэо сахап...

А с л а н (*игэы иахэаны*). Убас катца, уххызгеит! Ишысхэазеипш ишэыреи, даэа моак шэымазам.

Ш ь р ы н б е и. Хазхэыцып, Аслан, хазхэыцып...

А с л а н. Суқэгэыцуеит, саншыа!

Ш ь р ы н б е и. Исылшар...

А с л а н. Иулшароуп, иагбулшоит. (*Длакэны икэымжэы акалт аҕацэ днагэзуеит.*) Саргыы сымоа сықэлап. (*Ибжыы нытганы.*) Ахтнырцарцэа, сеы шэааха!

Ш ь р ы н б е и. Знык уанхзаах, ус уахзышьтуам, Аслан...

А с л а н. Ахтынракны исзыпшуп, моа харакгыы сымоуп, сыццакуюеит, саншыа.

Ш ь р ы н б е и. Иагья уццакуюазаргыы... (*Ибжыы нытганы*). Аранза шэааи, ахтнырцарцэа, асас ду дахтоуп!

Ирласны иаацэыртуюеит, хэфыкка арцарцэа, Шьрынбеи изыпшуа иаагылоит.

Изакэ арцарцэоу убоит: абгалацкэа, алымкэа!.. Уцшла уажэы! (*Дласны ихылцарч ааихыхны иаанкыланьы.*) Абри ыршэны ихаластоит, адггыл иахыысаанза шэыуа иаанызкылаз хамтас истоит! Ахаа!.. (*Иршэны инхалеицойт.*)

Аслан уи дшахэацшуа, игәиеанзамкәа ахтнырцарцәа
наижәланы, имч мырхакәа, дааилыршыны шахала
деикәпах дфәрхәоит.

Ишцоубо, Аслан, с-ахтнырцарцәа?!

А с л а н. Ишьахәуп, саншьа!.. Бзиарак иазукуызт-
гьы...

Ш ь р ы н б е и. Уатцәы унаганы, уаб итыц акны
ухартәоит, иарбанзаалак цьабаак умырбазакәа! Уажә-
тәиала, хатоумтцан, уххязгеит, хәмазақәа шудыруа
уахзоужьтуам. (*Ахтнырцарцәа рахь.*) Ашьамтлаҳәкәа
ишьашәтца! Днаганы акәиа дташәыртәа! Дыжәга!

Аслан дрыманы ацара иалагоит.

А с л а н. Зацшыца Шьрынбеи! Саб, Апсны ах ак
анихь, иуанасыжьюам, абри удыруазааит...

Ш ь р ы н б е и. Ахтнырцарцәа! Игәы шәмырфь-
гын абаакәа, Акәыркан изнажәга дахьтатәоу, иабажә
ипсатазы дахапхьалап!.. (*Ибжьы иргоит.*) Мада!

М а д а (*дласны иапхьа даагыланы*). Сузызырфәуеит,
саҳ ухатцкы!

Ш ь р ы н б е и. Хәацәа зегьы адырра рышәта,
рееибытаны сахтынрахьы иааиааит!

М а д а. Исаҳаит, саҳ ухатцкы!

Ш ь р ы н б е и. Уанза, Казлати Учәнеи усызрыцхьа!
Узгылоузеи, упры!..

Мада дласны дцоит.

Стампылаа хәаанза хәа пшышьак хәмазам. Уаха
ианхзалмырша, мцахәыцәароуп... Иаа, зегьы
зымчу Аллах Дузза, унапы хануп, уаххылацш,
хәхьумырхәын хазлагаз! Знык Қьалашь игәы
сныкәыпшыртә исзыкатца, нас уара ишутаху!..

Алашара фьцәауеит

Абыжьбатәи асахъа

Қъалашъбеи абааш ашьапаны игылоу арымз аҕны итатынжәга днаҕыхо амшын дхыцшыло дтәоуп. Рабиа азәы дышишьтоу лныцшуа даацәырцуеит, Қъалашъбеи даагәатаны леаартынчны даагылоит.

Қъалашъбеи. Азәы бишьтоуп...

Рабиа. Уанызымба, ара уҕазар сгәахәын.

Қъалашъбеи. Гәтынчымрак бамҕеханакны бамоуп: тынч бызтәом, бзыцәом, маза-аргама Анцәа бихәоит бматанеиуа.

Рабиа. Схазы акы сахәазом, уара узы сихәоит.

Қъалашъбеи. Сара сымацара сзы иагьхақым!.. Бшәоит сгәахәуеит...

Рабиа. Уара уахъсымоу сзыршәарызеи, аха...

Қъалашъбеи. Аха? Бгәы ацацха аарты, сфелдышь, иаха бтынчхоит.

Рабиа. Изыззари, аматацшықәа сыҕратәоушәа ҕнутқала акы сеилнархуеит. Зны-зынла, сдақәа иртахәмаруаз ашьа тыцсаазшәа, сыпсыгеханы схы збоит. Сәастар стахым, аха...

Қъалашъбеи. Беацәыбгароуп... Хдагылазаашъа бартынчуам, еилыскаауеит...

Рабиа. Хырцашъак амазами? Аибашъра ашьа ацуп...

Қъалашъбеи. Иацгәышьоуп, аха, ишцақас-тари: хасас дахтиир – хпатудахоит. Уи адагьы, атырқәцәеи хәреи наунагза хәилымгакәа, хақәитра мҕа тбаак хзанылазом.

Рабиа. Ахақәитра... Сыхшыҕ азхазом...

Қъалашъбеи. Сфелдышь! Бахъынацшуа Басла ббартоума?

Рабиа (днаҕшны). Избартоуп.

Қъалашъбеи. Амшын иалалаанза... Нас иббома?

Р а б и а. Нас башьас икоузеи?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ажәлар мацқәагғы убас ауп, ажәлар дукәа ианрылазәа нахыс: изуеит, инрылахәаша ицоит, рхатәы хаҕрак рымазамкәа! Басла ан – Баслоу, – амшын иналазәаанзоуп.

Р а б и а. Иара ус иаҕахызар?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаҕахзам. Хашьха зиаскәа ббахьейт.

Р а б и а. Исымбацкәа, Амтқал ахықәан исызҳаит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иақазшьоузеи ианлеиуа, ибгәаларшәеи!

Р а б и а. Ацста итысуеит, абахәкәа иреисуеит, ахахәкәа ирыжәлоит. Цьара-цьара, ацәқәа рахь аҕынхьакны еилагъежьюа аҕааннакылоит, амшын ахь ацара аҕахзамшәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаҕахзам, ахатәы цстазаара шацәызуа адыруеит азы! Иқәпоит иахьынзазауа! Харггы убас ауп! Ақәцара анықам,– ацстазаара нцәоит!

Р а б и а. Хзатцгәару?

Қ ь а л а ш ь б е и. Хзатцгәароуп. Иҳалымшар, ацстазаара ҳацсазам. Аха ҳацсахароуп, ҳажәлар зшаз изишаз ацсра азы акәзам!..

Р а б и а. Османаа дуззақәа рабашьяра!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Икәызгаза ҳацхья ишьтоу амшын ианыббаалозеи бахьынацшуа?

Р а б и а. Агәы тынчуп, ахааназ баацсрак амбазацшәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аха цшак асра иналагар?

Р а б и а. Агәтынчра ацәызуеит, аилафынтра иалагоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Реиҳа амч змоузеи зыбгәахәуа?

Р а б и а. Амшын амч еиҳау арбану?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацша, сфелдышь, ацша! Шәагазагак змам, уафытәыәса ибла иамбо ацша! Ххатцкыс ҳаиааины, ҳамцкәа еибытаны ақәпашья ҳанақәшәа,

ихалымшара икоузеи! Ҳара, хтэыла ҳахьчоит азы,
уи агэамч ҳацхраауеит, Анцэаггы хара ҳганахь
дыҕазаауеит!

Р а б и а. Уцьашьахэуп!... Агэазҳара сүтеит, саҳ
лаша!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бхы шьтыхны икыз, Ацсны
аҳкэажэ Маршьанцҳа!

Д а д ы н дыццакы-ццаакуа дааиуеит.

Дадын! Аслан ихабар?..

Р а б и а. Даап угэахэуама?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхэашьоузеи?..

Д а д ы н. Саҳ ухатцкы, асасцэа ҳтоуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзиала иаабеит!

Д а д ы н. Иашыратэи Зацшьаа абаа агэашэ илагы-
лоуп.

Р а б и а. Зацшьаа арахь ирускхэузеи?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Уцашьазар?

Д а д ы н. Шьрынбеи иоуп, иашьцэаггы ицуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирхэазеи?

Д а д ы н. Шьрынбеи ибжы иргеит: «Ацсҳа даарак
деилахамзар, ҳидикылааит, ҳиацэажэарц ҳтахуп», –
ихэеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Шаҕафы еицыда?

Д а д ы н. Быжьџык, зеггы Зацшьаа роуп. Аинаа-
лара рҕахны иуҕааит сгэахэуеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзиа уазхэыцуеит... Жэашықэ-
са аҳтынрахыы имааизацт, уажэы иаалырҕкыаны...

Р а б и а (*агэтынчымра дамчехакны*). Бзиарак азы
имаазеит...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Рабиа лахь*). Ахацэа рус дара
ирызныжь, аҳкэажэ, афныҕа бнеи.

Р а б и а. Иа Анцэа, цэгъарак ҳзааумган... (*Дмата-
неиуа дцоит.*)

Қ а л а ш ь б е и. Абаа акәша-мыкәша иҕоу еил-
каатәуп.

Д а д ы н. Баҕал дцахъеит...

Қ а л а ш ь б е и. Аслан дрыцзар убарын...

Д а д ы н. Дрыцзам. Цъара дыррак хайтазтгы...

Қ а л а ш ь б е и. Иақәшәашья хаздыруам...

Б а т а л дласны дааиуеит.

Ихаухәозеи, Баҕал?

Б а т а л. Уаа шәфык раҕара аеуҕаа еилагылоуп
атцәатраҕны. Азыхь азааигәарагы даеа уи аҕара
реырмазеины игылоуп.

Қ а л а ш ь б е и. Изустқәада?

Б а т а л. Атцәатраҕы игылоу иашыраа роуп, азыхь
ааигәара, – гәмаа роуп сгәахәуеит. Зеггы абцъарла
еибытоуп, амардуанқәагы рымоуп.

Қ а л а ш ь б е и (*Дадын иахь*). Аинаалара зтаху
амардуанқәа рыманы иаарызу?!

Д а д ы н. Абаа иажәларц ртахуп...

Б а т а л. Изхақәлозеи? Иртахузеи?

Қ а л а ш ь б е и. Абыда унрыжьырц ртахуп, Ах
ица!

Б а т а л. Дара рычкәынцәа абыда инхааит...

Қ а л а ш ь б е и. Иуххьандаз! (*Дадын иахь*). Зеггы
ртыпқәа ааныркылааит...

Д а д ы н. Ирыласхәахъеит.

Қ а л а ш ь б е и (*Баҕал иахь иныҕақшәа*). Аслан
дрылазар убарын?

Б а т а л. Дрылазам, саб, дрылазам!

Қ а л а ш ь б е и. Фыстаарак ыҕоуп... Ашья рацәа
камтәароуп, хырцашьак ататәуп...

Д а д ы н. Ажәылара ианалага...

Қ а л а ш ь б е и. Иалахмыргароуп... Абаа агәашә
аашәыртуеит...

Д а д ы н. Ишааталаз ахысра иалагоит, ар ҳацә-
талоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахъаҳмыгзароуп. Запшьаа шаа-
талаз, рышьтаҳъала агәашә ашәыркуеит. Еидцаланы
иаазгаз аныкамла: абаагъы иажәлазом, ахысрагъы
тарцазом.

Д а д ы н. Саҳухатқы, еинааларак ртахытәкьазар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Илакфакыз азы дызмырит,
Дадын: унеи, иупхықәу еиқырцаа, ар ажәылар
иалагаанза аус нҳартцәроуп. *(Дадын ифынеихоит,
Қьалашьбеи уи дцаанза ибжьы ихыгзоит.)* Сабцъарқәа
сызнаргартә иқатца!

Д а д ы н *(даатгыланы)*. Еилыскааит, саҳ ухатқы!

Б а т а л. Абцъар... Саб, уара уус залаутцарызеи,
ҳара иҳарееиуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сара сзы ианааи рпылара суалуп.

Б а т а л. Иахъазатцәык уацхъа сырғыла, снапы
иантца...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агәыпшқара уеоумтан, сычқәын,
досу илахъ иану ала дымфасуеит. Сара сразқы сеи-
жъаргъы, уара уеикәхароуп. Абасеипш акы уалахәхар
стахымызт, ҳазшаз иныс, аха ирымуйт ишубо,
агәнаҳара дара ирыцзааит. *(Ажәфан днацәишыны.)* Иа,
Анцәа, хымызг ҳаумырган! Ҳашьты, Аҳ ица Батал!

Қьалашьбеи дцарц ифынеихоит, Баталгъы дниешьталоит,
даацәыртцуеит Р а б и а, лнапақны илкуп Анцәа иан лса-
хъа.

Р а б и а *(иныцәакшәа)*. Батал!

Б а т а л *(даагәатаны)*. Ибуазеи, сан, ара бзы-
қоузеи?

Р а б и а. Уабацои, сычқәын?..

Б а т а л. Иахъсыхәтоу! Афныка бнеи, сан...

Р а б и а. Уца ҳәа сызуаҳәом, умцан ҳәагъы ҳәашьас
исымоузеи... Анцәа уихьчааит, нан!..

Батал дцоит, асценакны акыр иаалашьцоит, Рабиа ала-
шара чыда лыкэыпцо хамтакы дгылоуп, нас лшьямхкэа
нарсны, зны илку Анцэа иан лсахья дахэапшуа, зны лхи
лнапкэеи ажэџан ахь иџарханы.

Иа, хшамкэан хазшаз, зегъы зымчу Анцэа Ду! Ац-
кья Мариа лсахья лаша сгэыдыхэхэала суашьяп-
куеит, сыцкэын уихылапш, иара ила сгэы сазыр-
шыша акы сзааумган, дысзыхьча!.. Ацэгъара згэы
итакны иахзааз ргэахэтэы иахьумыгзан, ирыкэнаго
иақэыршэа! Иа, Анцэа, баапсрак хаумырбан, улыпца
хагумыжъын, хрыцхашья, угэыхалалра ххумбаан!..
Сыцкэын уихылапш, иаб деикэырха, хьымзг иумыр-
ган адунеи аџапцхья! Иа, Анцэа...

Иааџуа иалагоит: аиџахысра ишалалагаз хзырдыруа
ашэакъбыжъкэа, ауаа реикэџытбыжъкэа, апкарапкара хэа
иџуа аџкэа ршьяпышьтыбжъкэа, рыкьыркьырбыжъкэа.
Рабиа дшыматанеиц аматанеира даџуп, аха уажэы лыб-
жъы иааџуа абыжъкэа ирытцазуеит. Асцена ашьтахьяла
иубартууп, ицэыркьяцэырасуа ауаа рцэаарақэа.

Аңарда

Аџбатэи ақэгылара

Аабатэи асахья

Гыртэыла ахкэажэ лахтынра. Ишаанагахара еиџкаау
адкылартатэ зал. Н и н а атзакны икыду асаркья данып-
шыло аеыртцшзара даџуп.

А м а т ц у џ ы (*дааины дналеихырхэаны*). Ахкэажэ
лаша! Аинрал дышэтаарц итахуп, аамта шэымазар
хэа дтцаауеит...

Н и н а. Даашьты! (Амайуфы днахырхэаны дцоит, лара иаха дааласны, асаркья данытшыло лыхцэы нырееи-аарееины лтэартяхь лфыналхоит.)

А и н р а л (дааиуеит, инапакны икуп айыс зтаку ахыц). Шэбара сеигэыргэоит, ахкэажэ лаша! (Зны дналеихырхэаны, ишку ахыц налыдгало.) Шэара ишэзаазгеит, Тифлиснтэи!

Н и н а (иааимхуа). Шака ипцшзоузеи, Николаи!

А и н р а л. Абжыы хаауп, абри шэара шэеипш... (Днахырхэаны лнапы днагэзуеит.)

Н и н а (айыс дахапшуа). Ари иахьзузеи, Николаи?

А и н р а л. Канареика! Ацъармыкьякны азэы итиуан, ианызба шэара ишэымазарц стаххеит...

Н и н а. Итабуп, Николаи! (Ахыц цъара инықдыргыланы, дласны игэыдкылара дналагоит.) Мыцхэы шэыгэхьяазгеит...

А и н р а л (азныказы иеыналитгоит, аха нас ицелымхуа). Саргыы шэыгэхьяазгеит... (Иеаалымхны.) Иаашэыгчха, Нина Георги-ипча, азэ дааоналар...

Н и н а. Шэара шэахьынзакамыз, адунеи зегы лашьцаран сара сзы, сыхаара Николаи! (Еитца ихэда днахьынхалоит.)

А и н р а л (иеылцэигарц дафуп). Иатахым... Аецныхэа дацэыхьчатэуп, шэара шэнаос, шэахра иахагылаша шэыгчкэын Леван.

Н и н а (акыр лееиқэкуа). Ишцазури, сгэы мташэырсзар!.. Саргыы сыпцхэысуп: Анцэа иишаз, агэыпшқа зызтоу, ахатца иахь апсыгера злоу...

А и н р а л. Уатцэы хцоит...

Н и н а. Хабацои, Николаи?!

А и н р а л. Хэхьцалац, Цаишька!

Н и н а (леырқьынцыуа). Иахья хзымцозеи?..

А и н р а л. Иаашэыгчха!..

Н и н а. Исзыжэузеи... Исзыжэузеи, Николаи, сгэы мташэырсит, схы сыцэшэырзит...

А и н р а л. Шәара, чыдала Анцәа иишаз пхәыс ссируп! Сарпысра стагылоушәа, саргыы сыпсыгехеит, Шәара шәзы...

Н и н а. Мыз дуззак ҳаибамбара, гәнаҳароуп, Ни-
колаи...

А и н р а л. Тифлис иҕаз сцәеи-сжьи ракәын, сыпсы зеггы ара иҕан! Снымхакәа саар стахын, аха...

Н и н а. Уаҳа шәымцан Тифлискәа, ара шәыҕаз, сааигәара!..

А и н р а л. Иансыпхәа сцароуп, саҳкәажә. Ацтеи-
кәатцәкәа аеиизгара иафуп...

Н и н а. Ацтеикәатцәкәа? Маанала шәцәажәоит,
еснагь мазак шәымоуп...

А и н р а л. Хьзи-цшеи згым Аҳәынтқар ир сырфи-
царуп.

Н и н а. Шәеилыскаауеит... Аха ицъасшьоит иа-
хьанзаггы иахьшәызгәамтац, сара – Гыртәыла аҳ-
кәажә сақара амаза аныкәгашья иакәшәо даеа
пхәыск адунеи дшаным.

А и н р а л. Шәара ицъашьяхәу пхәысуп, Нина
Георги-ипҕа!

Н и н а. Сара гәыкала сышәзыкоуп. Схатца Григо-
ри Дадидани рыцҳарыла даныпсы нахыс, акраамта
сшыпхәысу сзымдыруа сыҕан. Шәара шәоуп, Ни-
колаи Данил-ипҕа, ҕыц адстазаара сазыхынхәыртә
еипш, сқазтаз... Мазак ҳабжьоуп хәа сықамызт...

А и н р а л. Ахатцеи апхәыси рымаза акуп, арратә
маза, зынза даеакуп.

Н и н а. Еилыскаауеит, аинрал Гудович абри ақара
аамта ус баша шәынкыланы шәышимамыз.

А и н р а л. Амаза– ауафы агәтынчымра инаҕоит...

Н и н а. Ах, Николаи, сыргәақра бзиа ижәбоит...
(Игәыдкыларә лыенаҕшьалгоит.)

А и н р а л (*иелыцэго*). Нина Георги-ипҗа! Аибашь-
ра җыц иалагоит.

Н и н а. Аибашьра?!

А и н р а л. Османаа ртыц итацалатәуп!

Н и н а (*даахьыцны*). Җара иахнаҗозеи, апатын аин-
рал, иахзаанагозеи, аибашьра?

А и н р а л. Зегьы җара ишахҗаху иманшәалахар,
шәхьяакәа акырза имаҗхоит.

Н и н а. Сыказына Николаи, нас ианбалагои аи-
башьра?!..

А и н р а л. Иалагар ишәәхап.

Н и н а. Аинрал Гудович Аҗсны иазихәыцуазеи,
иихәозеи Қылашьбеи изы?

А и н р а л. Аҗсны аҗ Шәара шәзы дшәарҗазам,
аҗкәажә лаша...

Н и н а. Дшәарҗоуп! Қылашьбеи дзакәу шәыз-
дырзом! Еибашьра дук аныкала азыхәашь аҗны
аҗсызкра дашьталоит. Убри аҗара дҗалахәмар-
хьеит... Аҗсуаа җатәарбазом, апатын Аинрал. Зны,
Гыртәыла кәаханы иахыслап, зны сыҗкәын Леван
шасыс дыргалап..

А и н р а л. Шәыҗкәын дҗархынхәит...

Н и н а. Уи азы сышәзыразуп арнапхҗаҗы Гу-
довичи Шәареи. Аха иҗегьы аҗхыраара җашәҗоз
җыышьон аханатә...

А и н р а л. Шәгәы иалоузеи, аҗкәажә лаша?

Н и н а. Ираҗәоуп, апатын аинрал! Саҗра иатца-
накуа адгьылкәа рҗны игылоу х-баак: Анаклиа, Пут,
Рух иахьанзагьы аҗсуаа иҗны ирымоуп. Иззышә-
тахымзеи шәара шәнапахьы аиагара, шәыр наганы
рҗартәара?

А и н р а л. Имариазар шәаргьы ишәылшарын,
жәларык шәырхагылоуп...

Н и н а (*днахызасны*). Жәларык... «Агырҗәа рыгага-
кәа ирыцәшәаны иҗеуеит, аҗсуаа ракәу җышьа»

хәа азәы ирзихәахъеит... Ргәы тыркәахъеит, ажәа шәыргәындакәа иреипшыртәит.

А и н р а л. Шәыуаажәлар агәы рымамзар ацсуаа шәзырзашшуазеи, ҳаргыы гәыбған зхәшәтөзеи?! Сара снапакны икоу баталион затцәык ауп!..

Н и н а. Гудович шәихәазтгыы...

А и н р а л. Шәмыццакың, Нина Георги-ипча, Ацсны зегь акоюп Ахәынтқар инапакны икалоит, усқан...

Н и н а. Ахааназы! Ахааназы, апатын аинрал!

А и н р а л *(даатгыланы лыблақәа дырхыңшыло)*. Ацсны ах Қылашьбеи Шәара дышәфьпшит, иеазтцәылхны дашьтоуп ҳаб Ахәынтқар тәыс изыкалара, дызхагылоу ахра Урыстәыла адцара.

Н и н а. Шәхы шәымжбан, аинрал, цъара шәалам-цәажәан... Ацсуаа рах Қылашьбеи иоума тәыс акалара иакәшахатхаз? Сышәмырччан, апатын аинрал...

А и н р а л. Кавказ ар рхада, аинрал Цицианов иахь Ацсны ах ииоыз ашәкәы, схәта инаганы истеит Аинрал Гудович, Цицианов изишьтит уи ашәкәы.

Н и н а. Цицианов дыказам, апатын аинрал, ацям-цәа ршах иуаа дыршьит. Қылашьбеи ишәкәык иоузаргыы иану ҳаздырзом... Ари мааноуп! Аостәа иаастагыы дгызмалуп ацсуаа рах.

А и н р а л. Шәаргыы убасеипш шәхәыцуеит... Арнапхгафы Гудовичгыы Қылашьбеи игәра игазом.

Н и н а. Дзакәу идыруеит азы!..

А и н р а л. Арнапхгафгыы егырт аинралцәагыы Ацсны Урыстәыла анапакны акалара иазхәыпцуеит, Ахәынтқар истратегиязы иманшәалоу тәыланы иахәапшуеит. Аха зегь реихагыы, Ацсны ҳара ишахтаху еипш хнапакны ианыкала, ачеркәес жәларқәа амацәаз итахцалоит, атыркәцәагыы уахь изымнеиуа рымфақәа цахтәоит...

Н и н а. Сыңсыхаара Николаи, убас иҗалароуп!
Зегь рыла сшэывагылоуп сара – Гыртэыла аҗкэажэ!

А м а т ц у ъ ы (*дааины днареихырхэаны*). Апатын аинрал, аҗкэажэ лаша, асас ду дышэтоуп, Ацсны аҗ ица Георги!

Н и н а. Даашьты!

Аматцуѡы дцоит.

Җамаҳэ Георги лаша...

(С а ф а р дааиуеит, аѡыцагы днареихырхэаны ак ихэарц иеыназикуеит.)

(*Нина дыниаңызаны.*) Анцэа ду итахны апстазаара зитаз җамаҳэ хазына! (*Днеиңылоит, иаргыы дналҗыланы инаилҗаз лнапы днагэзуеит.*)

С а ф а р. Шэбара сеигэыргъеит, аҗкэажэ лаша!

Н и н а. Асас ду дышэтоуп анихэа, дарбанушь җэ схэыцуан... Уара усасума, җтаацэара ду иалахэу!..

С а ф а р (*аинрал днаеихырхэо*). Шэбара агэахэара снатеит, апатын аинрал!

А и н р а л (*атҗакс Сафар днаеихырхэаны*). Саргыы агэахэара снатеит, Георги Җыалашьбеи-ица!

Н и н а. Сгэыргъара җэаак амазам, Георги, шэҗаа-цэагы иагъа ишэеигэыргъап...

А и н р а л (*ацара иеыназкуа*). Шэцаанза җаибабап, Георги Җыалашьбеи-ица...

Н и н а. Шэабадэықэлеи, Николаи Данил-ица?!

А и н р а л. җаацэашэала шэнеилацэажэар шэҗа-хызаргыы...

Н и н а. Уи җахъзоит... Иабыкэу шэахъцо: асас ду даҗтоуп, шэнеидтэала, шэнеицэажэа, шэыпсы шэшьа... (*Лыбжыы лыргоит.*) Аматцуѡы!

А м а т ц у ѡ ы дласны дааины днахырхэоит.

Атауадцэа хатэрақэа ахэылбыҗехан сырзыпшуп.

Ацсны ах ица Георги дахтоуп, акы шэаеиғзан, ах ица ишиқэнагахара ихэы ҕашэтца!

Аматцуоы днахырхэаны дцоит.

Шэызгылоузеи, шэаатэақэа!

Сафар (*Нина ляхь*). Уаханза аагылашьа сымазам, ахқэажэ лаша.

Нина. Унахалампхъязакэа ушпацои?!

Сафар (*аинрал иахь*). Николаи Данил-ица! Шэтып аҕны сықан, шэанызымба, ахқэажэҕы ацсшэа налас-хэап схэан... Адтца чыда сымоуп Шэара шэахь.

Аинрал. Шэаала, аҕауад, стып ахь хнеип...

Нина. Ара шэеицэажэа, сара сындэылтцуеит... (*Сафар иахь*.) Шэыблақэа гэтынчымрак рхызбаало-ит, сахшэыхэо акрыҕазар...

Аинрал. Ара шэыҕаз, Нина Георги-ипҕа!

Сафар (*иблақэа ирхыҕшыло игылоу Нина ляхь*). Шэара ишэцэаазо ихамоузеи...

Нина. Иҕабуп!

Сафар. Хъзи-цшеи згым Ахэынтқар Дузза иматцуоы, апатын аинрал! Хатыр шэықэызтцо Ацсны ах исалам шэзааишьтит, дшэеихырхэоит, шэгэаб-зиараҕы дазтцаауеит! (*Днаеиехырхэоит*.)

Аинрал. Иҕабуп! Атакс сьсалам сызишэҕа, хатыр зқэу Қьалашьбеи!

Сафар. Иҕабуп! Ацсны ах даараза дшэықэгэыҕуеит, Кавказ иаху Ахэынтқар Дузза ир рхадацэа. (*Икэымжэы афнуҕкантэи ақьаад аатҕаны*.) Шэыц-хыраара дахэоит, даҕьақэгэыҕуеит (*ақьаад наиркуа*), зегьы убра иануп, апатын аинрал!..

Аинрал ақьаад аатцыртланы ибжыы тымгакэа дацхэоит.

Аинрал (*зны акы дазхэыцуа даалеиџеиуа, нас Сафар иахь*). Ихьантоу усуп...

С а ф а р. Ишымариама идыруеит саазышьтыз
Апсны ах...

А и н р а л. Сара схала сымч зықәхо акы акәызт-
гы... (Хәыцрақ иеатаны.) Ианбашәзаауа?

С а ф а р. Аеқәара хаздыруам, аха ишаауазы адыр-
ра ҳамоуп.

Н и н а. Шәаизынсыжыыр акәын...

А и н р а л. Асултан ир Апсны иақәлар ртахуп,
Нина Георги-ипқа...

Н и н а. Георги, цьаргы шәцазом, шәыштаацәоу
ара шәыказ...

С а ф а р. Апсны анырга, Егры иаазыхгылоит...

А и н р а л. Османаи ҳареи аамталатәи аинаалара
ҳабжьоуп, аилагара рзыгәағыуам.

С а ф а р. Иргәағыеит, апатын аинрал! Баталион
затцәык ала рәагылара лытцшәак шәнатазом. Шәизца
арнапхгафы Гудович: ар ҳаитәаит, ҳаргы иқалшо
мацхазом...

Н и н а. Еиқа Тифлискә шәцахуама... Цаишька?..

А и н р а л. Аиқәшақатра аилагара азин ҳамазам,
ахара ҳара иқадхалоит. Османаи шәареи шәеи-
башьра аеалархәра, Гудовичгы ихала мацара изыз-
бо ак акәзам, Ахәынтқар изин атахуп.

Н и н а (дныбжьақаланы). Сара сшәыцхраауеит, Ге-
орги! Ар шәзынасышьтуеит...

С а ф а р. Ишәылшарыма?

Н и н а. Агәылеи агәылеи еицхыраароуп... Апсны
ақ ҳара ҳахь гәықалалрак ааирцшыр...

С а ф а р. Ишәтахузеи Апсны ақ икынтәи?

Н и н а. Хбаагәарақәа ҳазирхынхәаит, уажәазы
Анаклиа иадамхаргы...

С а ф а р. Ишәхәаз сақәит... Апатын аинрал! Ар
рыла ацхыраара қатара амуазар, абзарбзанқәа қашәта,
аамтала. Уигы калашьак амам шәхәозар иқашәырхәа,
ҳара иақтәу азы шәара азәгы гәыбқан шәитазом.

А и н р а л. Уатцэы ашыжь Тифлискá амѡа сықә-
лоит, Гудович изеитасхэап шэтагылазаашья. Абри
еиханы акы ахьсылымшо азы сатеймтцааит хатыр ду
зқәыстцо Қылашьбеи.

С а ф а р. Уаха гэыцрак сымтазакэа сшэышьтуама,
апатын аинрал?

А и н р а л. Сара исылшоз шэасхэеит, атауад...
Шэсызиеихырхэа пату зқәыстцо Ацсны ах!

Н и н а. Георги, ахэыцқэа мбазакэа шэцома?...

С а ф а р. Сахыцо изгоит.

Н и н а. Ара иҕазааит, иаха иахьчоит...

С а ф а р. Зегы иҕахыуа даргы ирыхьып...

Н и н а. Георги! *(Ацыс тэоу ахыц аашытыхны инаид-
гало.)* Абри жэга, ашэа хааны иахэоит, игэы анҕыгыуа
дазызырѡлап, Ацсны ах Қылашьбеи... Канареика
ахьзуп!

С а ф а р. Итабуп, Гыртэыла ахкэажэ, шэхала ишэтап
ара даныкало, шэицыланы... Шэара ус ишэтаххеит...
Шэымш аабзиахааит! *(Дцарцы иҕынеихоит.)*

Н и н а *(ишьталхэоит)*. Георги! Уаб дыканатцы
Ацсны гэырѡа агхазом.

С а ф а р. Шэаргы шэыканатцы... *(Дласны дцоит.)*

Н и н а *(дшанханы)*. Исеихэаз закэызеи?!

А и н р а л. Хьяас иҕашэымтан...

Н и н а *(лыбжьы мыцхэы интганы)*. Амацуфы!

А м а ц у ф ы *(дласны даины)*. Ишэыхъзеи, ах-
кэажэ лаша?

Н и н а. Уааласны Тамара лахь азэы днашьты,
леацсралтааит, Ацсныка дымцааит! Уласы Георги
днеиаанза!

Амацуфы дласны дцоит.

(Аинрал илакта дтаңшуа.) Иихэарц иитахызеи,
Қылашьбеи хара хэхь дышцаауеи? Иаанагозеи
ицэажэашья?

А и н р а л. Агэамтра иееитеит...

Н и н а. Атырқэцэеи ацсуааи еидгыланы ихабашыыр?

А и н р а л. Егры ирхажьзом... Асултан Ацсны игар хара имаххуеит, усқан ацсуаа зегьы хаб Ахэынтқар инапакны иќалоит!

Н и н а (*иажэақэа рїакы лхағы иаины*). Уара укэышуп, сыцсыхаара Николаи!

А и н р а л (*игэалаќаны*). Иахьатэиала сусқэа нтэеит, Нина Георги-ипха... Цаишыїќа...

Н и н а (*агэырғара дамехакны лыбжьы лыргоит*). Амаццуфы!

А м а т ц у ф ы (*дласны даины*). Сышэзызырфоеит, ахќэажэ лаша!

Н и н а. Аеыуардын дырмазеиааит, иаарласзаны!

Амаццуфы днахырхэаны дласны дцоит.

Сыцсыхаара Николаи, хшэышьты Цаишыїќа!

Алашара ғыцаауеит

Ажэбатэи асахьа

Иаабац Қылашьбеи иахтынра. Уахынлоуп, акырцъара ацэашьќэа аркуп. Қылашьбеи игэалаќазаара мыщхэы ишыбзиам иныцшуа, иенуожьны атрон дантэалоуп.

Д а д ы н (*ишыапќэа рышьтыбжьыќэа мыргазакэа даины Қылашьбеи днаеихырхэаны*). Сах, ухатќы! Сах ухатќы...

Қылашьбеи уи димбазазшэа дыштэац дтэоуп.

Уххьазгеит, сах...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихэа, Дадын!

Д а д ы н. Ыбуuky узааирц рґахуп, абаа агэашэ аќны игылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Изустцәада?
Д а д ы н. Ачба Татауаз, гәыцфок иашыраа ицуп...
Қ ь а л а ш ь б е и. Хәатәыс ирымоузеи иашыраа?!
Д а д ы н. Рыцсәа ргарц ртахуп, азин рутозар...
Қ ь а л а ш ь б е и. Нақ ирышәта, дара арахь ису-
мырбан.

Д а д ы н. Сах ухатқы, Шьрынбеи ицсы тоуп.
Қ ь а л а ш ь б е и. Итамзароуп!..
Д а д ы н. Ибзахо иакәзам, ицацха ахы алоуп.
Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсәахагагы дитахым. Нақ
дрышәта...

Д а д ы н (*ацара иеыназикуеит, аха даатгыланы*).
Иахак уцәамызт, мацк ухы нықәутцар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Сзыцәап угәахәуама... Уаха исоу-
хәозеи?

Д а д ы н. Тынчроуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хагоу дзыниаша атынчра...
Ацсыуак ишьа сымпытцататамкәа сымфасыр стахын,
аха исадымразеит... (*Дадын дцарц ифынеихоит, аха
ацара дахьзаанза ибжьы наихьигзоит.*) Дадын!

Д а д ы н (*даатгыланы*). Сузызырфәуеит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан избахәала акгы ухәазом...

Д а д ы н (*даамахань*). Исхәарызеи... Сыбла дамбе-
ит, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и (*дласны итҕиң дфохьйны*). Дры-
лазма?

Д а д ы н. Дызбаз ыкоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Дызбаз! Ара дысзаага...

Д а д ы н (*даамахань*). Абри иоуп хәа хәтала
уаф дсыздыруам, ажәабжьны ирылоуп, ус баша
ирхәарымызт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уца!

Дадын дцоит.

Сыпсы иахылтцыз абри афыза ихы иатәеишьазар...
Хәи абаа, сычкәын, ушьтамта дамығаны урзыкаларц

азоума Анцәаузсатәеишьаз... Арахь патук хақәымкәа, нырцәыка ҳақхамшьакәа ҳзымнеиуа... Ирасхәозеи хабацәа, рлакта сышпаҭапшуеи, сыҭсы иахылҭыз сыҭкәын, ианшьцәа махагьакәа дрызхәыцны, иаб сишьырц иҭахын хәа хәашьас исымоузеи... Иазыз-уазеи ари афыза аҭстазаара: сыблақәа ҭеитыхны ауаа сзырҭампшуа, сыуаажәлар снархагыланы ағарахәа сзымцәажәо... Иузырхәаз ииашатцәкьаны ухы иатәоушьазар, уарггы сарггы аҭстазаара амазаара ҳақсазам... Ҳақсазам... Ҳақсазам... Истахым... Истахым ари афыза – хьымзгыла итәу аҭстазаара...

Муратбеи даины Қалашьбеи игәжәажәара дазызырҭуа даагылахьан.

Муратбеи. Иууазеи, Қалашьбеи, убжы дуцәаеит, ахтныуаа гыланы изырҭеит...

Қалашьбеи. Ирхәо иашатцәкьоума, Муратбеи? Аслан сиҭсахит хәа удыруама уарггы?

Муратбеи. Ахтныуаа зеггы агәра ганы ианырхәа...

Қалашьбеи. Ахтныуаа уркәатц, уара ухатә агәра ганы укоума? Аслан цьаракыр дубама иахаахыс?

Муратбеи ҫымтуа ихы ҭаркәыланы дгылоуп.

Исахәа, уанацьалымбеит, акрудыруазар исахәа! Ухы ҫышьтых, улакта сынтарцшы...

Муратбеи. Қалашьбеи уххязгеит, агәамҭра уеомҭацәан: икалаз кәлеит, адунеи псахрала иштәу иахьа иубама?..

Қалашьбеи. Ҳара, жәларык зхьыпшу ахцәа хтаацәаракны изыкаларызеи... Сыҭсы иахылҭыз сҭа абасеипш ахьымзг хзатцеиттарызеи...

Муратбеи. Қалашьбеи ухатқы...

Қалашьбеи. Қалашьбеи уаха дықазам: диазаит, хьымзгыла дымҫасит, иажәымҭа азахәа ахарҭеит...

Мура т б е и. Зегъы Аллах иусуп...

Қ ь а л а ш ь б е и (*даалцны*). Муратбеи! Уара абра узыкоузеи, адта устахъан, уахтынрахъы унеихъазар ухәтан...

Мура т б е и. Ацара Аллах исгәеимырцхеит, ацәалашәара ситәит...

Қ ь а л а ш ь б е и (*цъара дамкуа длеиөеиуа*). Исси- руп... Иссируп... Иссируп...

«Саб!», «Саб!» хәа агәырғъара зныцшуа бжык агара иалаго- ит. Ари Батал ибжьоуп.

Ба т а л (*дыфны даины, дамхагәырғъацәаны ии- хәарц иитаху ахәара ицәыуадафны*). Саб!.. Саб!.. Ирхәо иашазам, саб!.. Уимыцсахзеит, Аслан уимыцсахзеит!

Дмыццакзакәа даацәырцуеит ашьамтлаҳәкәа зшьоу, акаба шкәакәа зшәу, зхы-зфы аарту Аслан. Уи иааи- ра аагәазтаз Муратбеи, икаитцара изымыруа дшақь- шақьо даақәхоит, аха ацара изымгәағькәа днаскъаны акәакьтақны иереицъны даагылоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (*азныказтәи ишанхара иеаацәга- ны*). Аслан! (*Ишьамтлаҳәкәа аагәатаны*.) Иузызуда, сычкәын, изгәағьыда?

А с л а н. Саншьцәа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Узларыцәцазеи?

А с л а н. Ахтынра нрыжбит икалаз анраҳа. Саргы...

Қ ь а л а ш ь б е и (*дласны дизнеины инапқәа ааи- кәыршаны Аслан дааигәыдхәхәаланы даагылоит*). Иа, Анцәа Ду, гәнахарак схәазар сара исымазааит... Сдырфашьеит, афстаацәа сдырфашьеит... (*Ас- лан дааужьны даагыланы, ибжыы иахьынзеизауаз ифтыганы*.) Ахаҳаи, ахтныуаа! Ишәазхәада, уара, сычкәын сипсахит хәа?! Абар, сапхәа дахьгылоу, алым дафызаха! (*Аслан ихы наизкны*.) Рнапакны ирзаамгаз ахатца иоуп ашьамтлаҳәкәа зшьартцо!

Ахымџаџгашья уақәшәеит, иухъандаз, сычкәын!
(*Дааитәашәаны.*) Ублақәа рхыңшылара сцәыуадаџуп,
Аслан... Хазшаз иныс, абри аџыза сақәшәар
шыстахымыз... Уаншыцәа ршьа сымпытцататоуп, аха
истахымызт, Анцәа сибоит!..

А с л а н. Дара ус ирґаххеит... Рхы дырґхашьеит,
саргы... (*Уажәоуп Муратбеи данибаз.*) Уара ара
иуусхәузеи, Муратбеи?

М у р а т б е и (*ицәымығханы.*) Сааит... (*Иеаамхны.*)
Ахґынрахыы аaira азин сымазами?!

А с л а н. Иумазам!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иухәашьоузеи, Аслан, идуба-
лазеи?

А с л а н. Иара идыруеит...

М у р а т б е и (*иҕеарґыбзығны.*) Аслан...

А с л а н. Сыхыз умхәан, уца нак!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара узы деихабуп, ухы ишцә-
тәоушьо...

М у р а т б е и. Аа, Аллах, Аллах, Ацсуара хәа акгыы
нымхазаап... (*Дласны дцоит.*)

А с л а н. Саґоумтцан, саб!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Дынкылатәызар ихәа, днахкы-
лап...

А с л а н. Шьґа дшәарґазам...

Д а д ы н дласны дааиуеит, Аслан даниба иґаитцара изым-
дыруа даамахоит, итың дзахымтцуа дгылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Узгылоузеи, Дадын, Ах ицә
апсшәа зиоумхәозеи?!

Д а д ы н (*иґагылазаашья дзальымґуа.*) Уахьцо
уаалеит, Асланбеи ухатқы... (*Ихы ларкәзаны дна-
иҕеихырхәаны, дымґысзо уа иҕеаанкыланы дгылоуп.*)

А с л а н. Саб, сымџа сықәлоит, азин суґар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Амџа бзиа! Суқәгәыґуеит, сыч-
кәын...

А с л а н. Сманшәалахоит, саб, гәырџас иґоумтцан...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Бағал иахь*). Шәеицнеи ажыцәа
рахь, нақ иамырхып.

Аслани Бағали цоит.

(*Ихырхәаны игылоу Дадын иахь*.) Убга цыыҕәымхааит,
Дадын, усагыл!

Дадын иеыфеитцыхны даагылоит. Иаалырқьаны харантәи
иаафеуеит абзарбзан ахысбжы, уинахысгыы хрыжь-хрыжь
игоит.

Д а д ы н (*амшын ихыңшыло иаагылахьаз Қьалашь-
беи иахь*). Ғбак зыхгылоуп, саҳ ухатцкы, иароуп ихы-
суа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акы ада убома?

Д а д ы н. Макъана акоюп, аха...

Дласны дааиуеит аланарцшыга знапы иаку Бағал.
Ахысбыжьқәа ааихсығьуеит.

Б а ғ а л. Саб, аурысқәа ртәоуп! (*Аланарңшыга
Қьалашьбеи инаииркуеит*.) Инқыт зыргылара ҳафу
ахата-псаҕа, «Бриг» хәа изышьтоу... Иахакнахау урыс
бирақуп, – Таиаргыы ус ихәеит!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*аңира даақәыңуа*). Таиаргыы
диашоуп, уаргыы уиашоуп...

Б а ғ а л. Бжынтә ихысит!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Иртахузеи зугәахәуа?

Б а ғ а л. Ацсны аҳ итаара зтаху цьюкы роуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Атак қататәуп! Уаанза, Таиар
дысзааиааит.

Д а д ы н. Ааигәа дықоуп...

Дласны дцоит. Қьалашьбеи Бағали амшын еицхыцшыло
иаагылоит. Хамтакы азәгыы ғитуам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Бағал! Иаххәап, дгғыл харак ахь
усышьтуазар, иутахны уцарызу?

Б а т а л (*азныказ даамаханы, аха нас*). Апсны ах сьгэра ганы адта ансиҗа, ихамта дууп сара сзы!

Қ ь а л а ш ь б е и (*ихэашьа агэахэара шинатаз инытшуа*). Аамта еснагь пхьақа ицоит, аеарёыцуеит, ауаажэлар алахтра рзаанагоит. Аамта ғыц – ауаф ғыц датахуп.

Б а т а л. Ауаф ғыц, ишцеилкаатэу, саб?

Қ ь а л а ш ь б е и. Заамта иакэнаго: апхьара, афра здыруа, ауаа абзиарахь иназгаша... Уаха ишцауас-хэари!

Б а т а л (*даагэырғыаны*). Амедресе ахь сушьтуазар?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Еихау стахуп уара узы, хараза еихау...

Б а т а л. Амедресе ааста еихау?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Петербург хэа қалақьк ыкоуп, Стампыл аастагы еихау.

Б а т а л. Стампыл ааста еихау?! Уи абакоу, саб?

Қ ь а л а ш ь б е и. Абрантэи ауафы ддэықэлар, мызкы инеиханы амфа дықэхозаап.

Б а т а л (*дгэырғыаны*). Фымзгы ракэзааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усышьтуеит, Анцэа хазшаз ихатэеишьар...

Т а и а р дааиуеит.

(*Уи даагэатаны*.) Уца, Батал! Агбахь уара урызца!

Б а т а л. Итабуп, саб! (*Дласны дцоит*.)

Т а и а р. Сутахуп рхэеит, саншьа ду!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хааицэажэақэар стахуп, Таиар.

Т а и а р. Сузызырфэуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ишубо, аурыс игбала цьоукы хзааит, иртаху хаздыруам... Хаилызкаауа цьоукы ракэзар, ахэара рзыкастоит, Крымқа ургарц азы.

Т а и а р. Шэныжьны сышпацои!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ургозар уца, ухы зхақэурзуазеи...

Т а и а р. Шэара ишэыхьуа саргы исыхьып...

Қыалашьбеи. Уи акгы хнатазом... Агубернатор Ришелие иахь шәкәыла ахәара ҕастахеиет уидикиларц. Урыстәыла уҕазар иаха ухахәарашәа схәыцуеит...

Д а д ы н (*дааины*). Сах, ухатцкы, аурыс кацдан ура уахь аaira дахәоит.

Қыалашьбеи. Даашьты!

Дадын дцоит.

Уара уеиҕырцаара бзиоуп... Хылапшрак хартар, харггы акы харзапсахарын.

Т а и а р. Сазхәыцуеит... Сындылтцрыма?

Қыалашьбеи. Ара уҕаз.

Акацдан даиуеит.

Бзиала уаабейт, акацдан!

Акацдан. Шәбара агәахәара снаҕейт, аҕауад! Шәшызбац шәыҕоуп...

Қыалашьбеи. Уарггы сыблакны уааит, акацдан! (*Таиар днаирбо.*) Шәеибадыр, Саид-Ахмед Таиар-цашья!

Акацдан (*иәааидыҕсаланы*). Шәбара агәахәара снаҕейт, апашья! Сара шәыздыруеит, Левада шәаныҕаз шәызбахьан...

Қыалашьбеи. Шәеибадыруеит, уи даара ибзиоуп!.. Шәызгылоузеи, шәаатәакәа!

Акацдан. Херсонтәи арратә губернатор Ришелие сшәеихырхәарц адца ситеит, пату зкәу аҕауад! (*Днаеихырхәаны.*) Хамтақәак ааитиит: Шәара шәзы, шәахкәажә лызггы.

Қыалашьбеи (*аилахәара ааимхуа*). Иҕабуп хәа сызиахәа агубернатор ихатцкы, сизапсахааит!.. (*Аилахәара иааигәарашәа инықәйяны.*) Шәаатәакәа!

Инеибартәоит.

Дышцақоу, иҕаацәа шцақоу? Хәибамбацзарггы, шәкәыла хәибадыруеит...

А к а ц д а н. Зегь рыла дыбзиоуп Иван Иван-ица!..
Қ ь а л а ш ь б е и. Уажэынахысгыы Анцэа абзиара
иатэеишьааит!..

А к а ц д а н. Шэтагылазаашья хьанта идыруеит.
Ҷара зегыы иаадыруеит, аҫауад. Мыцхэы ишэыз-
гэамтцуеит Порта Ахтынра Дуаа. Шэхымѡапгашья
ҳара пату ақэахтцит, аҫауад! Аха ашэартара ду шэxy
ташэыргылеит!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи азы иахзихэыцуазеи арратэ
губернатор, цхыраарак изхатома?

А к а ц д а н. Иҫахзазаргыы илшазом, азин имазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Азин, зыкнытэи?

А к а ц д а н. Ахэынтқар идтца имамкэа ари еипш
аусхьанта акны цхыраашьяк имазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хынтэ ашэкэқэа насышьтхьеит,
агубернатор ихызала. Ахэара кастцеит, хызла-пшала
иѡычоу Урыстэыла ахэынтқар икны хайтеихэарц.
Ашэкэқэа руак хатала Ахэынтқар изыскит. Ҷара,
апсуаа, ххы ааста Ахэынтқар Дузза хайиқэгэыгуа
ануп. Сихэеит инапы хайтарц, ихылапшра хаким-
баарц.

А к а ц д а н. Ахэынтқар иус алацэажэара сымч
азхазом, аҫауад!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уахзаазгазеи, акацдан, ииҫаху-
зеи уаазышьтыз? Абри сеилыркаа, уххызгеит!

А к а ц д а н. Иван Иван-ица хатала пату шэықэи-
тцит, шэыхчара иҫахуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Цхыраарак изхамтозар, хаш-
цеихьчо?..

А к а ц д а н. Адтца ситеит шэтаацэагыы Шэаргыы
иара иахь шэназгарц, Таиар-пашьягыы днашэыд-
кыланы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи иаанагозеи, акацдан?

А к а ц д а н. Шэеикэырҳара.

Қыалашьбеи (*ионуїкала иеааизганы*). Агәра згоит гәыкала ишихәаз. Аха ари афыза сықәнаимыргар акәын...

Акацдан. Османаа чыдала Шәара шәахьдырхәырц ртахуп, атауад!

Қыалашьбеи. Сыпсажә еиқәсырхоит хәа цыаргы сцазом, сыжәлар ахьыкоу саргы сыкоуп, акацдан.

Таиар. Сутцашьыцуеит, Қыалашьбеи!..

Акацдан. Башаза агәамтра шәеашәтеит, атауад... Иван Иван-ица Шәара шәзы илшоз шәыдигалейт... (*Дәагыланы*.) Сара исуалыз, иажәа шәлымха ақынза анагара акәын, шәақәшахәтзар – шәаала, шәақәшахәтымзар... (*Ацара иенаңшыгоит*.)

Қыалашьбеи. Уаамыццакын, асас дахь! Уасара анхәтәоушьа ус уахзаужьуам, чеицьыкак неицахфап, упсы ухаршьап, итцеггы хнеицәажәап...

Акацдан. Шәара ишышәхәо, атауад!

Қыалашьбеи (*ибжьы нытганы*). Дадын! (*Иласны иааәналаз Дадын иахь*.) Шәмазеиума?

Дадын. Мачк ақара...

Қыалашьбеи. Иреихау цәык неиқыккыкыны идырмазеиааит, хәбақа пқал афгы наццаны ағбахь инарышьтааит.

Дадын. Еилыскааит. (*Дцоит*.)

Қыалашьбеи. Уара уеааидкылала, Таиар, ухәзца...

Таиар. Саргы сазхәыцит, ус иаха еиғьуп... (*Акацдан иахь*.) Хәаибабойт, акацдан, сара сшәыццоит.

Акацдан. Шәфызцәа иртахызаргы атыц хамоуп.

Таиар. Итабуп! (*Дцоит*.)

Қыалашьбеи. Чыдала хнеицәажәар стахуп, акацдан, насгы гәартыла.

Акацдан. Сузызырфуйеит, атауад!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уаатә!

Инеибартәоит.

Апхъан ишысхәаз еипш, шықәсқәак раахыс, ахәынтқар Алықсандригәакнынза анеира акырынтә сәанысшәеит, ифызара сахәеит. Аинрал Цицианов цсәта бзиа аханатә изысышьтыз ашәкәы, хәтала иара дахьымзазаргы, Ахәынтқар ишизынарышьтыз здыруеит. Уи анафс изынасышьтхьоугы дахәамцшыцкәа дыкам. Аха иахьа уажәраанза, ма шәфызара сыдыскылеит имхәеит, ма сақәшахәтым хәа дыррак хәаимтәеит, измааноузеи зугәахәуа?

А к а п д а н. Ахәынтқар Дузза иихәыцуа, сара капданк дыршьак сымазам, аҫауад! Аха хәтала сара сгәаанагара шәазтәауазар, ишәасхәоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихәа, акапдан, иаартны ихәа, хәтәтәс!..

А к а п д а н. Урыстәылатәи аимпериа аимператор дузза, шәара, тәыла хәычык ахада шәфызара дазрыцханы дыказам, тәыс изықалара, уи даеакуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Тәыс изықалара ухәама?!..

А к а п д а н. Хәра зегы Ахәынтқар итәцәа хәуп, иматц аауеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иматц аура – даеакуп!..

А к а п д а н. Фбагы, Урыстәыла анапатқака шәкаларцазы, зны Османтәи аимпериеи шәареи шәеилгароуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Даргы хәргы иахзеилоу хәа акгы ыказам!..

А к а п д а н. Шәара шәоуп ус изыцхьазо!.. Имачу тәыла хәычык азы, аимпериа дуқәа ргәы нибархазом!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахәынтқар хәиликаазтгы!.. Ифыцра хьытәтәом, аха ижәфахыр хәзааигәеитәызтгы, хәхьихәартәхәшаз қаларын, иагьа хмәцзаргы.

А к а ц д а н. Ишәылшозеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳтәыла – амшын агаға икоуп. Азынра ацша анасуа шәығбақәа зыхьчаша азыбжъа-хала маншәалақәа ҳамоуп, ишәхархәарын. Ағбаргыларә шәтахар, – атыцқәа шәахтарын... Ҳаргы ихалшоит аргыларә, ацышәа ҳамоуп. Ҳабнақәа ракәзар, икәзаха еилагылоуп, ағбақәа злытцуа атлақәа рыла ибеиоуп. Ҳара иахтирын, шәара иаашәхәарын... Иара усгы, инартбааны ахәахәтра хабжъахтарын...

А к а ц д а н. Уаха ишәылшозеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихалшо рацәоуп...

А к а ц д а н. Уеизгы?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ғызас хашьтызхыз, иоызара пату ақәташыа аадыруеит, акацдан!

Д а д ы н даиуеит.

Д а д ы н. Шәхәы мазеиуп, сах ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и (*даагыланы*). Амла уахаркит, хашьты, акацдан!

Еицны рғынархоит.

Алашара ғыцәауеит.

Ажәабатәи асахьа

Ахтынракны. Астол иахатәоу Қ ь а л а ш ь б е и абандеролькәа аармазеиуа, амхәыр раархара даеуп, Т а и а р дгыланы дизыцшуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*абандеролькәа иманы астол даахьцны*). Ашәкәқәа мазеиуп. Ҳаитахәа, Таиарбеи, уххьазгеит...

Т а и а р. Аллах икынтәи исуалуп!.. Азин сутозар, цхыраарак шәыстарц стахуп... (*Ибжьы иргоит.*) Арахь ионажәгал!

Оыцьа ахтнырцар шэындыкэрак рыманы иаафналан,
инаргыланы, Қыалашьбеи инаиеихырхэаны ицоит.

Иахьутаххо калоит, ухы иархэа, хыла итэуп!

Қыалашьбеи. Икоумтцандаз, Таиар бзиа, уац-
хьака иузыцшу уздыраум...

Таиар. Исзынхаз сызхоит. Этэыла змырхыз ахы
рацэа иазиуазеи...

Қыалашьбеи. Итабуп, Таиар! *(Абандерольқэа
наиркуа.)* Ари агубернатор изы, ари – Ахэынтқар из-
куп. Бағал иус азгыы чыдала усызрыхэа: дыргааит,
атқара идыртцааит.. *(Таиар иахэачаңа аақэхны инаид-
гало.)* Ари уахэачаңоуп!

Таиар. Уара иузынсыжьуеит, Ацсны Ах, иаха
иутаххоит!

Қыалашьбеи. Итабуп, усеицш ианутахха...
Хамта хэыцқэак кастцеит агубернатор изгыы, уара
узгыы, ашхэахь инаргахьеит.

Таиар. Сыцсы еикэурхеит, еиҳау хамтас иста-
хузеи... Итабуп, Қыалашьбеи!

Қыалашьбеи *(ицьыба адац змоу асаат аатыга-
ны инаиркуа.)* Абри акацдан исызита!

Таиар. Угэуеаныз, Қыалашьбеи, Ацсны уатахуп...

Қыалашьбеи. Амға бзиа!

Таиар. Бзиала! *(Дцоит.)*

Қыалашьбеи *(ажэфан ахь ихы шышьтыхны.)* Иа,
Анцэа, дырманшэала уара иҳаноушьаз хапсадгьыл
ацеицш ахьзала!

Сафар дааиуеит.

Дузыбама?

Сафар. Салам уітеит аинрал.

Қыалашьбеи. Исалам шьардахааит...

Сафар. Османааи ҳареи иҳабжьоу айқэшаҳатра
хзеилагом хэа цэажэашьяк кайтеит. Ахэынтқар
изин хамамкэа айбашьра ххы хзалагалом иҳеит.

Қыалашьбеи. Саргы рацәак агәыґра сыма-
мызт... Досу иус дапшуеит, гәыбґанс иахтозеи...

Сафар. Ахқәажә Нина ажәак унылтцеит.

Қыалашьбеи. Уигы дубеит!

Сафар. Ус икалеит... Ацхыраара халтар лтахшәә
хәашьак калцеит.

Қыалашьбеи. Илтахузеи уи азы?

Сафар. Анаклиа абаа!

Қыалашьбеи. Мчыла ианаму – маанала!..
Агырцәә рыцхыраара сақәгәыґны Анаклиа абаа
сызрытөм! Рытара уакәытц, агәашә акынзагы ина-
сышьтуам! Зхы ззымыхьчаз – хара харзыхьчазом,
Сафар! Утаацәә арахь иааугама?

Сафар (*иааицәымґханы*). Иртахымхеит. Аибашь-
ра неилгар...

Қыалашьбеи. Уағәра уркәадеит! Ахәыцқәә,
зегь реицш, абнахь ихашьтрын...

Сафар. Ус хәынґак калеит, саб, иуархәахьоу сыз-
дыруам.

Қыалашьбеи. Икалазеи?

Сафар. Муратбеи иуаа иманы Атара абаа дта-
тәеит.

Қыалашьбеи. Итцабыргхару?

Сафар. Итцабыргуп, уаа ышәөык ракара ицуп.

Қыалашьбеи. Аслан акы идыруан!.. Атәитәых-
гы ихы иатәеишьарымызт абри афыза ахәшьдра!

Мсауст даины Қыалашьбеи иахь днахырхәоит, аха
итагылазаашьа гәатаны иқәфымтуа даагылоит.

Еицәоугы сықәнагоуп! Дзакәыз идыруан саб, дум-
ган, уирцхашьоит шихәоз, сихәаны димысхит,
д-Чачбоуп, дсашьоуп, дуафыстәып схәеит... Иаргы
дгьатцәыґтәуа дансыхәә – дрыцхасшьеит, снапы
истеит. Ауадалықь ахылапшөы днаганы ө-қыта дук
ахас дрыстеит! Абар исзиуз!..

М с а у с т . Қылашыбей ухатқы, дызустада абриакара узыргамтқыз?

Қ ь а л а ш ь б е и (*дааггәтаны*). Хьрыпс-ица Мсауст! Ухала уаҳзаама, мамзар?..

М с а у с т . Цабалаа рфырхацәа зегьы сыманы сылбааит...

Қ ь а л а ш ь б е и . Ианатахытқәкьаз иааугеит. Уаалаганы, иуманы Аҫара абаахьы уца! Муратбей хәйтиит... Иахьысхәогьы пхасшьоит, хазшаз иныс! Усызиацәажәа, игха ианасыжьыр итахызар – абаа дтытцааит, иуаа ахақәитра ритааит. Ак аҕны дузаагар – ианасыжьуеит, изуам ихәозар...

М с а у с т . Угәамтра еилыскаауеит... Шьак камтәакәа хәеилгар, – Анцәа иҕнытәи ихамтахоит.

Қ ь а л а ш ь б е и . Уца, Мсауст, иауазар, ишухәаз, шьак камтәакәа...

Мсауст днахырхәаны дласны дцоит.

С а ф а р . Ажәак уахәара сҫахын, сахьымзеит... Жәыргьыт сәызак сиқәшәеит, аҫара сыцызтқоз: дфицаруп, аинрал Гудович иштаб аҕны аус иуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и . Нас?

С а ф а р . Карс ахылацшәы Иусуф-пашья Гудович иахь ашәкәы наишьтит, дызхагылоу ар Гьртәыла иалсны Ацсныҕа раашьтразы амәа рзаиртырц дахәеит.

Қ ь а л а ш ь б е и . Нас, азин ритама?

С а ф а р . Мап рцәикит.

Қ ь а л а ш ь б е и . Иҫабыргхару, Сафар?

С а ф а р . Ашәкәы аҫак зыәуаз, исазхәаз, сәыза ихата иакәын.

Қ ь а л а ш ь б е и (*мачк даазхәыцны*). Ушҫазхәыцуа, иззыҕаитцәзеи Гудович, дхацхраарц итахума, мамзар?..

С а ф а р . Атырқәцәа Гьртәыланза ианааи, уа реааныркылар хәа дацәшәеит, сгәахәуеит...

Қ ь а л а ш ь б е и . Ишакәхалак дхацхрааит... Уи шьахәуп, зынза ишьахәуп!

Сафар. Мшынла иаауа ҳара ҳамч рызхоит, Аслан
азахәқәа изаамгазаргы...

Қь а л а ш ь б е и. Аслан ирҗахымхеит хәа ихынхәуа
дреиуазам, Сафар!

Сафар уи ақәғиҗуам.

(Ибжыы нытҗаны.) Дадын!

Д а д ы н *(даины)*. Саҳ ухатҗкы...

Қь а л а ш ь б е и. Баҗал дысзааиааит!

Дадын днахырхәаны дцоит.

Ацшыхәра аиҗекаара Баҗал инапы ианахҗдар
ушҗахәапшуа?

Сафар. Илшап угәахәуазар, аха ари аиҗш аус ду...

Баҗал *(даины)*. Ара сыҗоуп, саб!

Қь а л а ш ь б е и. Уск уахагылароуп... Сафар-
гы снаиазҗтаан, дхәыҗуп, аха деилҗьоуп, инапы
ианҗазар, илиршоит ихәеит.

Баҗал. Шәсырҗхашьом, сыгәра аныжәга!

Қь а л а ш ь б е и. Ацшыхәра уазаҗкуеит, амшын
аҗны. Иуҗаху аайдкыланы амҗа шәықәла. Ар ааз-
го аҗбақәа шаажәбалак, арахь шәеиха. Харазак
шәымҗан...

Баҗал. Анаклианза хҗдар җалома?

Қь а л а ш ь б е и. Шәахымсын!

Баҗал. Иҗабуп, саб! Иҗабуп, сашья! Сҗар җалома?

Қь а л а ш ь б е и. Уҗа, Баҗал!

Баҗал дласны дцоит.

Сафар. Саргы сҗап...

Қь а л а ш ь б е и. Уҗа, Сафар!

Сафар днахырхәаны дцоит.

Анҗәа ашыыҗра уаҗәихьҗааит...

Алашара ғыҗәаауеит

Ажәеизатәи асахьа

Ахтынрақны. Иаабац Ах идкыларта. Қь а л а ш ь б е и
аишәәқны иқәу ахсаала ихы азышьтны дахәәцшуа дгы-
лоуп.

Д а д ы н (дааины). Сах ухатцкы, Хьрыцс-ица Мсауст
дутоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Даашьты!

Дадын дцоит, М с а у с т дааиуеит.

Угәалақазара бзиоуп сгәәхәуеит...

М с а у с т. Исыдутац насыгзеит, сах ухатцкы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәышпеилгеи?

М с а у с т. Анцәа имчала шьак камтәәкәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ухатцкы сцааит! Иара дабақоу?

М с а у с т. Амзырхафь дгылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хәцсы дахзааугеит, итабуп,
Мсауст!

М с а у с т. Саргы сусахь сцап...

Қ ь а л а ш ь б е и. Мацк уаацшыроуп. Сафаргы
уаргы нас шәеицааи.

М с а у с т. Уара ишухәо. (Дцарц иеыназикуеит.)

Қ ь а л а ш ь б е и. Амзырха иқәгылоу арахь даа-
рышьтааит.

Мсауст днахырхәаны дцоит.

Муратбеи... Муратбеи... Еснагь уецныхәаны Анцәа
узишама...

Ихы иқәыжьны дааиуеит зхы аарту, зкәымжәы цыртлоу,
абцъар зыкәным М у р а т б е и.

Уткәаны уаарымгар қамло ухы зтаургылазеи,
алахьыцәгья уара.

Муратбеи фымтуа дгылоуп.

(Хамтқакы уи дихәәцшуа дгылоуп.) Иузырқатцазеи,
Муратбеи?

Му р а т б е и. Ацəымґра.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сара сахь?

Му р а т б е и. Уара уахь!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иузызузеи цəґьарас?

Му р а т б е и. Сымџақəа зегьы цукеит. Сара сыда-
гьы, малк зырхауаз зегьы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Амалрхарада уаха акгьы ыка-
зами ари адунеи акны?! Ацсадгьыл азы ахьымзг,
ахьаа хəа акы ыкоуп...

Му р а т б е и. Исахахьеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Нас иухьзеи, угəы атыпан
ацəымса узтоума?!

Му р а т б е и. Сара ацсадгьыл сымазам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иухəашьоузеи?!

Му р а т б е и. Иагьсоузом, сабацəа рыцсадгьыл
акны смизеит азы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ухəыцшьа ссируп!

Му р а т б е и. Уаргьы убасеипш усызхəыцуеит.
Анхша, абхша, џыцьа аишьцəа рцацəа: руазəк –
Ацсны зегьы дахагылоуп, егьи – џ-қыта затцəык! Иа-
шьак иеипш усызхəыцуазтгьы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны ах итыц акоуп икоу!

Му р а т б е и. Уара умацара узы изыкаларызеи,
сара, уаб иашьа ица сакəзами? Саб Шьаруан, уара уаб
Манча диеицəазма?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахра уахагылазар иузныкəга-
рызу?

Му р а т б е и. Уара уеипш итазырхаша амџа
ианыстцомызт! Ажəлар урџашьеит, Қылашь! Аха-
кəитра хəа зџак нарылоутцан, рхы еилоугеит, еиџу-
шеит, дара-дара зеилибамкаауа еиџаургылеит!
Ихьыпшыму Ацсуа хəынтқарра сыргылоит хəа ауаа
ржьара уаџуп! Иарбан хəынтқарроу уара иургы-
ло?! Иара усгьы, иазаауазеи, ихəмоу хзымхазои?!
Ажəлар умжьан, Қылашь, саргьы сахатыр ба, уашьа
соуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усашьям сҳәама?!

М у р а т б е и. Суашьяны супхьазозтгы, ажәлар абцар иатцаргыланы, саншыцәа – атырқәцәа ирґаур-гыломызт... Хьаас сґоумтцеит, иалуго аабап! Иахья-уатцәы ар зхытцуеит, уахрагы уаргы шәкәыбаса шәыкәырцоит, аиашагы картцоит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абар уара узакәу! Анцәа уим-шазеит, Мурат, ацстаа иоуп уара уахьызшаз: ала-хьыцәгья, ауафыбжа уара! Мышкы зны Ацсны тахозар, итазырхо – абри, уара уеипш иґоу анашца-цәа ракәхоит... Зымгәа ада хәыцырта змам амацьяна, уара. Хажәла ацәа цуеит, хазтымтира ахьымзг хатцоутцеит, хәпсуара урцхашьеит... (*Ибжыи имкьяны ґитцуеит.*) Дадын! Дадын!

Д а д ы н (*дласны даины*). Ара сґоуп, сах ухатцкы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Днаганы абахта дтшәыртәа!

Д а д ы н (*длакәакуа*). Муратбеи... абахта!?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Азәаґкы ихьуеит, зегы иреи-цоу азәаґкы!

М у р а т б е и. Ачаабалажә иоума знапы санутцо? Зынза ухагамхан, Қялашь, хшьяцкья уаграмгылан...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Дадын иахь*). Сыблақәа дыр-цырга!..

Д а д ы н (*ибжыи иргоит*). Арцарцәа, шәааи арахь! Сах ухатцкы, ашьямтлаҳәқәа ишьяхтцома?

Қ ь а л а ш ь б е и. Иатахзам. Ацацшьяцәа адтца сьз-рыта, абнаalara иеацшьеигозар, хьзатцәык изаеиғ-зааит, азин рыстоит.

М у р а т б е и. Ухагахама, Қялашь, сышцадур-шьяу?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Досу иезыпсеитәыз ала дымәас-роуп.

Д а д ы н (*арцарцәа рахь*). Дыжәга!

Арцарцәа Муратбеи инаижәланы инапқәа ааилыршны дыргарц иалагоит, иара иерымпытцижәарц даґуп, аха ил-дыршом.

Мурат беи (*дахьырго ибжьи гоит*). Хажэла урцхашьеит... Агэнахара уатцалеит... Стытцны саныкала, уара узы стытцуеит, Қылашь...

Дыргоит, Дадынгы дрышьтагыланы дцоит.

Қылашь беи (*агдырға иеатаны дадырсызшэа хамтакы дгылоуп*). Анацьалбеит, хажэла ажэыма, аиазаарахь хнеима?..

Сафари Мсаусти ааиуеит.

(*Урт аагэатаны игэалақазаара хьанта иеаалхуа*.) Арахь шэааскья! (*Ахсаала зқәу аишэа днахагылоит, рфыцьаггы иааигэара иаагылоит*.) Сафар, ажэа умоуп.

Сафар. Ихәутаз адца инақәыршэаны, иаха ишэартахоит хэа хәхьазхэыцыз атыцқәа ркны, мца-хара-мцахарала инеихша-ааихшаны ихаргылеит. (*Ахсаала уажэы-уажэы инапы нақәкуа, Қылашьбеи ирбо*.) Асазқәа реихарафык Лиашь архафы ихаргылеит, ахылтцысааггы нарылатцаны. Урти дарей ирыб-жэоу агэанцьқәа хрыцшны: ахчыпсааи, айбгааи, цэжыааггы нарыццаны, Цандрыцшь ихаргылеит...

Қылашь беи. Еивугазааит, ус еигьуп...

Сафар. Бырзықяа зхагылоу аубыхцэа Цсоуи Бзыци рыбжьара игылоуп, даргы ус иртахеит, асазқәа рымч мхакэа ианыкала, Гагра атшэара ааныркылоит.

Қылашь беи. Ибзианы уазхэыцит.

Сафар. Бзыц инаркны Гэымстанза абзыцқәа рнапы иануп. Гэымстеи Қылашэыри рыбжьара, гэмаа – абжыакэаа зегы еизгоуп. Цсхэааггы арахь илбааит, ашьхаруааггы... Қылашэыри Кэйдри рыбжьара дал-табалаа рнапы иануп, Амаршьанқәа рхагылоуп. Кэйдры инаркны Аалзганза абжыуаа ирыхчоит, уинахыс, Егрынза – самырзақанаа. Зегы абцарла еибытоуп, фатэы-жэтэыла еиқәшэоуп.

Қыалашьбеи (*Сафар иахь, аха амшын ахь дыңшуа*). Шақаҕы хзаада зугәахәуа?

Сафар (*иаргы амшын ахь дыңшуа*). Быжь-нызкъҕык иреиттам...

Қыалашьбеи. Ишәртоу абзарбзанқәа роуп... Аҕба дуқәа рыхпагы, акыцыпхьаза, ианейтоу, хын-ҕажәа-хынҕажәа рзықәгылоуп.

Мсауст. Урт зегы Ахтынра ианагәыдыртца...

Қыалашьбеи. Ахыбрақәа уеизгы иахзыхьча-зом, ауаа роуп ихьчатәу...

Сафар. Абцар зку ахацәа рыда, зегы абаагәара ааныжыны ицахьейт, ацстақәа рахь, ртыпқәагы дырмазейхьейт...

Қыалашьбеи. Изыхгылоу ирзышәхәыцуазеи?

Сафар. Апхаста рытазар калон, аха чыдала ашәартара ацуп...

Қыалашьбеи. Ашәартара зцым аибашьра абуубахьоу, Сафар?! Иаха апышәа змоу ашхәар аалыпшааны, рдәықәтара еиҕышәкаа, ашамта ианазааигәахо аамтазы ирыжәлааит. Ари аҕыза иазыпшзам... Уаха ихалшаз ауп, нас иаха ишәартахоит...

Мсауст. Сах, ухатқы, ари аус ахатцара ду атахуп, табалаагы халахәзааит!

Қыалашьбеи. Агауаа ахатцара иазрыцхауп хәа уархәама, Мсауст?!

Мсауст (*ицәымығханы*). Хзасрак ахәара сыгәгы итамызт, Қыалашьбеи, уххязгеит, Анцәагы ауаагы рныс...

Қыалашьбеи (*иажәа днаңыҕланы*). Иумыруадаҕын, Мсауст, лафкгы наххәароуп!.. Амшын азсара атахуп, шәара ашьхара шәаазеит, – ишәзымдыруа шәзаахкрызеи... Хамшынуаа рус иахья ирымбейт. (*Сафар иахь*.) Рнапакны ирзаагаз аҕбақәа, амца рыцрартцааит, амшын дырлашааит... Ргәырәантца, амарцья, аҕба дуқәа рааигәара имнеиааит, абзарбзан хы иадыргоит.

Д а д ы н (*дласны дааны*). Батал дхынхэит, саҳ ухатқы, агаға дыкоуп... Аслан изхытца дазыпшуп, иапхья снейуам, деихабуп ихэеит.

М с а у с т. Апсыуароуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан иаашьюузеи?

Д а д ы н. Хәашьяк амазам, саҳ ухатқы! Апра шкәакәәқәа зхагылоу ашхәәқәа, еишьтагыланы аара иаәуп! Улапш рыхьзом, тьыхәәптәарак рымазам! Агаға абри акара ипшзаны, абри акара ашхәәқәа рацәаны, абриакара...

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьта уаангыл, Дадын! Агаға указ, реихабацәа анызхытцуа адырра сыта.

Дадын дцоит.

М с а у с т. Иаха ианахтахыз иахзааит, ирыххьан-даз!..

С а ф а р. Ирыхәтаз картцеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*ихәашья игәампхакәа*). Хуал рықәны удыруама?

С а ф а р. Ианхзаа акы ртаххашт, уи азоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Азахәқәа даәа уаауп, ихалахәәа-хәтуа агыркәа иреиуазам, даәа мчуп иаазгаз... Акы ртаххазаргы ихалшартә хәкоуп.

Аслан даауеит, зеггы днареихырхәоит. Уи ишьтахьшәа иа-иауаз Батал, акәәқьтакны днагылоит.

Уахьцо уаалеит, Аслан!

А с л а н (*еитә днаеихырхәаны*). Итәбуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ианаамтәтәкьаз урапхьягыланы уахзааит! Анцәа хазшаз, уажәынахысгыы аманшәа-лара уәтәеишьааит! Закафы ыкада?

А с л а н. Уажәазы хә-нызқьфык. Даәа уиакара аееизгара иаәуп, иахтаханьы ианыкала...

Қ ь а л а ш ь б е и (*игәаздуны*). Хәрзапсахааит, абзи-ара аганахьала! Хнеилатцаны, җажәихәба нызқьфык, здакам ахацәа! Хамшын изыхгылоу асултан ихатә

дырхагылазаргъы ирзыгѣагърымызт изхытцны хабашьра!

Мсауст. Изхытцыр бзиахон, рабцъаркъагъы хзынхарын!..

Қыалашьбеи. Цѣыкѣбарк ашьа иафсуа бцъарк ыказам, Мсауст, хыразныла ифычазаргъы! (Днарылацшуа.) Батал, ара укоума?

Батал (даалахѣыхханы). Ара сыкоуп! (Иара иахь днаскъаны даагылоит.)

Қыалашьбеи. Иугѣалашѣома ачнышкъа реибашьра?

Батал. Исгѣалашѣоит, саб!

Дадын (дааины). Сах ухатцкы, шхѣак азыхгылара иафуп, аихабацѣа зтоу акѣхап.

Қыалашьбеи. Хшеицу хнарпылап, анафс досу шѣускъаа рахь! (Ажѣфан ахь ихгъы инапкъагъы фышьтыхны.) Иа, Анцѣа, уахмырцхашьартѣ еипш алшара хѣта! Хѣауажѣлар знылаз ахақѣитра мѣа анагзара иахыгза!

Зегъы. Амин!

Алашара фыцаауеит

Ажѣфатѣи асахъа

Гыртѣыла ацѣа рахтыра. Ахкѣажѣ Нина агѣамцра дамѣханакны дуазыра азал дыфноуп.

Нина. Ари хатцашьак амазам! Схакны исзаагом... Асултан дуза ир ацсуаа ирыцѣшѣаны иныкѣхѣаша ицеит! Ф-гбакгъы рцѣырыблит... Қыалашьбеи, ацныш уара, афстаа!.. Сара Багратионаа дуззақѣа ртыцѣа, схы алагзаны, ихыпцшу атѣыла сахагылоуп, уара иумоу ахрагъы уѣтѣоушьом, имачушьоит, ихыпцшым ахѣынцқарра аргылара уѣазтцѣылхны уашьтоуп! Ацхамшьа уара, ацѣгъацѣыпцхамшьа!

Ари абыза камлароуп, икамлароуп!.. (Днышьам-хнышгыланы, лхи лнапқәеи ажәџан ахь иџарханы.) О, зегь зымчу иаххылапшуа Анцәа, сшьамхқәа нарсны суашьапкуеит: ацсуаа урхылампшын, изнылаз амџа иахьумыгзан, ахәыцшыа рзымдыруа ирџашья, чанчаны еибакны еибаџо, дара-дара рыбақәа тибахуа исырба!

А и н р а л дааџналоит.

(Дгәалтазом.)

Дылзыпшуа даагылоит.

(Дџагыланы.) Шәшәизааит хәычгыы дугыы ацсуаа, Георги итаацәеи иарей ахьалакым... Ишәоуз ахақәйт-ра шәзымыждарахааит, иазыжәура шәзымдыруа, анагзашья шәақәымшәо, амра зқәыпхаз ацәа иаџызаха инейкәазытны ишәыцәцааит! Маха-маха шәеимлысааит! Уаацсырала шәымгъацааит! Адунеи шәанзамызшәа шәниазаа шәцааит!.. Зегь зымчу Анцәа! Ацнышцәа! Аџстаацәа! Шәсыцхраа, ацсуаа рах Қыалашьбей игәы снықәыпшыртә ақатқаразы алшара сышәта! Исылшәырша, схатца Григори иеипцш, Қыалашьбейгыы цыаханымка амџа иқәтцара!..

А и н р а л (ибжыы наимкыаны). Шәеаанышәкыл!

Н и н а (уи даагәатцаны, акыр леааикәкны диџацш-уа даагылоит). Икалазей, аинрал, сара соума шәыз-тцахәхәо?!

А и н р а л (ицдымгъаханы). Шәыбжыы шәымкыа-цәеит... Шәажәақәа шәрыцклапцшла, иара устыы ишә-зырхәо мачума...

Н и н а. Имыцхәны исхәазей, Николаи?

А и н р а л. Атауад лаша Григори Дадиани цсатц-бзиа цыаханымка Шәара дшәышьтызшәа, машәырны ажәақәак шәамхәхәеит...

Н и н а (дааиташәаны). Иара ипсы иамаџоуп, уба-сеипцш ак шысымхәаз! Уи мцуп, уџашьеит, Николаи! Еилукаама?

А и н р а л. Еилыскааит, зызбахә шәымаз Қыалашь-
беи иакәын...

Нина акыр дласны ахышә ақынза днеины адәахықа
дыцшуа хамтақы дгылоуп. Аинрал итыц дахымтца
фымтца дылзыцшуеит.

Н и н а (*иаалыркьаны даақәгьежьяаны аинрал
илакта дташуа даагыланы*). Аинрал! Қыалашьбеи
дылбаагатәуп.

А и н р а л. Қалашьас иамоузеи, мчыс ихамоузеи
уи азы?!

Н и н а. Амч ахықам амаана аус арутәуп. Зегь
сара еиқыскаауеит, шәсыдгылар... Ацсны ахра даха-
гылароуп Георги Шьарвашьизе!

А и н р а л. Ацсны ақ ипеиқаб дықоуп!

Н и н а. Асланбеи ахра данахагыла, Ацсны фыц
Османтәи аимпериа иалалазшәа ишәыпқьаза! Убри
қамларцаз хааццакыроуп! Георги хара дахтәуп,
хамақә иоуп, дуафататоуп, дқырсиануп.

А и н р а л. Асланбеи иара иитәу азәгы иитазом...

Н и н а. Уи цабьргуп...

А и н р а л. Акысгы, ижәлар дыртахуп...

Н и н а. Атахреи ацәымгреи шьафак ауп ирыбжьоу.
Ргәы ихшәартәеипш дкататәуп: патук иқәымкәа,
иффы рахауа, акы дапсамкәа... Ацсуаа рқазшьақәа
здыруеит. Заб ишьра згәағьыз...

А и н р а л. Уи афыза ихы иатәеишьом, Асланбеи!

Н и н а. Хара иатәахшьоит, апатын аинрал!
Ажәабжь анрылахтца, ипыруеит, агәрагы ргоит. Аха
уаанза...

А и н р а л (*иааиқыцкьаны*). Григори рыцха...

Н и н а. Ишәхәарц ишәтахыз, аинрал?

А и н р а л. Григори ицсы таны дықазтгы...

Н и н а. Григори дыцсхьеит, аинрал, Анцәа дишан,
Анцәа дигеит. Уи дызхьымзаз ауп сара сызфәу.

А и н р а л. Ҳаихабыра ари аус иадгылазом.

Н и н а. Агәра дыргатәуп абасеипш ада, даеакала, Апсны Урыстәыла анапатцақа анагашьяк шамам.

А и н р а л. Сара сзалацәажәазом...

Н и н а. Ишәзымгәыгъуазар, сара схаҫа сцоит Тифлискә...

А и н р а л. Амца шәзааигәацәахар – шәбылуеит, ахкәажә.

Н и н а. Амца иацәшәаны мыцхәы инаскьаз ахьта дашьуеит, дтцааршәхоит. Атцааршә – изытны ацара ада даеа мѳак амазам. Сара истахзам, акы шәацсамкәа шәнеикәазытны шәцар. Шәкариера шәацхьяқа ишьтоуп, аинрал!..

А и н р а л (*азныказы ҫитүам, аха нас*). Нина Георги-ипҫа! Иззышәтахузеи Апсны ахцәа хылагәыла реилатцара?

Н и н а. Акы, Қыалашьбеи иахьырхәра. Ѵба, хаб – Ахәынтқар игәыкәтцара. Ахқатәи, сызхагылоу сахра артбаара. Самырзақан иадамхаргьы снапакны икалароуп, Николаи! Қыалашьбеи даныкамла...

А м а т ц у ѳ ы (*дласны дааины*). Ахкәажә лаша, асас ду дышәтоуп – Апсны ах иҫа, Георги!

Н и н а. Ари дырга бзиоуп, Николаи Данил-иҫа!

А м а т ц у ѳ ы. Даасышьтуама?

Н и н а. Даашьты! (Аматцуѳы дцоит.)

А и н р а л. Нина Георги-ипҫа, ахыццакра атахым...

Н и н а. Иаҫахуп, аинрал, иаҫахуп, – Георги имѳа рыцқатәуп...

С а ф а р б е и дааиуеит.

Анцәа ду иҫахны апстазаара зиҫаз, хамахә хазына Георги!

Днеипыларц ләыналхоит, иаргьы дналпыланы дна-хырхәаны лнапы днагәзуеит.

Шәара шәанызбо сгәырғара хәаак амазам!..

Сафарбеи аинрал днаиеихырхәоит.

Шәызгылоузеи, шәаатәа, шәаатәа!..

С а ф а р. Шәара шәышгылоу...

Н и н а. Аихатцгыларәғгы ыара акы зцәагымхо, шәара ацсуаа!

С а ф а р. Шәышцакоу, ахкәажә?

Н и н а. Итабуп, Георги, исыбаргузеи шәара зеггы шәахсымоу! Шәаатәа, шәаатәа! (*Зны лара днатәоит, нас дара.*) Адуней шәыршанхеит ацсуаа! Асултан дузза ир азхыцратцкәа рзымгәагкәа ишәырхынхәит! Даара агәахәара ду хашәтеит!

А и н р а л (*дәагыланы*). Ишәыдысныхәалоит, Георги Қыалашьбеи-ица, пату хзақәуп шәиааира!

С а ф а р б е и. Итабуп, апатын аинрал! Изхыцыр хтахын, аха ирзымгәагьит.

Н и н а. Шәыссируп шәара ацсуаа!

С а ф а р. Дәеазны хара хәхь ихәмцшуа икахцар хтахын, рабцбарқәаггы хзынхарын...

Н и н а. Шәцъашьахәуп, итабыргны шәцъашьахәуп!..

А и н р а л. Атауад диашоуп, – атацкәым цъбара зымбаз аға еснагь дшәартәауеит.

Н и н а. Урт шыта изаауам, ирзыгәагьуам...

А и н р а л. Османаа римпериа – ицагьоу империоуп, ацсуаа уи ашьапы иаграгылеит, иранарыжьзом...

С а ф а р. Ихабжьажәгозеи, апатын аинрал?

А и н р а л. Издырада шәырзыхынхәыр еиғзар, уаанза шәшыказ еицш...

С а ф а р. Уи қалашьа амазам!

А и н р а л. Сатамзааит, шәаб инагзаны игәра жәгома абри аус ақны?

Сафар (днцраланы). Апатын аинрал! Сатам-заит, аха еилкаашьяк сымам, атырқәцәеи хәреи хабжъара икалаз ахтыс анаофс, абри аоыза азтцаара зсышәтаз!

Нина. Апатын аинрал шәара шәзы абзиоуп дзыз-хәыцуа. Шәара, шәыжәлар мацуп... Ажәлар мацқәа рышьтахька изыхьчаша мчык аныкам, рыцхароуп ирзыцшу...

Аинрал. Ацсны ах Қылашьбеи ииашаны икаи-тоит Урыстәыла азааигәахара дахьашьтоу.

Сафар. Иахнаҗаеи, апатын аинрал?! Иаха шәанахтахыз шәыцхыраара хмоузеит...

Нина (днаныланы.) Георги! Ишәзымдыруа акы йкоуп, шәашья итцыхәала.

Аинрал. Иаҗахым Нина Георги-ипца, игәы дашәмыршьын.

Нина. Ицстазаара ашәарта иантагылоу, афымтра схы исзақәнаргом...

Сафар. Дарбан зызбахә шәымоу?

Нина. Асланбеи, абрыла шәашья! (Хамҗақы даатгылоит.)

Сафар. Ииуазеи?

Нина. Иаб итыц дахыбаауеит...

Сафар. Асланбеи иаб итыц дахыбаартәеицш мзык ыказам: ицеихаб иоуп, хаб даныкамла итыц зыхәтоу иара иоуп. Сара стыц хазуп...

Нина. Ацсны ах Қылашьбеи чыдала шәара дшәыкәгәыгуеит, иара ишьтахь иахра ахагылара зықәнаго Шәара шәакәны дазхәыцуеит. Уи азы иаартны акы имхәацзаргы, зыгәра игоз азәык-оыцьяк рыкны иамхәхәеит. Рыбыз рәы ирызтамкит урт ауаа, Асланбеи илымха акынза изнаргеит.

Аинрал. Цәымгыс шәышьтихит... Кавказ иаху Ахәынтқар еинралцәа, шәара иаха шәшахтаху има-хацқәа дыкам Асланбеи.

С а ф а р. Саб усеипш акы дазхэыцуазтгы, рацхьа сара исеихэарын...

Н и н а. Мазала дтэуп иаабац Қыалашьбеи! Зегьы аамтак аамтак рымоуп... Аха ииашаны икаитцоит, акырза дыззаапсахьоу иахра, иара инафс Шэара шэнапы ианитцарц ахытаху: атцара шэымоуп, шэыуаажэлар цхьаҕа изгаша шэоуп, шэыуафара харакуп, зегь рыла иакэнагахаша азэ шэоуп. Ацсны ахра зықэнаго Шэара шэоуп, Георги!

А и н р а л. Асланбеи итэы хазуп... Уажэы, ишаабо икалеит, аха уатцэы даеакала икалар – дшэартахойт Ацсназы, абригьы дазымхэыцуа дыкам, ахаранацшра злоу Қыалашьбеи...

Н и н а. Георги! Шэтаацэа шэрызнеихьоума?

С а ф а р. Рацхьа Шэара ацшэа нашэамхэакэа...

Н и н а. Шэцъашьахэуп, шэара ацсуаа! Зны шэтаацэа рахь шэнеиндаз, ахэычқэа шэыгэхьааргеит. Ран, Тамара лакэзар, ахтынра дакуамызт, шэаара дазыцшын... Михаил макьана дхэычуп, аха Дмитри гэырфас шэиман, мыцхэы шэаара дазыцшын!...

А и н р а л. Дмитри ихытцуазеи?

Н и н а. Жэафашьықэса дыртэуп...

А и н р а л. Петербургҕа дышьтызароуп, апажцэа ркорпус ахь! Сара еиҕыскаауеит, атауад: атцара итцап, хаамта иакэнаго адырра ирхап...

Н и н а. Шэара шэышьтахь Ацсны иахагылаша уажэнатэ иаазара атахуп, Георги.

С а ф а р. Ахкэажэ шэхатцкы! Шэгэы шэазыршыша ажэа хэахэак схэарц стахзам... Аха Ацсны ахагылара азы шэцэажэарақэа – агэахэара сызто цэажэаразам.

Н и н а. Хара Ацсны аиқэырхара хтахуп!

С а ф а р. Ацсны еиқэырхоуп, шэыххьазгеит...

А и н р а л. Атауад! Ах ицацха агэыблаа иантцаны инаганы азэгьы ишэиркзом, азықэпара атахуп!

Н и н а. Ахътэы тдыс шэнапы иакуп, Георги, ишэцэымцан! Зеггы хара ихарееиуеит, акызатцэык сызлашэыхэо – аус шэацырхагамхан!

С а ф а р (*ацара иеазкуа*). Амшын ахьынзатынчу амѡа хакэлароуп.

Н и н а. Уахак шэаахалатэа, уатцэ ашьыжь шэымѡа шэыкэлап, шэтаацэаггы реааидыркылап... Шэзырц-цакуазеи?..

С а ф а р. Аныхэа ду хамоуп, амешшаены.

Н и н а. Шэцъашьахэуп шэара ацсуаа, еснагь ны-хэак шэымоуп!

С а ф а р. Аиааира аныхэа – ичыдоу ныхэоуп!

Н и н а. Иабамѡапыжэго?

С а ф а р. Ацсны зехьынцъара...

Н и н а. Шэара шэабацылои, Георги, шэтаацэеи шэареи?

С а ф а р. Сахтынракны. Лыхнашта ачеицъыка ду кхатцоит...

Н и н а. Асланбеи, уи дабацылои?

С а ф а р. Акэа, саб иахтынракны. Азахэкэа рха-дацэа иманы уахь днеиуеит.

Н и н а. Георги! Сара сахь хатырк шэымазар, уа-хак шэахзаагыл, хнеидтэалап, шэиааираггы хакэ-ныхэап, Николаи Данил-ицаггы ара дыкоуп...

А и н р а л. Шэаахадтэалар, агэахэара хнатоит, атауад...

С а ф а р (*аинрал иахь*). Шэарггы усеипцш ианышэ-тахха...

Н и н а. Итабуп, Георги! Шэнеи шэтаацэа рахь, ишэзыцшуп...

С а ф а р. Уаханза! (*Днареихырхэаны дцоит.*)

Н и н а. Уаха ихазбароуп, Николаи Данил-ица, уаха!.. Георги ицхраатэуп, ихы агэра игартэеипцш дазыкатцатэуп.

А и н р а л. Нина Георги-ицха...

Н и н а. Шәаргы саргы иахуалуп хаб – Ахәынт-
қар псыцқьала иматц аура! Уи мап ацәышәкуазар...

Аинрал атак каитцом.

Апсуаа аиндатлара рказшьоуп. Қьалашьбеи иоуп
eidкыланы измоу. Уи даныкамла, хыла-гәыла еила-
лоит...

А и н р л. Аццakra атахым, ахкәажә лаша, шашьа-
рак шәмыхьааит...

Н и н а. Исыхьзом! Алазқәа хәа цьоукуы ыкоуп,
Қьалашьбеи иахтынрақны аматц руеит. Изыхшаз
рангы илеигзозом, акәрышь азы...

А и н р л. Шәамханагалацәеит... Нина Георги-
ипца: шәааи, уатцәы хцап, Цаишьыка, хәцсы хшьап!..

Н и н а. Ацсшьаха хәмазам, апатын аинрал,
ихәмазам!..

Алашара ғыцәаауеит

Ажәахатәи асахьа

Ахтынрақны. Қьалашьбеи итыц акны дгылоуп. Иаа-
иуеит: Мсауст, Манучар, Аслан, Дадын. Харантәи
иаафәуеит адыгаа иртәу аркәашагатә музыка.

Қ ь а л а ш ь б е и (*игәалаканы*). Бзиала шәаабейт!
Зегьы наиеихырхәаны, «Бзиара убааит!» хәа атакқәа
наиртоит.

(*Днарылақшыны*.) Сафар дызбазом...

Д а д ы н. Сафарбеи Лыхныка амәа дықәлеит, сах
ухатцкы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Дзырццакызеи?..

Д а д ы н. Дырхынхәтәызар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иатахым. Шәызгылоузеи, шәаа-
тәақәа!

Мсаусти Манучари натәоит, Аслани Дадыни гылоуп.

Аусқәа шпацои, Дадын?

Дадын. Ауаа амѡа икѡуп, иааихьѡугьы рацѡаѡуп.
Ашьтѡќа зегьы рышьхьейт, аныхѡацѡа зегьы ааи-
хьейт... Ашьыбжьѡназы ашхѡаќаа реицлабра иала-
гоит, – зегьы Кьалашьыркѡа ицахьейт, шьыжьнатцы.

Кьалашьбеи. Шаќа шхѡа еицлабуазеи?

Дадын. Азахѡќеи хара хтѡќеи инеизакны
ѡынѡажѡаќа. Апхьахѡќагьы хармазеихьейт, сах
ухатцкы!

Мсауст. Иагьа ицшзахап!..

Кьалашьбеи. Аѡыѡќа анбоушѡыжьтуа?

Дадын. Ишацу, амра акыр ианцалак. Аѡырхѡ-
марра, атѡеигѡыдтцара, аимтцаќьачара лассы ирыла-
гоит.

Кьалашьбеи. Аѓба ѡыц азыхтцара иазышѡ-
хѡыцзеи?

Дадын. Аѡырыѡраќа хшаарылгалак. Иазку ауаа
мазеиуп.

Кьалашьбеи. Ишьахѡуп!.. Машѡырк ќам-
лааит...

Дадын. Иќамларѡуп, рус рдыруейт...

Кьалашьбеи. Азахѡќа зѡузеи?

Дадын. Еицлабуа акѡашара иаѡуп хтыпхацѡеи
дареи.

Кьалашьбеи. Аныхѡа ѡыцныхѡак ацымќаа
имѡапысрѡуп. Асасцѡа реихабацѡа чыдала шѡырхы-
лацш, цъара ак шѡыцѡрыгымхааит. Саргьы лассы
срызнеиуейт.

Дадын. Еилысќааит, сах ухатцкы!

Кьалашьбеи. Асазќаа реихабацѡа зхытцхьѡума?

Дадын. Изхытцхьейт, ахатѡраќаа зегьы ыќѡуп.

Кьалашьбеи. Уца, Дадын, аусќаа урхылапш...

Дадын днахырхѡаны дѡоит.

Кьалашьбеи дѡагылоит, уи гѡатаны Мсаустгьы Манучар-
гьы ѡагылоит.

(Аслан ихы науқәикуеит.) Асланбеи Ачачба!
Уабицара уеацсоутәит! Хашьцәа азахәкәа уманы
уахымаазтгы, атырқәцәа азхыцтра ргәағыуан.
Ацсны рахтомызт, аха ашыа рацәа кәтәон.
Цсытбарада ҳаилгара – уеиҫкаара иабзоуроуп!

А с л а н. Исуалыз ауп исылсыршаз.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны уагымхааит, сыцкәын!
Сазны уахаргыларазы ажәа устахьан. Иахьа ирылас-
хәоит, аныкәгашья Анцәа уәқәиршәәаит!

А с л а н. Ажәа ахьсутахьаз азымацара!.. Иатахым,
саб, сзаазаз асазқәа иара усгыы исхатцгылоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Цәажәарак шәыман сгәахәует...

А с л а н. Иҳаман.

Қ ь а л а ш ь б е и. Имазамзар...

А с л а н. Маза ыкәзам... Асазқәа раазамта – еиҳау
аҫны дырбарц ртахуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи уахымыццакын, Аслан...

А с л а н. Сахыццакзом саб, Аллах иныс! Аха сара
исыхәтоу сара истәхароуп, даеазыы исызитазом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан! Унеи азахәкәа рахь, хы-
лацшрада инымхааит...

Аслан днахырхәан дцоит.

М а н у ч а р. Қылашьябеи ухатқы! Гәтынчымрак
сымоуп, аҳәарагы сахьымзацт... Угәалакәзаара бзиа
еилазгарц стахым, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уажәа хәа, Манучар!

М а н у ч а р. Иаха ахәылпаз, гәыцфык атырқәцәа
Гәдаа изхытцит. Уәкатәи Зацшыааи Маанааи рҫыланы
аоныка инаргеит, мазала ацәажәара рыман... Самыр-
зақәнтәи Ачаа иреиуоугыы уахь инеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иртахузеи?

М а н у ч а р. Абзиа ргәы итам, иалырго сыздыр-
уам, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хныхәа еиларымгааит... Хасас-
цәа иреиуоу, азыы идамхаргыы ишыа анкартәа, ахан

иахымтца ахымзг хатартцоит... Узыкэгэыгуа
цёуку азкы, ирылацшааит, атэымкэа рылазар ауаа
ирымбо, ирмахауа ихьаркааит... Умгылан, Манучар,
уааласы! Ишэыреери ихьшэахаанза...

Манучар дласны дцоит.

Рееикэыркыр ртахым Стампылаа, хара хэ-
хэацсақэагы изёыц иаёуп...

М с а у с т. Иагьакэытцаам...

Д а д ы н (дласны даины). Сах ухатцкы!.. (Даамаха-
ны.) Ахэашьагы сзақэшөом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Икалахзеи, Дадын?!..

Д а д ы н. Муратбеи дхацэцеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ишца?..

Д а д ы н. Дахьтакыз иахылацшуаз алазқэагы
ыкам, иаргы дыкам...

М с а у с т. Ари цсахроуп!

Д а д ы н. Аргама доурыжьтит... Ала умхэакэа, алаз
узхэом шырхэатцэкёо ауп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Алаз иеицэоу апсуагы дусыр-
бап!.. Анышэ итцалазаргы иуцшаароуп, ахтынра
ахылацшөы!..

Д а д ы н. Ауаа рышьтастап, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара ухата урышьтала! Иану-
зымпшаа, уматцура уаамхны, унаганы суадалыкь уа-
хасыргылоит! Еилукаама, Дадын?

Д а д ы н. Сушьыр иаха еигьуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Умгылан!..

Дадын дласны дцоит.

М с а у с т. Исгэапхазом... Қыалашьбеи ухатцкы,
саргы баша сымгылаап...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уца, Мсауст, пхашьарак хмы-
хьааит...

Мсауст дцоит. Қыалашьбеи өнутқала дышгэамтца
иньцшуа даалаөеиуеит. Р а б и а даины, иара дихэацшуа
даагылоит.

Р а б и а. Гэамтрак удызбалоит...

Қ ь а л а ш ь б е и (иҫаамхны). Бара бхы шпаббо, ахқәажә?

Р а б и а. Сгәы уздууп, сах лаша!

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьарда антцыра аиуааит бгәа-дура! (Лацәажәара даақәыңны, еиҫа хыцтрак дамеха-накуеит.)

Р а б и а. Сашьаду Мсауст арантәи ддәылтцит... Акыр еимашәкма?

Қ ь а л а ш ь б е и. Еимактәыс иҫамоузеи махәи абхәындеи!.. Аиааира ныхәа – ныхәа чыдоуп, асасцәа дукәа хтоуп, ицшзаны имоапысыр хтахуп...

Р а б и а. Уи гәырфас икоумтцан, амоацгара знапы ианутцаз Чаабал Дадын – деиҫкааф бзиоуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзиа ашьтахь, абзиа ыҫкам, рхәоит...

Р а б и а. Ирхәоит... аха уара изхухәаазеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ус исҫытқьеит...

Р а б и а. Иуҫытқьеит, аха имашәырны иуҫытцым-кьеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Мачк сгәы еиҫарам, сфелдышь, саапсазар акәхап...

Р а б и а. Жәларык зхәапшуа Ацсха ацсыгехара унаалазом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Исымчугзеи, саргыы суафытәыф-соуп...

Р а б и а. Амч уара иумамзар измада! Ацадишьах дузза ир, азхыцтра рзымгәагьыкәа ырыхынхәра улуршеит! Ржбы ужәуазар зтәан еиламгыларыз ацсуа хацәа цьбарақәа унапақны иааганы азәк иеипш иургылеит! Зацшыаа хымхацагьақәа ракәзар, ршақә иа-суа ишуқәмақаруаз икәыбаса иқәутцеит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Убри баламцәажәан...

Р а б и а. Иауазеи?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Истахымызт, Аслан ианшыцәа ракәын...

Р а б и а. Аслан а-Запшыпқа длыхшеит, ашьамцқәа илоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхәашьоузеи, Маршьанцқа? Аслан изы ус еипш ахәара бхақым: сара дсыхшеит, баргыы саргыы хашшара рашьеихабза иоуп!..

Р а б и а (*илцәымгҳаны*). Саҫоумтан, саҳлаша, ура ухзызаароуп иззырхәаз...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан алым дафызоуп, дыцьба-роуп, аха иапсуара ҳаракуп.

Р а б и а. Ахадара иашьталаз – иапсуара дазхәыц-зом. Алым апсыцәгыара аказшьоуп, игәымбылцьба-роуп, – абгыы еигзазом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхәашьоузеи?

Р а б и а. Иузымдыруа укам, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бажәақәа цқьа брызхәыцма, Маршьанцқа?

Р а б и а. Срызхәыцит, уххязгеит. Цәалашәра баа-цсык самехакны самоуп, изызари...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хәынгарак ыказар, иахьыкоу, бара баххәыцуа акәзам... Анцәа инапы хануп... Бихәала, сфелдышь, бхәыцқәа рзы бихәала.

Р а б и а. Даргыы ҳаргыы ҳаигимыжәаит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳаигижьыргыы, уамашәа ибым-бан...

Р а б и а. Уажәақәа гәытшьаагоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Зегыы хрызхиазароуп. Бара, чы-дала, жәларык рхада бицхәысуп. Анцәа ихаҫәеишьяз хашшара ршьапы иқәыргылатәуп. Егырт макъа-на ихәыцқәоуп, ирылтша сыздыруам, аха Баҫал... Игылашьа агәахәара снаҫоит, Анцәа иҫахны иишаз арцысуп!

Р а б и а. Ҳара хзы мацарагыы димшеит. Баҫал иеипш икоу роуп ажәлар ирхагылаша...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзыргәатеиуаз ахәара бгәагыит!

Р а б и а. Дыздыруа зегыы абас изырхәоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Макъана дычкәынцәоуп...

Р а б и а. Даеа шықәсқәак роуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*длыхлафуа*). Нас сара сабабышьт-
уеи, сфелдышь?!

Р а б и а. Сара усшьаанза Анцәа уимшьааит! Ихъз
рылоухәар, изхьыпшыша дьрдыррын, иахьатәи
ргәырғьара, даеа гәырғьарак рзацутцарын...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бәтал изы сгәы итоу рацәоуп...

Р а б и а (*иажәа днаңыфланы*). Иаргьы уаргьы
ишәыхьша сара исыхьааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бәтал иашьеихабцәа ықоуп...

Р а б и а. Иқоуп, аха урт реипш Бәтал дтынхадазам:
уара уқоуп, ианшьцәа Маршьанаа ивагылоит, абаа-
гәареипш дрыхьчалоит. Иашьеихабацәа хәа узәу
рышьтахь ирызгылада?! Зацшьаа, даеа шәышықәса
ршьара изықәлазом, Леиаа ракәзар, инхацәоуп,
ирылшозеи?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Быхшареи бареи шәеихыбаам-
зааит, амышьтабзиа бара, сфелдышь! Бнеи афнықа,
ххьырцарцәа быманы баадәылтцла, аныхәахь ҳаиц-
неиуеит. Бааццакы, быххьазгеит!

Р а б и а. Уара ишухәо, саҳ лаша! (*Днаиеихырхәаны
дцарц лғыналхоит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и (*ибжьы налхьыгзо*). Бәтал арахь
дысзааиааит!

Р а б и а (*лгәалақаны*). Шәеигымхааит аби цеи!
(*Дцоит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и (*аванценахь днасқьо*). Иаҳдеипш-
хозеи уажәшьтанахыс, абри ауп шыта ҳзызхәыцша.
Ацсназы гәырфас исымаз сгәахәтәы назеит, осма-
наа римпериеи ҳареи ҳеилҳаргеит. Аха шыарда
нтцырак аиуама ҳазшаз иҳатәеишьаз ахақәитра?
Ҳашпақалои, ҳара-ҳара ххала ҳаизынхар? Ҳа-
уаажәлар ирылшарыма хшыфла аееидкылара, уи
ақны афырхатцара аарпшра? Ахәынтқарра ҫыц аргы-

лара мариазам, аџбабаа раџаа аџахуп. Ҳара ҳажелар маџуп, ҳаипш-зеипшу зегъ реипш еснагъ ашәартара хзыпшуп, Анџаа иҳатәеишьаз хтәыла ссир, апҳәызба пшза леипш, зегъы рхазы ирџахуп. Ажелар дукәа раастагъы аееиџкаара анҳалымша – хзатџгәазом. Абарт желар маџк роуп, изнылаз ахақәитрамџакны хрыџхраап, гәыблыла хрывагылап зхәо, мчы змоу желар дук ҳашьџахька иҳазгылазам. Знапы ҳазто азә дкаларгъы, ак ҳалиџаарџ дашьтоуп акароуп. Ламыск, рыџҳашьбарак, гәыҳалалрак нымхазеит ари адунеи акны. Зехынџара: еилаџынтроуп, еибашьроуп, анибартџәара иаџуп Анџәа аџстазааразы иишаз ауаатәыџса. Аргам имџахькеит... Иџьоушьаша, иара Анџәагъы џитуам! Аџстазаара зитаз ауаатәыџса рхымџапгашьақәа рзы игәы рыхшәаны, дрызгәамџны дықәтны џәара дџазшәоуп!.. Ҳажелар Анџәа иџахны иишаз желаруп, аказшьа ссирқәа рылоуп, аха ҳазмырџшзо ауаагъы маџфымкәа иҳалоуп. Зны-зынла убриакара сдыргәамџеит, абарт ауаа ахақәитра амазаара иаџсамзар калап схәо акынза... Сара сахьынзакоу изласылшо ала Аџсны тасырхарым, аха иаџеипшхозеи сара снаџс?.. Сахра тәарта ихыџеыганы сыхшара ианырзыкала – сааџсарақәа зегъы азыхәашь ирџәагоит. Аслани Сафари гәыбылрак рыбжьазам, еибатахзам. Акыр азашьа реакәдыршәоит, аха рыблақәа ирхызбаалоит. Рџыџагъы Батал дырџахзам. Аишьџәа анеиџагыла... Иаа, Анџәа Ду, уаххылапш, уара уда тынхас иҳамада! Сыџкәынџәа урхылапш: ашьыџра, аиндатлара, ағыџибакра иаџәыхьча! Еиҳабы-еитџбыла игәеибатаны, рхәоу еиқәыршәаны рыуаажелар ргәы иамыршьыкәа, ирыхзызааны инькәыргартәеипш алшара рыџа! Ахшыџ иазрыџҳаумтәын, ахаранаџшра ратәашьа! Саргъы макъана срыгумыжьын, иауазар... Сыжелар

ирзысхэыцуа, сгэы иҫоу, схы иҫоу, аха макъа-
на сызхьымзац сахьыгза! Алшара сыта, амчхара
ду змоу ауаа насыц рыманы иахьынхаша, Ацсуа
хэынтқарра ғыц аргыларазы! Азара сыта...

Ахысыбжь гоит, Қьалашьбеи ахы шиаахаз иныцшуа, аха аз-
ныказы дымтцызо дгылоуп. Батал дласны даацэыртцуеит.

Б а т а л (*дынтыҫаауа*). Саб... изеихсыда? Изааха-
да, саб, уара уоума?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны ахақэитра... Иханармы-
жыит, сычқэын...

Б а т а л. Уажэақэа сгэы тыршьаауеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уцсығеымхан, Ақ ипа, азин ума-
зам! Ацсны пхасташэымтэын...

Ахысыбжь еитагоит, Батал ахы шиаахаз иныцшуа дын-
хьыдышышьуеит, аха иекамыжъкэа иеааникылоит.

Иухъзеи, сычқэын?..

Б а т а л. Усцэымшэан, саб, сызгаша сымазам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Нас уоагыл...

Б а т а л (*дгыларц деихоит, аха илшазом*). Исылша-
зом... Сеигрыблаауеит, саб... ғамоак азы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хай, Анцэа, исурбазеи... (*Иа-
хьынзаилшо ибжьы тғаны*.) Шэанаңалбеит, уао
шэықазами?!. Сычқэын изы ғамоак азы...

Иааоуа акэашаратэ музыка ада уаха бжьы газом.

Абастцэка хьымзгыла қамоасып хэа сықамызт...
Хажэлар рзы абзиа хашьтан... Нас, хзахырбаазеи,
изханармыжъзеи?.. (*Иахьынзаилшо иеаариашаны
даагыланы, ажэоан ахь ихы ғышьтыхны, ибжьы амч
натаны*.) Иаа, хшамкэаны хазшаз, адгғыл ныжьны
уцатцэқмама? Ацнышқэа рнапы ханутцама? Иаа,
Анцэа, уара иушаз ари адунеи ақны уаха иашак
ықазами?..

Ахысыбжь еитагоит, Қылашьбеи дхыдышьшыны ифы-
леихоит, уи гээзтаз Бағал, имч еизыркәкәаны дөеиханы
иаб дааникыларц иенацшьигоит, аха илымшакәа дын-
хыдышьшыуеит, ишьамхы инықәхаз Қылашьбеи ихы
инапқәа накәыршаны: «Саб... Саб...» хәа дтытәаауеит.
Амузыка иаха-иаха ихалоит, алашара ағыцаара иала-
гоит.

Ағарда

*Пицунда – Ақәа
2014*

Анзор Кәакә-ипа Мықәба

ҚБАЛАШЬБЕИ

Ұ-қәгыларак змоу аҟоурыхтә драма

Анзор Кокович Мукба

КЕЛЕШБЕЙ

Историческая драма в 2-х действиях

На абхазском языке

Аредактор *Марина Тғанба*
Акорректор *Ирма Цьениа*
Компиутерла еикәлыршәеит
Астанда Аңынцал
Асахъатыхоы *Руслан Габлиа*

Аформат 84x108/_{1/32}. Атираж 300.
Икатцә. акъ. бгъ. 3,5. Иныкә. акъ. бгъ. 6.
Ағатцапка №

